

ΚΑΡΑ ΜΑΡΕ

ΜΙΣΘΟΣ

ΤΙΜΗ

ΚΑΙ

ΚΕΡΔΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΜΙΣΘΟΣ, ΤΙΜΗ
ΚΑΙ
ΚΕΡΔΟΣ

ΚΑΡΑ ΜΑΡΕ

ΜΙΣΘΟΣ, ΤΙΜΗ
ΚΑΙ
ΚΕΡΔΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΑΘΗΝΑ 2003

Ο συγγραφέας και ο τίτλος στο πρωτότυπο:
Karl Marx, Lohn, Preis und Profit

ISBN 960-224-840-8
© ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕΒΕ
Σόλωνος 130, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 3820835, 3823649, Fax: 3813354

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολίτες!

Προτού μπω στο θέμα μας, επιτρέψτε μου να κάνω μερικές προκαταρκτικές παρατηρήσεις.

Σήμερα, στην ήπειρό μας επικρατεί μια πραγματική επιδημία από απεργίες και ακούγονται γενικά φωνές για αύξηση των μισθών. Το ζήτημα θα συζητηθεί στο συνέδριό μας. Εσείς, σαν καθοδηγητές της Διεθνούς Ένωσης, πρέπει να έχετε μια σταθερή άποψη στο σημαντικό αυτό ζήτημα. Όσο για μένα, θεώρησα υποχρέωσή μου να εξετάσω το ζήτημα διεξοδικά, διακινδυνεύοντας ακόμα να υποβάλω σε σκληρή δοκιμασία την υπομονή σας.

Μια προκαταρκτική παρατήρηση ακόμα για τον πολίτη Ουέστον.¹ Δε σας έχει μονάχα αναπτύξει απόψεις, που, όπως ο ίδιος ξέρει, δεν είναι καθόλου δημοφιλείς στην εργατική τάξη, αλλά έχει υπερασπίσει και δημόσια τις αντιλήψεις αυτές, και αυτό το έκανε, όπως νομίζει, για το συμφέρον της εργατικής τάξης. Πρέπει όλοι να εκτιμήσουμε μια τέτοιου είδους εκδήλωση ηθικού θάρρους. Παρά το απροκάλυπτο ύφος αυτών που θα σας πω, ελπίζω ότι στο τέλος θα βρει πως συμφωνώ μ' αυτό που μου φαίνεται ότι αποτελεί τη θεμελιώδη σκέψη των θέσεών του, που όμως δεν μπορώ να μην τις θεωρώ θεωρητικά λαθεμένες και πρακτικά επικίνδυνες στη σημερινή τους μορφή.

Και τώρα μπαίνω χωρίς περιστροφές στο θέμα.

1. Ο Άγγλος εργάτης Τζον Ουέστον (John Weston) ισχυρίστηκε στο γενικό συμβούλιο της Διεθνούς Εργατικής Ένωσης ότι μια αύξηση των μισθών δεν μπορεί να καλυτερεύσει την κατάσταση των εργατών και ότι πρέπει να χαρακτηριστεί σαν επιζήμια η δράση των συνδικάτων (σημ. τ. σύντ.).

I. ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΜΙΣΘΟΣ

Η επιχειρηματολογία του πολίτη Ουέστον βασίζεται στην ουσία σε δυο προϋποθέσεις:

1ο: Ότι το ποσό της εθνικής παραγωγής αποτελεί ένα αμετάβλητο πράγμα ή, όπως θα 'λεγαν οι μαθηματικοί, μια σταθερή ποσότητα ή μέγεθος.

2ο: Ότι το ποσό του πραγματικού μισθού, δηλαδή του μισθού που μπορεί να μετρηθεί με την ποσότητα των εμπορευμάτων που μπορεί να αγοραστεί μ' αυτόν, αποτελεί ένα αμετάβλητο ποσό, ένα σταθερό μέγεθος.

Ο πρώτος, λοιπόν, ισχυρισμός του είναι ολοφάνερα λαθεμένος. Θα δείτε ότι από χρόνο σε χρόνο η αξία και η μάζα της παραγωγής αυξάνουν, ότι μεγαλώνει η παραγωγική δύναμη της εθνικής εργασίας και ότι αλλάζει διαρκώς η ποσότητα του χρήματος που είναι αναγκαία για την κυκλοφορία αυτής της αυξημένης παραγωγής. Αυτό που ισχύει στο τέλος του χρόνου και για τα διάφορα μεταξύ τους συγκρινόμενα χρόνια, ισχύει και για κάθε κατά μέσο όρο μέρα του χρόνου. Η ποσότητα ή το μέγεθος της εθνικής παραγωγής αλλάζει διαρκώς. Δεν αποτελεί σταθερό, αλλά μεταβλητό μέγεθος και τελείως άσχετα από τις μεταβολές στον αριθμό του πληθυσμού, δεν μπορεί να είναι αλλιώς τα πράγματα, εξαιτίας της διαρκούς αλλαγής στη συσσώρευση του κεφαλαίου και στην παραγωγική δύναμη της εργασίας. Χωρίς αμφιβολία, αν γινόταν σήμερα μια αύξηση του γενικού επιπέδου των μισθών, τότε η αύξηση αυτή καθαυτή, οποιεσδήποτε κι αν ήταν οι τελικές συνέπειές της, δε θα άλλαζε άμεσα το ποσό της παραγωγής. Θα ξεκινούσε κατ' αρχήν από τη σημερινή κατάσταση των πραγμάτων. Αν όμως η εθνική παραγωγή ήταν μεταβλητή και όχι σταθερή πριν από την αύξηση των μισθών, τότε και ύστερα από την αύξηση των μισθών θα εξακολουθεί να είναι μεταβλητή και όχι σταθερή.

Ας υποθέσουμε, όμως, ότι το ποσό της εθνικής παραγωγής είναι σταθερό και όχι μεταβλητό. Ακόμα και στην περίπτωση αυτή θα έμενε ένας απλός ισχυρισμός αυτό που ο φίλος μας ο Ουέστον θεωρεί σαν λογικό συμπέρασμα. Όταν έχω

ένα δοσμένο αριθμό, ας πούμε 8, τότε τα *απόλυτα* όρια αυτού του αριθμού δεν εμποδίζουν διόλου να μεταβάλω τα συστατικά του μέρη, τα *σχετικά* τους όρια. Αν το κέρδος ήταν 6 και ο μισθός της εργασίας 2, τότε θα μπορούσε ο μισθός της εργασίας να ανέβει στα 6 και το κέρδος να πέσει στα 2, και παρ' όλα αυτά το συνολικό ποσό θα παρέμενε 8. Έτσι, το σταθερό ποσό της παραγωγής δε θα απέδειχνε σε καμιά περίπτωση ότι είναι σταθερό και το ποσό του μισθού της εργασίας. Πώς όμως αποδείχνει ο φίλος μας ο Ουέστον αυτή τη σταθερότητα; Απλούστατα, με το γεγονός ότι την ισχυρίζεται.

Μα κι αν ακόμα παραδεχτούμε τον ισχυρισμό του, δυο πράγματα βγαίνουν απ' αυτόν, ενώ ο ίδιος βλέπει μονάχα ένα. Αν το ποσό του μισθού αποτελεί ένα σταθερό μέγεθος, τότε δεν μπορεί ούτε ν' αυξηθεί ούτε να ελαττωθεί. Αν, λοιπόν, οι εργάτες ενεργούν ανόητα επιβάλλοντας μια παροδική αύξηση των μισθών, τότε και οι καπιταλιστές δεν ενεργούν λιγότερο ανόητα, όταν επιβάλλουν μια παροδική μείωση των μισθών. Ο φίλος μας ο Ουέστον δεν αρνείται ότι κάτω από ορισμένες συνθήκες οι εργάτες *μπορούν* να επιβάλουν μια αύξηση του μισθού της εργασίας, επειδή όμως το ποσό του είναι σταθερό απ' τη φύση του, θα έπρεπε να ακολουθήσει μια αντίθετη κίνηση. Απ' την άλλη μεριά, ξέρει ακόμα ότι και οι κεφαλαιοκράτες *μπορούν* να επιβάλουν μια μείωση των μισθών και ότι στην πραγματικότητα αυτό προσπαθούν συνεχώς. Σύμφωνα με την αρχή του σταθερού μισθού της εργασίας θα έπρεπε, και στη μια, όπως και στην άλλη περίπτωση, να ακολουθήσει μια αντίθετη κίνηση. Αν, λοιπόν, οι εργάτες αντιστέκονταν στην προσπάθεια ή στην εφαρμογή μιας μείωσης των μισθών, θα ενεργούσαν πολύ σωστά. Θα ενεργούσαν, επομένως, σωστά αν επέβαλλαν μια *αύξηση των μισθών*, γιατί κάθε *ενέργεια απόκρουσης* μιας μείωσης του μισθού αποτελεί μια *ενέργεια* για αύξηση του μισθού. Σύμφωνα με την αρχή για το *σταθερό μισθό της εργασίας* του ίδιου του πολίτη Ουέστον θα έπρεπε, λοιπόν, κάτω από ορισμένες συνθήκες, οι εργάτες να συνενωθούν και να παλέψουν για μια αύξηση του μισθού.

Αν ο πολίτης Ουέστον αποκρούει αυτό το συμπέρασμα,

τότε θα πρέπει να εγκαταλείψει και την προϋπόθεση απ' την οποία αυτό απορρέει. Αντί να λέει ότι το ποσό του μισθού της εργασίας αποτελεί μια *σταθερή ποσότητα*, θα έπρεπε να λέει ότι, παρότι το γεγονός ότι ούτε μπορεί ούτε πρέπει να *ανεβαίνει*, αντίθετα μπορεί και πρέπει να *πέφτει* κάθε φορά που αρέσει στο κεφάλαιο να το κατεβάσει. Αν ο κεφαλαιοκράτης ευαρεστείται να σας ταΐζει πατάτες αντί κρέας και βρόμη αντί σάρι, θα πρέπει να θεωρήσετε τη θέλησή του νόμο της πολιτικής οικονομίας και να υποταχθείτε σ' αυτήν. Αν σε μια χώρα, για παράδειγμα στις Ηνωμένες Πολιτείες, το επίπεδο των μισθών είναι ανώτερο από ό,τι σε μια άλλη, για παράδειγμα στην Αγγλία, τότε τη διαφορά αυτή στο επίπεδο των μισθών θα πρέπει να την εξηγήσετε με τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στη θέληση του Αμερικανού και στη θέληση του Άγγλου κεφαλαιοκράτη, μια μέθοδος που χωρίς αμφιβολία θα απλοποιούσε πολύ τη μελέτη όχι μονάχα των οικονομικών, αλλά και όλων των άλλων φαινομένων.

Μα και τότε θα επιτρεπόταν η ερώτηση, *γιατί* η θέληση του Αμερικανού κεφαλαιοκράτη είναι διαφορετική από τη θέληση του Άγγλου. Και για ν' απαντήσετε σ' αυτό το ερώτημα θα πρέπει να βγείτε έξω από τα όρια της *θέλησης*. Ένας παπάς μπορεί να θέλει να με κάνει να πιστέψω ότι η θέληση του θεού είναι διαφορετική στη Γαλλία απ' ό,τι στην Αγγλία. Κι όταν του ζητήσω να μου εξηγήσει αυτό το διχασμό της θέλησης, μπορεί να έχει μούτρα να μου απαντήσει ότι είναι θέλημα του θεού να 'χει μια θέληση στη Γαλλία και μια άλλη στην Αγγλία. Μα ο φίλος μας ο Ουέστον είναι σίγουρα ο τελευταίος που θα προσπαθήσει να χρησιμοποιήσει για επιχείρημα μια τόσο ολοκληρωτική εγκατάλειψη κάθε λογικής σκέψης.

Σίγουρα η *θέληση* του κεφαλαιοκράτη είναι να παίρνει όσα περισσότερα μπορεί να πάρει. Εκείνο όμως που έχουμε να κάνουμε εμείς είναι να μη φλυαρούμε γύρω από τη *θέληση* του, αλλά να εξετάζουμε την *εξουσία* του, τα *όρια* αυτής της *εξουσίας* και το *χαρακτήρα* αυτών των *ορίων*.

II. ΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΜΙΣΘΟΣ, ΚΕΡΔΟΣ

Η διάλεξη που μας έκανε ο πολίτης Ουέστον θα μπορούσε να χωρέσει μέσα σ' ένα καρυδότσουφλο.

Όλα όσα είπε καταλήγουν στο εξής: Αν η εργατική τάξη αναγκάσει την τάξη των κεφαλαιοκρατών να πληρώνει με τη μορφή χρηματικού μισθού 5 σελίνια αντί 4, τότε ο κεφαλαιοκράτης θα έδινε πίσω γι' αυτά, με τη μορφή εμπορεύματος, μια αξία από 4 αντί 5 σελίνια. Η εργατική τάξη θα πλήρωνε με 5 σελίνια αυτό που πριν από την αύξηση των μισθών αγόραζε με 4 σελίνια. Γιατί συμβαίνει, όμως, αυτό; Γιατί ο κεφαλαιοκράτης στην ανταλλαγή για τα 5 σελίνια δίνει πίσω μια αξία από 4 σελίνια; Γιατί το ποσό των μισθών είναι σταθερό. Γιατί, όμως, έχει καθοριστεί με μια εμπορευματική αξία 4 σελινιών; Γιατί όχι με 3 ή 2 σελινιών ή μ' ένα οποιοδήποτε άλλο ποσό; Αν τα όρια του ποσού των μισθών καθορίζονται από έναν οικονομικό νόμο, που είναι εξίσου ανεξάρτητος και από τη θέληση του κεφαλαιοκράτη όπως και από τη θέληση του εργάτη, τότε ο πολίτης Ουέστον θα έπρεπε πρώτα απ' όλα να εκθέσει και να αποδείξει αυτό το νόμο. Ύστερα απ' αυτό θα είχε χρέος να αποδείξει ότι το ποσό των μισθών που πληρώνεται πραγματικά σε κάθε δοσμένη στιγμή ανταποκρίνεται πάντα ακριβώς στο αναγκαίο ποσό των μισθών και ότι ποτέ δεν αποκλίνει απ' αυτό. Από την άλλη μεριά, αν τα δοσμένα όρια του ποσού των μισθών στηρίζονται *μονάχα* πάνω στη *θέληση* του κεφαλαιοκράτη ή πάνω στα όρια της απληστίας του, τότε είναι αυθαίρετα. Είναι απαλλαγμένα από κάθε αναγκαιότητα. Μπορούν ν' αλλάξουν με τη θέληση του κεφαλαιοκράτη και επομένως μπορούν ν' αλλάξουν και *ενάντια* στη θέλησή του.

Ο πολίτης Ουέστον σας σκιαγράφησε τη θεωρία του λέγοντάς σας ότι όταν μια γαβάθα περιέχει μια ορισμένη ποσότητα σούπας για να φάει ένας συγκεκριμένος αριθμός ατόμων, τότε το μέγεθος των κουταλιών δε θα έφερνε καμιά αύξηση της ποσότητας της σούπας. Θα πρέπει να μου επιτρέψει να του πω ότι αυτή η σκιαγράφιση θυμίζει λίγο σούπα. Μου θύμισε κάπως την παραβολή στην οποία είχε κατα-

φύγει ο Μενένιος Αγρίππας. Όταν οι Ρωμαίοι πληβείοι απεργήσανε ενάντια στους Ρωμαίους πατρίκιους, τότε ο πατρίκιος Αγρίππας τους διηγήθηκε ότι η κοιλιά των πατρίκίων τρέφει τα πληβιακά μέλη του κρατικού σώματος. Ο Αγρίππας όμως απέφυγε ν' αποδείξει πώς μπορεί κανείς να τρέφει τα μέλη ενός ανθρώπου όταν γεμίζει την κοιλιά ενός άλλου. Ο πολίτης Ουέστον, με τη σειρά του, ξέχασε ότι η γαβάθα από την οποία τρώνε οι εργάτες είναι γεμισμένη με όλο το προϊόν της εθνικής εργασίας και ότι, αν υπάρχει κάτι που εμποδίζει τους εργάτες να πάρουν περισσότερα από τη γαβάθα, αυτό δεν είναι ούτε η στενότητα της γαβάθας ούτε η ανεπάρκεια του περιεχομένου της, αλλά αποκλειστικά και μόνο το μικρό μέγεθος των κουταλιών τους.

Ποιο είναι το τέχνασμα που δίνει τη δυνατότητα στον κεφαλαιοκράτη για 5 σελίνια να δίνει πίσω μια αξία 4 σελινιών; Η αύξηση της τιμής του εμπορεύματος που πουλά. Εξαρτιέται, λοιπόν, η αύξηση ή γενικά η αλλαγή των τιμών των εμπορευμάτων μόνο από τη θέληση του κεφαλαιοκράτη; Ή μήπως, αντίθετα, απαιτούνται ορισμένοι όροι για να πραγματοποιηθεί αυτή η θέληση; Αν όχι, τότε οι αυξομοιώσεις, οι ακατάπανστες διακυμάνσεις των τιμών της αγοράς γίνονται άλυτο αίνιγμα.

Μόλις δεχτούμε ότι δεν έγινε καμιά αλλαγή, ούτε στην παραγωγική δύναμη της εργασίας ούτε στην ποσότητα του κεφαλαίου και της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε ούτε στην αξία του χρήματος με το οποίο υπολογίζονται οι αξίες των προϊόντων, αλλά *μονάχα μια αλλαγή στο επίπεδο των μισθών*, τότε πώς μπόρεσε αυτή η *αύξηση των μισθών* να επηρεάσει τις *τιμές των εμπορευμάτων*; Μονάχα, βέβαια, με το ότι επηρεάζει την υπάρχουσα σχέση ανάμεσα στη ζήτηση και στην προσφορά αυτών των εμπορευμάτων.

Είναι πέρα για πέρα σωστό ότι η εργατική τάξη, παρμένη στο σύνολό της, ξοδεύει, και είναι υποχρεωμένη να ξοδεύει το εισόδημά της σε *μέσα συντήρησης*. Μια γενική άνοδος του επιπέδου των μισθών θα προκαλούσε, λοιπόν, μια αύξηση της ζήτησης *μέσων συντήρησης* και επομένως και μια αύξηση των *τιμών* τους *στην αγορά*. Οι κεφαλαιοκράτες που παράγουν

αυτά τα μέσα συντήρησης θα αποζημιώνονταν για τους αυξημένους μισθούς με τις αυξημένες τιμές της αγοράς για τα εμπορεύματά τους. Τι θα γίνουν, όμως, οι άλλοι κεφαλαιοκράτες, που δεν παράγουν μέσα συντήρησης; Και δεν πρέπει να φαντάζεστε ότι πρόκειται για μια χούφτα ανθρώπους. Αν πάρετε υπόψη ότι τα δύο τρίτα του εθνικού προϊόντος καταναλώνονται από το ένα πέμπτο του πληθυσμού –ή μάλιστα, από το ένα έβδομο, όπως δήλωσε πρόσφατα ένα μέλος της βουλής των κοινοτήτων– τότε καταλαβαίνετε πόσο σημαντικό ποσοστό του εθνικού προϊόντος πρέπει να παράγεται με τη μορφή ειδών πολυτελείας, ή ν' ανταλλάσσεται με είδη πολυτελείας και τι τεράστιο ποσό ακόμα κι από αυτά τα μέσα συντήρησης πρέπει να σπαταλιέται σε λακέςδες, άλογα, γάτες κλπ., μια σπατάλη για την οποία από πείρα ξέρουμε ότι της επιβάλλονται διαρκώς σημαντικοί περιορισμοί με τις αυξανόμενες τιμές στα μέσα συντήρησης.

Λοιπόν, ποια θα ήταν η θέση των κεφαλαιοκρατών που δεν παράγουν μέσα συντήρησης; Για την *πτώση του ποσοστού του κέρδους*, που είναι συνέπεια της γενικής αύξησης των μισθών, δε θα μπορούσαν να αποζημιωθούν με μια *αύξηση των τιμών των εμπορευμάτων τους*, γιατί δεν θα μεγάλωνε η ζήτηση για τα εμπορεύματα αυτά. Το εισόδημά τους θα έπεφτε και απ' αυτό το ελαττωμένο εισόδημα θα έπρεπε να πληρώσουν περισσότερα για την ίδια ποσότητα τροφίμων που θα είχαν ανέβει οι τιμές τους. Και δε θα ήταν μόνο αυτό. Επειδή θα λιγόστευε το εισόδημά τους, θα ξόδευαν λιγότερα για είδη πολυτελείας κι έτσι η αμοιβαία τους ζήτηση για τα αντίστοιχα εμπορεύματά τους θα ελαττωνόταν. Σαν συνέπεια αυτής της μείωσης θα έπεφταν οι τιμές των εμπορευμάτων τους. Σ' αυτούς, λοιπόν, τους βιομηχανικούς κλάδους *θα έπεφτε το ποσοστό του κέρδους*, και μάλιστα, όχι μόνο σε απλή αναλογία προς τη γενική αύξηση του επιπέδου των μισθών, αλλά στη σύνθετη αναλογία προς τη γενική αύξηση των μισθών, την αύξηση των τιμών των μέσων συντήρησης και την πτώση των τιμών των ειδών πολυτελείας.

Τι συνέπειες θα είχε η *διαφορά* αυτή στα *ποσοστά του κέρδους* για τα κεφάλαια που χρησιμοποιούνται στους διάφο-

ρους βιομηχανικούς κλάδους; Φυσικά, οι ίδιες που ακολουθούν συνήθως, όταν για έναν οποιονδήποτε λόγο αλλάζει το μέσο ποσοστό του κέρδους στις διάφορες σφαίρες της παραγωγής. Το κεφάλαιο και η εργασία θα μεταφέρονταν από τους κλάδους παραγωγής που αποφέρουν λιγότερο κέρδος στους κλάδους που αποφέρουν περισσότερο κέρδος. Και η μεταφορά αυτή θα συνεχιζόταν για τόσο διάστημα, ώσπου η προσφορά στο ένα τμήμα της βιομηχανίας θα ανέβαινε στην ίδια αναλογία με την αυξημένη ζήτηση, ενώ στα άλλα τμήματα της βιομηχανίας θα έπεφτε σε αντιστοιχία με την ελαττωμένη ζήτηση. *Μόλις θα πραγματοποιιόταν αυτή η αλλαγή, θα εξισωνόταν πάλι το γενικό ποσοστό του κέρδους* στους διάφορους κλάδους. Μια και όλη αυτή η διαταραχή προήλθε αρχικά από μια απλή αλλαγή στη σχέση της ζήτησης και της προσφοράς διαφόρων εμπορευμάτων, τότε με το σταμάτημα της αιτίας θα σταματούσε και η επίδραση και οι τιμές θα ξαναγύριζαν στο προηγούμενό τους επίπεδο και στην προηγούμενη ισορροπία τους. *Η πτώση του ποσοστού του κέρδους*, αντί να περιοριστεί σε μερικούς βιομηχανικούς κλάδους θα γινόταν *γενική*, σαν συνέπεια της αύξησης των μισθών. Σύμφωνα με την υπόθεση που κάναμε, δε θα πραγματοποιιόταν καμιά αλλαγή ούτε στην παραγωγική δύναμη της εργασίας ούτε στο συνολικό ποσό της παραγωγής, *θα άλλαζε, όμως, η μορφή αυτού του δοσμένου όγκου της παραγωγής*. Ένα μεγαλύτερο μέρος του προϊόντος υπήρχε με τη μορφή μέσων συντήρησης, ένα μικρότερο μέρος με τη μορφή ειδών πολυτελείας, ή, πράγμα που σημαίνει το ίδιο, ένα μικρότερο μέρος θα ανταλλασσόταν με ξένα είδη πολυτελείας και θα ξοδευόταν στην πρωταρχική του μορφή, ή, πράγμα που καταλήγει πάλι στο ίδιο, ένα μεγαλύτερο μέρος του ντόπιου προϊόντος θα ανταλλασσόταν με ξένα μέσα συντήρησης αντί με ξένα είδη πολυτελείας. Η γενική άνοδος του επιπέδου των μισθών θα είχε, επομένως, σαν συνέπεια, ύστερα από μια παροδική διαταραχή στις τιμές της αγοράς, μόνο μια γενική πτώση του ποσοστού του κέρδους, χωρίς καμιά μόνιμη αλλαγή στις τιμές των εμπορευμάτων.

Αν θα 'θελε κανείς να μου αντιτάξει ότι σ' αυτή την επι-

χειρηματολογία προϋποθέτω πως ολόκληρος ο επιπρόσθετος μισθός της εργασίας ξοδεύεται σε μέσα συντήρησης, τότε θα απαντήσω ότι έκανα την πιο ευνοϊκή υπόθεση για τις απόψεις του πολίτη Ουέστον. Αν ο επιπρόσθετος μισθός της εργασίας ξοδευόταν σε είδη που δεν τα κατανάλωναν πριν οι εργάτες, τότε δε θα χρειαζόταν ν' αποδειχτεί η πραγματική αύξηση της αγοραστικής τους δύναμης. Ωστόσο, επειδή η αύξηση αυτή της αγοραστικής δύναμης προέρχεται μονάχα από μια αύξηση του μισθού της εργασίας, πρέπει να ανταποκρίνεται ακριβώς στην ελάττωση της αγοραστικής δύναμης των κεφαλαιοκρατών. Η *συνολική ζήτηση* εμπορευμάτων, επομένως, δε θα *αύξαινε*, αλλά θα παρουσιαζόταν σίγουρα μια *αμοιβαία αλλαγή* στα συστατικά μέρη αυτής της ζήτησης. Η ζήτηση που θα αύξαινε από τη μια πλευρά θα εξουδετερωνόταν από τη ζήτηση που θα μειωνόταν από την άλλη πλευρά. Έτσι, μια και η συνολική ζήτηση θα παρέμενε στάσιμη, καμιά αλλαγή δε θα μπορούσε να γίνει στις τιμές των εμπορευμάτων στην αγορά.

Μπροστά σας, λοιπόν, μπαίνει αυτό το δίλημμα: είτε ο πρόσθετος μισθός της εργασίας ξοδεύεται ισόμετρα σ' όλα τα είδη κατανάλωσης –και τότε η επέκταση της ζήτησης από την εργατική τάξη πρέπει να ισοφαρίζεται με τον περιορισμό της ζήτησης από την τάξη των κεφαλαιοκρατών– είτε ο πρόσθετος μισθός της εργασίας ξοδεύεται μονάχα σε μερικά είδη, που οι τιμές τους θα ανέβουν προσωρινά στην αγορά. Τότε, η αύξηση του ποσοστού του κέρδους που ακολουθεί σε μια σειρά βιομηχανικούς κλάδους και η πτώση του ποσοστού του κέρδους που ακολουθεί στους άλλους, θα προκαλέσουν αλλαγή στην κατανομή του κεφαλαίου και της εργασίας, που θα συνεχιστεί ώσπου η προσφορά ν' ανέβει στο ίδιο επίπεδο με την αυξημένη ζήτηση στο ένα τμήμα της βιομηχανίας και θα πέσει στο ίδιο επίπεδο με τη μειωμένη ζήτηση στο άλλο τμήμα. Στην πρώτη προϋπόθεση δε θα γίνει καμιά αλλαγή στις τιμές των εμπορευμάτων. Στη δεύτερη προϋπόθεση οι ανταλλακτικές αξίες των εμπορευμάτων θα επιστρέψουν στο προηγούμενο επίπεδο ύστερα από μερικές ταλαντεύσεις των τιμών της αγοράς. Και στις δυο περιπτώσεις η γενική άνοδος

του επιπέδου των μισθών δε θα οδηγήσει σε τελευταία ανάλυση σε τίποτε άλλο, παρά σε μια γενική πτώση του ποσοστού του κέρδους.

Για να διεγείρει τη δύναμη της φαντασίας, ο πολίτης Ουέστον σας παρακάλεσε να αναλογιστείτε τις δυσκολίες που θα δημιουργούσε μια γενική αύξηση των μισθών των Άγγλων εργατών γης από 9 σε 18 σελίνια. Σκεφτείτε, αναφώνησε, την τεράστια αύξηση της ζήτησης μέσων συντήρησης και την επακόλουθη τρομερή άνοδο των τιμών τους! Κι όμως, όλοι σας ξέρετε ότι ο μέσος μισθός των Αμερικανών εργατών γης είναι πάνω από διπλάσιος από το μισθό των Άγγλων, παρά το γεγονός ότι οι τιμές των αγροτικών προϊόντων στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι πιο χαμηλές απ' ό,τι είναι στο Ηνωμένο Βασίλειο, παρά το γεγονός ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες η συνολική σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία είναι η ίδια όπως και στην Αγγλία και παρά το γεγονός ότι το ετήσιο ποσό της παραγωγής στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι πολύ πιο μικρό από την Αγγλία. Γιατί, λοιπόν, κρούει ο φίλος μας τον κώδωνα του κινδύνου; Απλούστατα για να μας απομακρύνει από το πραγματικό ζήτημα. Μια ξαφνική άνοδος των μισθών από 9 σε 18 σελίνια θα ήταν μια ξαφνική αύξηση κατά 100%. Μα εμείς δε συζητάμε καθόλου το ζήτημα αν το γενικό ποσοστό των μισθών στην Αγγλία θα μπορούσε να αυξηθεί ξαφνικά κατά 100%. Δεν έχουμε καμιά απολύτως δουλειά με το μέγεθος της αύξησης, που σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση θα πρέπει να εξαρτιέται από τις δοσμένες συνθήκες και να προσαρμόζεται σ' αυτές. Εμείς έχουμε να εξετάσουμε μονάχα πώς επιδρά μια γενική αύξηση του επιπέδου των μισθών, έστω κι αν πρόκειται για μια αύξηση 1%.

Αφήνω ήσυχη τη φανταστική αύξηση κατά 100% του φίλου Ουέστον και στρέφω την προσοχή σας στην πραγματική αύξηση των μισθών που έγινε στη Μεγάλη Βρετανία από το 1849 ως το 1859.

Σ' όλους σας είναι γνωστός ο νόμος για το δεκάωρο, ή καλύτερα ο νόμος για τις δεκάμισι ώρες, που ισχύει από το 1848. Ήταν μια από τις μεγαλύτερες οικονομικές αλλαγές που συντελέστηκαν μπροστά στα μάτια μας. Ήταν μια ξαφνική

και υποχρεωτική αύξηση των μισθών όχι σε μερικούς τοπικούς κλάδους, αλλά στους βασικούς βιομηχανικούς κλάδους, με τους οποίους κυριαρχεί η Αγγλία στην παγκόσμια αγορά. Ήταν μια αύξηση των μισθών σε ασυνήθιστα δυσμενείς συνθήκες. Ο δρ. Γιουνρ, ο καθηγητής Σενιόρ (Prof. Senior) και όλοι οι άλλοι επίσημοι οικονομικοί εκπρόσωποι της αστικής τάξης «απέδειχναν» –και, οφείλω να πω, με πολύ πιο γερά επιχειρήματα από το φίλο μας Ουέστον– ότι ο νόμος αυτός θα σήμαινε τη νεκρική καμπάνα της αγγλικής βιομηχανίας. Απέδειχναν ότι δε σήμαινε μονάχα μια συνηθισμένη αύξηση των μισθών, μα μια αύξηση των μισθών που προκλήθηκε από τη μείωση του ποσού της χρησιμοποιούμενης εργασίας και που στηριζόταν πάνω σ’ αυτή τη μείωση. Ισχυρίζονταν ότι η δωδέκατη ώρα, που θέλατε να αφαιρέσετε από τον κεφαλαιοκράτη, είναι ίσα-ίσα η μοναδική ώρα απ’ την οποία βγάζει το κέρδος του. Απειλούσαν με μείωση της συσσώρευσης, με αύξηση των τιμών, με απώλεια των αγορών, με συρρίκνωση της παραγωγής, επομένως με την αντίθετη επίδραση που θα προέκυπτε για τους μισθούς και τέλος, με την καταστροφή. Στην πραγματικότητα διακήρυσσαν ότι οι νόμοι του Μαξιμιλιανού Ροβεσπιέρου σχετικά με το ανώτατο όριο¹ δεν ήταν τίποτα μπροστά σ’ αυτό το νόμο, και από μια ορισμένη άποψη είχαν δίκιο. Ωραία, ποιο ήταν, λοιπόν, το αποτέλεσμα; Η αύξηση του χρηματικού μισθού των εργοστασιακών εργατών, παρά τη μείωση της εργάσιμης μέρας, μια μεγάλη αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων εργοστασιακών εργατών, μια συνεχής πτώση των τιμών των προϊόντων τους, μια θαυμαστή ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας τους, μια πρωτάκουστη προοδευτική επέκταση των αγορών για τα εμπορεύματά τους. Στο Μάντσεστερ, το 1861², στη συνεδρίαση της εταιρείας για την προώθηση της επιστήμης, εγώ ο

1. Οι νόμοι για το ανώτατο όριο που τους ψήφισε το 1793 η Συμβατική (βουλή) των Ιακωβίνων της γαλλικής αστικής επανάστασης καθόριζαν ανώτατες τιμές και ανώτατους μισθούς και μεροκάματα (σημ. τ. σύντ.).

2. Στο χειρόγραφο αναφέρεται από λάθος 1860 (σημ. τ. σύντ.).

ίδιος άκουσα τον κύριο Νιούμαν, να ομολογεί ότι ο ίδιος, ο δρ. Γιουρ, ο Σενιόρ και όλοι οι άλλοι επίσημοι φωστήρες της οικονομικής επιστήμης είχαν γελαστεί, ενώ αποδείχτηκε ότι είχε δίκιο το ένστικτο του λαού. Αναφέρω τον κ. Ου. Νιούμαν¹—όχι τον καθηγητή Φράνσις Νιούμαν—γιατί κατέχει μια εξέχουσα θέση στην οικονομική επιστήμη σαν συνεργάτης και εκδότης της *Ιστορίας των τιμών* του κ. Τόμας Τουνκς, αυτού του θαυμάσιου έργου, που περιγράφει την ιστορία των τιμών από το 1793 ως το 1856. Αν ήταν σωστή η έμμονη² ιδέα του φίλου Ουέστον για σταθερό ποσό μισθών, για σταθερό ποσό της παραγωγής, για σταθερό βαθμό της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, για σταθερή και παντοτινή θέληση των κεφαλαιοκρατών και κάθε άλλη ιδέα του για σταθερότητα και οριστικότητα, τότε θα ήταν σωστές οι θλιβερές προφητείες του καθηγητή Σενιόρ και θα είχε άδικο ο Ρόμπερτ Όουεν που απ' το 1816 κιόλας είχε διακηρύξει ότι ένας γενικός περιορισμός της εργάσιμης μέρας θα αποτελούσε το πρώτο προπαρασκευαστικό βήμα για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης, περιορισμό που εφάρμοσε μόνος του στο δικό του κλωστήριο βάμβακα στο Νιου Λάναρκ, στην ουσία σε πείσμα της συνηθισμένης προκατάληψης.

Και ίσα-ίσα στο διάστημα αυτής της περιόδου, όπου πραγματοποιήθηκε η εφαρμογή του νόμου για το δεκάωρο και η αύξηση των μισθών που ακολούθησε, έγινε στη Μεγάλη Βρετανία, για λόγους που δεν είναι εδώ ο τόπος ν' απαριθμηθούν, μια γενική αύξηση των μισθών των εργατών γης.

Αν και δε μου χρειάζεται για τον άμεσο σκοπό μου, ωστόσο για να μη δημιουργηθούν παρεξηγήσεις ανάμεσά σας, θα κάνω μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις.

Αν ένας άνθρωπος παίρνει κατ' αρχήν δύο σελίνια βδο-

1. Εδώ υπάρχει μια παραδρομή από τον Μαρξ. Εννοούσε τον οικονομολόγο Νιούμαρτς, πρόεδρο του οικονομικού τμήματος της Βρετανικής Εταιρείας για την Προώθηση της Επιστήμης (σημ. τ. σύντ.).

2. Λογοπαίγνιο του Μαρξ με τη λέξη *fixed* που σημαίνει σταθερός και έμμονος (σημ. τ. σύντ.).

μαδιάρτικο μισθό και ο μισθός του ανέβει μετά σε 4 σελίνια, τότε το ποσοστό του μισθού ανέβηκε κατά 100%. Αν πάρουμε αυτή την αύξηση σαν έκφραση της αύξησης του ποσοστού του μισθού, φαίνεται σπουδαίο πράγμα, αν και το πραγματικό ποσό του μισθού, τα 4 σελίνια τη βδομάδα, θα εξακολουθούσε ακόμα να αποτελεί έναν άθλια χαμηλό μισθό, ένα μισθό πείνας. Γι' αυτό δεν πρέπει να γελαστείτε από τα ποσοστά της αύξησης του επιπέδου του μισθού, που ηχούν ωραία στ' αυτιά. Πρέπει πάντα να ρωτάτε: ποιο ήταν το αρχικό ποσό;

Ακόμα θα καταλαβαίνετε ότι αν 10 άνθρωποι θα έπαιρναν από 2 σελίνια τη βδομάδα, 5 άνθρωποι από 5 σελίνια και 5 άνθρωποι από 11 σελίνια τη βδομάδα, οι 20 άνθρωποι μαζί θα έπαιρναν 100 σελίνια ή 5 λίρες στεργλίνες τη βδομάδα. Αν τώρα γινόταν μια αύξηση, ας πούμε κατά 20% στο συνολικό ποσό του βδομαδιαρτικού μισθού τους, τότε θα είχαμε μια αύξηση από 5 σε 6 λίρες στεργλίνες. Αν βγάzaμε το μέσο όρο, τότε θα μπορούσαμε να πούμε ότι το γενικό ποσοστό των μισθών ανέβηκε κατά 20%, αν και στην πραγματικότητα ο μισθός της εργασίας των 10 ανθρώπων θα έμενε αμετάβλητος, της πρώτης ομάδας των 5 ανθρώπων θα ανέβαινε μονάχα από 5 σε 6 σελίνια και της δεύτερης ομάδας των 5 ανθρώπων από 55 σε 70 σελίνια. Οι μισοί από τους ανθρώπους δε θα είχαν καθόλου βελτιώσει τη θέση τους, το ένα τέταρτο θα τη βελτίωνε σε ανεπαίσθητο βαθμό και μονάχα ένα τέταρτο θα τη βελτίωνε πραγματικά. Ωστόσο, αν το υπολογίσουμε κατά μέσο όρο, το συνολικό ποσό των μισθών των είκοσι αυτών ανθρώπων θα είχε αυξηθεί κατά 20%, και όσο για το συνολικό κεφάλαιο που τους απασχολεί και τις τιμές των εμπορευμάτων που παράγουν, θα ήταν ακριβώς το ίδιο σαν να είχαν συμμετάσχει όλοι στον ίδιο βαθμό στην κατά μέσο όρο αύξηση των μισθών. Στην περίπτωση των εργατών γης, που το επίπεδο του μισθού τους διαφέρει πολύ στις διάφορες κομητείες της Αγγλίας και της Σκωτίας, η αύξηση εκδηλώθηκε σ' αυτούς πολύ ανισόμετρα.

Τέλος, στο διάστημα της περιόδου που γινόταν αυτή η αύξηση των μισθών, μια σειρά από παράγοντες δρούσαν προς αντίθετη κατεύθυνση, όπως, για παράδειγμα, οι καινούργιοι

φόροι που προκλήθηκαν από το ρωσικό πόλεμο¹, η μαζική κατεδάφιση των κατοικιών των εργατών γης κλπ.

Κι αφού έκανα όλες αυτές τις προκαταρκτικές παρατηρήσεις, έρχομαι στη διαπίστωση ότι από το 1849 ως το 1859 το μέσο επίπεδο των μισθών των εργατών γης της Μεγάλης Βρετανίας *αυξήθηκε περίπου κατά 40%*. Θα μπορούσα να σας αναφέρω εκτενείς λεπτομέρειες για να αποδείξω τον ισχυρισμό μου, μα για το σκοπό μας εδώ θεωρώ αρκετό να σας παραπέμψω στην ευσυνείδητη και κριτική διάλεξη που έδωσε ο μακαρίτης κ. Τζον Τσ. Μόρτον το 1860 στη London Society of Arts για τις «Δυνάμεις που χρησιμοποιούνται στη γεωργία».² Ο κ. Μόρτον παραθέτει στατιστικά στοιχεία από αποδείξεις πληρωμής και από άλλα αυθεντικά έγγραφα, που τα είχε συγκεντρώσει από 100 περίπου ενοικιαστές γης εγκαταστημένους σε 12 σκοτικές και 35 αγγλικές κομητείες.

Σύμφωνα με την άποψη του φίλου μας Ουέστον, κι όταν πάρει κανείς υπόψη του μαζί και την ταυτόχρονη αύξηση του μισθού της εργασίας των εργοστασιακών εργατών, θα έπρεπε οι τιμές των αγροτικών προϊόντων να είχαν αυξηθεί τρομερά στο διάστημα της περιόδου 1849-1859. Τι έγινε όμως στην πραγματικότητα; Παρά το ρωσικό πόλεμο και τις κακές σοδειές του 1854 μέχρι 1856 που διαδέχονταν η μια την άλλη, η μέση τιμή του σταριού –που είναι το σπουδαιότερο γεωργικό προϊόν της Αγγλίας– έπεσε από τρεις λίρες στερλίνες περίπου, που είχε το κουάρτερ³ στην περίοδο 1838-1848, σε 2 λίρες στερλίνες και 10 σελίνια περίπου το κουάρτερ για την περίοδο 1849-1859. Αυτό σημαίνει πτώση της τιμής του σταριού πάνω από 16% στο ίδιο χρονικό διάστημα που η αύξη-

1. Πρόκειται για τον Πόλεμο της Κριμαίας (1853-1856) μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας, Σαρδηνίας και Τουρκίας ενάντια στη Ρωσία (σημ. τ. σύντ.).

2. Η διάλεξη «The Forces used in Agriculture» έγινε από το γιο του Τζον Μόρτον που πέθανε το 1864, Τζον Τσάλμερς Μόρτον, στην Εταιρία των Τεχνών και Επαγγελμάτων του Λονδίνου, μια φιλανθρωπική εταιρία που είχε ιδρυθεί το 1754 (σημ. τ. σύντ.).

3. Το κουάρτερ είναι αγγλική μονάδα χωρητικότητας για σιτηρά βάρους 291 λιβρών, δηλαδή κάπου 145 κιλά (σημ. τ. μετ.).

ση των μισθών των εργατών γης ανερχόταν περίπου σε 40%. Στο ίδιο χρονικό διάστημα, αν συγκρίνουμε το τέλος του με την αρχή του, το 1859 με το 1849, ελαττώθηκε ο επίσημος αριθμός των απόρων από 934.419 σε 860.470, δηλαδή έχουμε μια διαφορά 73.949. Ομολογώ ότι πρόκειται για μια πολύ μικρή μείωση, που χάθηκε πάλι στα κατοπινά χρόνια, πάντως όμως είναι μια μείωση.

Μπορεί να ειπωθεί πως εξαιτίας της κατάργησης των νόμων για τα σιτηρά¹ η εισαγωγή ξένων σιτηρών αυξήθηκε πάνω από το διπλάσιο στην περίοδο 1849-1859 σε σύγκριση με την περίοδο 1838-1848. Τι βγαίνει όμως απ' αυτό; Ξεκινώντας από την άποψη του πολίτη Ουέστον, θα περίμενε κανένας ότι αυτή η ξαφνική, τεράστια και σταθερά αυξανόμενη ζήτηση στις αγορές του εξωτερικού θα έπρεπε να ανεβάσει εκεί τις τιμές των αγροτικών προϊόντων σε τρομερό ύψος, γιατί το αποτέλεσμα μιας αυξημένης ζήτησης παραμένει το ίδιο, είτε έρχεται από το εξωτερικό είτε από το εσωτερικό. Τι έγινε στην πραγματικότητα; Αν εξαιρέσουμε μερικά χρόνια κακής σοδειάς, η καταστρεπτική πτώση των τιμών των σιτηρών αποτελούσε σ' όλη αυτή την περίοδο ένα μόνιμο θέμα για παράπονα στη Γαλλία. Οι Αμερικανοί αναγκάζονταν συνεχώς να καίνε τα περισσευούμενα προϊόντα τους, κι αν πρέπει να πιστέψουμε τον κύριο Ούρκουναρτ, η Ρωσία υποδαύλιζε τον εμφύλιο πόλεμο στις Ηνωμένες Πολιτείες, γιατί είχαν περιοριστεί οι εξαγωγές της στις αγορές σιτηρών της Ευρώπης από τον ανταγωνισμό των γιάννηδων.

Αν ο ισχυρισμός του πολίτη Ουέστον *αναχθεί στην αφηρημένη του μορφή*, τότε θα οδηγήσει στα παρακάτω: Κάθε αύξηση της ζήτησης γίνεται πάντα πάνω στη βάση ενός δοσμένου συνολικού ποσού παραγωγής. Δεν μπορεί επομένως να

1. Οι νόμοι αυτοί ψηφίστηκαν το 1846 από το αγγλικό κοινοβούλιο, που το 1815 είχε ψηφίσει νόμους που προέβλεπαν τον περιορισμό ή την απαγόρευση εισαγωγής σιτηρών από το εξωτερικό, για να προστατευτούν τα συμφέροντα των μεγαλογαιοκτημόνων. Η κατάργηση των νόμων αυτών το 1846 αποτέλεσε μεγάλη νίκη της βιομηχανικής αστικής τάξης (σημ. τ. σύντ.).

μεγαλώνει ποτέ την προσφορά των ζητουμένων ειδών, αλλά μπορεί να ανεβάσει μονάχα τις χρηματικές τους τιμές. Και η πιο απλή παρατήρηση όμως μας διδάσκει ότι μια αυξημένη ζήτηση αφήνει σε μερικές περιπτώσεις τελείως αμετάβλητες τις τιμές των εμπορευμάτων στην αγορά και σε άλλες πάλι περιπτώσεις προκαλεί μια παροδική αύξηση των τιμών της αγοράς, που ακολουθείται από μια αυξημένη προσφορά. Η αυξημένη προσφορά οδηγεί ξανά στην πτώση των τιμών στο αρχικό τους επίπεδο και μάλιστα συχνά ακόμα πιο κάτω από το αρχικό τους επίπεδο. Αν τώρα η αύξηση της ζήτησης προέρχεται από την αύξηση του μισθού της εργασίας είτε από μια άλλη αιτία, αυτό δεν αλλάζει καθόλου τους όρους του προβλήματος. Από την άποψη του πολίτη Ουέστον, η εξήγηση του γενικού φαινομένου παρουσίαζε την ίδια δυσκολία, όπως και του φαινομένου που παρουσιαζόταν μέσα στις έκτακτες συνθήκες μιας αύξησης των μισθών. Γι' αυτό η επιχειρηματολογία του δεν είχε καμιά σχέση με το θέμα που πραγματευόμαστε. Εξέφρασε μόνο την αμηχανία του Ουέστον μπροστά στους νόμους σύμφωνα με τους οποίους μια αύξηση της ζήτησης προκαλεί μια αύξηση της προσφοράς κι όχι τελικά μια άνοδο των τιμών της αγοράς.

III. ΜΙΣΘΟΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ

Τη δεύτερη μέρα της συζήτησης ο φίλος μας Ουέστον ένταξε τους παλιούς του ισχυρισμούς σε καινούργια σχήματα. Είπε: Ύστερα από μια γενική αύξηση των χρηματικών μισθών απαιτούνται περισσότερα μέσα κυκλοφορίας για την πληρωμή του ίδιου μισθού εργασίας. Και επειδή η νομισματική κυκλοφορία είναι *σταθερή*, πώς μπορείς με αυτά τα σταθερά μέσα κυκλοφορίας να πληρώσεις τους αυξημένους χρηματικούς μισθούς; Πρώτα η δυσκολία προερχόταν από το σταθερό ποσό των εμπορευμάτων που πέφτει στον εργάτη, παρά τον αυξημένο χρηματικό μισθό του. Τώρα η δυσκολία προκύπτει από τον αυξημένο χρηματικό μισθό παρά το σταθερό ποσό των εμπορευμάτων. Φυσικά, αν αποκρούσετε το αρχι-

κό του δόγμα, τότε εξαφανίζονται και οι παράγωγες δυσκολίες.

Ωστόσο θ' αποδείξω ότι το ζήτημα αυτό της χρηματικής κυκλοφορίας δεν έχει καμιά απολύτως σχέση με το θέμα μας.

Στη χώρα σας, ο μηχανισμός των πληρωμών είναι πολύ πιο τέλειος παρά σ' οποιαδήποτε άλλη χώρα της Ευρώπης. Χάρη στην έκταση και τη συγκέντρωση του τραπεζικού συστήματος απαιτούνται πολύ πιο λίγα μέσα κυκλοφορίας για την κυκλοφορία του ίδιου ποσού αξιών και για τη διεκπεραίωση του ίδιου ή ενός μεγαλύτερου αριθμού υποθέσεων. Όσο για το μισθό της εργασίας, ο Άγγλος εργοστασιακός εργάτης, λ.χ., τον ξοδεύει κάθε βδομάδα στον μπακάλη, ο μπακάλης κάθε βδομάδα τον στέλνει στον τραπεζίτη, ο τραπεζίτης με τη σειρά του πάλι τον στέλνει κάθε βδομάδα στον εργοστασιάρχη, και ο εργοστασιάρχης τον ξαναπληρώνει στους εργάτες του κλπ. Χάρη σ' αυτό το μηχανισμό, ο χρονιάτικος μισθός ενός εργάτη, ας πούμε 52 λίρες στερλίνες, μπορεί να πληρώνεται με μια μονάχα λίρα που κάθε βδομάδα διαγράφει τον ίδιο κύκλο. Στην Αγγλία μάλιστα ο μηχανισμός αυτός δεν είναι τόσο τέλειος όσο στη Σκοτία, και δεν είναι το ίδιο τέλειος σ' όλα τα μέρη. Και γι' αυτό βρίσκουμε, λ.χ., ότι σε μερικές γεωργικές περιφέρειες, σε σύγκριση με τις βιομηχανικές περιφέρειες, απαιτούνται πολύ περισσότερα μέσα κυκλοφορίας για να κυκλοφορήσει ένα πολύ μικρότερο ποσό αξιών.

Αν διασχίσετε το στενό της Μάγχης, θα βρείτε ότι ο ο χρηματικός μισθός είναι πολύ πιο χαμηλός από την Αγγλία, ότι όμως στη Γερμανία, στην Ιταλία, στην Ελβετία και στη Γαλλία κυκλοφορεί με τη βοήθεια ενός πολύ μεγαλύτερου ποσού μέσων κυκλοφορίας. Την ίδια λίρα δεν την πιάνει τόσο γρήγορα στα χέρια του ο τραπεζίτης ή δεν την επιστρέφει τόσο γρήγορα στο βιομήχανο κεφαλαιοκράτη. Και έτσι αντί μια λίρα, που κυκλοφορεί για 52 λίρες στερλίνες το χρόνο, χρειάζονται ίσως τρεις λίρες, για να κυκλοφορήσει ένας χρονιάτικος μισθός από 25 λίρες στερλίνες. Έτσι, αν συγκρίνετε τις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης με την Αγγλία, θ' αντιληφθείτε αμέσως ότι ένας χαμηλός χρηματικός μισθός

μπορεί να χρειαστεί πολύ περισσότερα μέσα κυκλοφορίας για να κυκλοφορήσει, απ' ό,τι ένας υψηλός χρηματικός μισθός και ότι στην πραγματικότητα πρόκειται εδώ για μια καθαρά τεχνική υπόθεση, που δεν έχει καμιά σχέση με το θέμα μας.

Σύμφωνα με τους πιο ακριβείς υπολογισμούς, που μου είναι γνωστοί, το χρονιάτικο εισόδημα της εργατικής τάξης αυτής της χώρας (δηλ. της Αγγλίας – Σημ. τ. μετ.) μπορεί να υπολογιστεί σε 250 εκατομμύρια λίρες στεργλίνες. Αυτό το τεράστιο ποσό κυκλοφορεί με 3 περίπου εκατομμύρια λίρες στεργλίνες. Ας υποθέσουμε τώρα ότι γίνεται μια αύξηση των μισθών κατά 50%. Τότε, αντί 3 εκατομμύρια λίρες στεργλίνες μέσα κυκλοφορίας θα χρειάζονταν 4½ εκατομμύρια λίρες στεργλίνες. Και επειδή ένα πολύ σημαντικό μέρος των καθημερινών εξόδων του εργάτη γίνεται με ασημένια και χάλκινα νομίσματα, δηλαδή με απλά σύμβολα που η σχέση της αξίας τους προς το χρυσό έχει καθοριστεί συμβατικά από το νόμο, όπως και η αξία του μη ανταλλάξιμου χαρτονομίσματος, τότε μια κατά 50% αύξηση του χρηματικού μισθού θα απαιτούσε, στη χειρότερη περίπτωση, μια πρόσθετη κυκλοφορία από λίρες που το ποσό τους θα έφτανε, ας πούμε, το ένα εκατομμύριο. Ένα εκατομμύριο, που τώρα αναπαύεται με τη μορφή ράβδων ή νομισματοποιημένου χρυσού στα υπόγεια της τράπεζας της Αγγλίας ή των ιδιωτικών τραπεζών, θα έμπαινε στην κυκλοφορία. Μα θα μπορούσαν να εξοικονομηθούν και θα εξοικονομούνταν πραγματικά ακόμα και τα ασήμαντα έξοδα, που προέρχονται από την πρόσθετη κοπή ή την πρόσθετη φθορά αυτού του εκατομμυρίου, αν παρυσιαζόταν μια οποιαδήποτε προστριβή εξαιτίας της ζήτησης των πρόσθετων μέσων κυκλοφορίας. Όλοι σας ξέρετε ότι τα μέσα κυκλοφορίας αυτής της χώρας χωρίζονται σε δυο μεγάλα μέρη. Το ένα είδος απ' αυτά, που προσφέρεται σε χαρτονομίσματα διάφορης ονομαστικής αξίας, χρησιμεύει στις συναλλαγές ανάμεσα σε επιχειρηματίες και τις μεγαλύτερες πληρωμές των καταναλωτών στους επιχειρηματίες, ενώ στο λιανικό εμπόριο κυκλοφορεί ένα άλλο είδος μέσων κυκλοφορίας, το μεταλλικό χρήμα. Αν και διαφέρουν το ένα

απ' τ' άλλο, το καθένα από τα δυο αυτά είδη των μέσων κυκλοφορίας επενεργεί στο άλλο. Έτσι το χρυσό νόμισμα κυκλοφορεί κατά ένα πολύ σημαντικό βαθμό ακόμα και σε μεγαλύτερες πληρωμές, εκεί όπου οι διαφορές ανάμεσα στα πληρωτέα ποσά και στους στρογγυλούς αριθμούς είναι μικρότερες από 5 λίρες στερλίνες. Αν αύριο εκδίδονταν χαρτονομίσματα των 4 ή των 3 ή των 2 λιρών, τότε τα χρυσά νομίσματα, που γεμίζουν αυτούς τους αγωγούς της κυκλοφορίας, θα αποσύρονταν αμέσως απ' αυτούς και θα έρεαν σ' εκείνους τους αγωγούς όπου θα χρειάζονταν, εξαιτίας της αύξησης του χρηματικού μισθού. Έτσι το πρόσθετο εκατομμύριο, που απαιτείται από μια αύξηση κατά 50% των μισθών, θα προσφερόταν χωρίς να χρειάζεται να προστεθεί έστω και μια χρυσή λίρα. Το ίδιο αποτέλεσμα θα μπορούσε να προκληθεί, χωρίς ούτε ένα πρόσθετο χαρτονόμισμα, με την αύξηση της κυκλοφορίας των συναλλαγματικών, όπως είχε γίνει στο Λανκασίρ για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα.

Αν μια γενική άνοδος του επιπέδου των μισθών –λ.χ., κατά 100% όπως είχε υποθέσει ο πολίτης Ουέστον για τους μισθούς των εργατών γης– προκαλούσε μια μεγάλη αύξηση των τιμών των μέσων συντήρησης και –σύμφωνα με την άποψή του– απαιτούσε ένα ποσό από πρόσθετα μέσα κυκλοφορίας που δεν μπορεί να εξευρεθεί, τότε μια *γενική πτώση του μισθού της εργασίας* θα έπρεπε να προκαλέσει το ίδιο αποτέλεσμα σε αντίθετη κατεύθυνση και στην ίδια κλίμακα. Ωραία! Όλοι σας ξέρετε ότι οι χρονιές 1858-1860 ήταν οι χρονιές με τη μεγαλύτερη άνθηση για τη βαμβακοβιομηχανία και ότι από την άποψη αυτή ιδιαίτερα το 1860 είναι μοναδικό στα χρονικά αυτού του κλάδου, ενώ την ίδια περίοδο σημείωναν μια μεγάλη άνθηση και όλοι οι άλλοι βιομηχανικοί κλάδοι. Οι μισθοί των εργατών της βαμβακουργίας και όλων των άλλων εργατών που συνδέονται με τον κλάδο αυτό βρισκόνταν το 1860 πιο ψηλά από κάθε προηγούμενη περίπτωση. Ήρθε η αμερικανική κρίση και το συνολικό ποσό αυτών των μισθών περιορίστηκε ξαφνικά στο ένα τέταρτο περίπου του προηγούμενου συνολικού ποσού τους.

Σε αντίστροφη κατεύθυνση αυτό θ' αποτελούσε μια αύξηση κατά 300%. Όταν ο μισθός της εργασίας ανεβαίνει από 5 σε 20, λέμε ότι ανέβηκε κατά 300%. Όταν πέφτει από 20 σε 5, τότε λέμε ότι έπεσε κατά 75%. Μα το ποσό κατά το οποίο στη μια περίπτωση ανεβαίνει και στην άλλη πέφτει είναι το ίδιο, δηλαδή 15 σελίνια. Επρόκειτο λοιπόν για μια ξαφνική, χωρίς προηγούμενο, αλλαγή στο επίπεδο των μισθών, που ταυτόχρονα αγκάλιαζε έναν αριθμό εργατών, που ξεπερνούσε κατά το μισό τον αριθμό των εργατών γης, όταν συνυπολογιστούν όχι μονάχα όλοι οι εργάτες που απασχολούνται στη βαμβακουργία, αλλά και οι εργάτες που εξαρτώνται απ' αυτήν. Μήπως έπεσε, λοιπόν, η τιμή του σταριού; *Ανέβηκε* από τη χρονιάτικη μέση τιμή των 47 σελινιών και 8 πενών το κουάρτερ για την τριετία 1858-1860 στη χρονιάτικη μέση τιμή των 55 σελινιών και 10 πενών για την τριετία 1861-1863. Κι όσο για τα μέσα κυκλοφορίας, το νομισματοκοπείο έκοψε το 1861 8.673.232 λίρες στερλίνες αντί 3.378.102 λίρες στερλίνες που είχαν κοπεί το 1860. Δηλαδή το 1861 κόπηκαν 5.295.130 λίρες στερλίνες περισσότερες από το 1860. Βέβαια, το 1861 η κυκλοφορία χαρτονομίσματος ήταν κατά 1.319.000 λίρες στερλίνες μικρότερη από το 1860. Αν αφαιρέσουμε αυτό το ποσό, τότε εξακολουθεί να μένει για το 1861, σε σύγκριση με τη χρονιά της άνθησης 1860, ένα πλεόνασμα σε μέσα κυκλοφορίας που φτάνει το ποσό των 3.976.130 λιρών στερλινών ή περίπου 4 εκατομμύρια λίρες στερλίνες. Μα ταυτόχρονα ελαττώθηκε το απόθεμα σε χρυσό της τράπεζας της Αγγλίας αν όχι ακριβώς, πάντως περίπου στην ίδια αναλογία.

Συγκρίνετε τη χρονιά 1862 με το 1842. Ανεξάρτητα από την τεράστια αύξηση σε αξία και σε ποσό των εμπορευμάτων που βρίσκονται στην κυκλοφορία, μόνο το κεφάλαιο που είχε καταβληθεί κανονικά με τη μορφή μετοχών, δανείων κλπ., στους σιδηροδρόμους της Αγγλίας και της Ουαλίας ανέβαινε, το 1862, σε 320 εκατομμύρια λίρες στερλίνες, ποσό που το 1842 θα φαινόταν μυθικό. Και όμως τα συνολικά ποσά του χρήματος που κυκλοφορούσαν το 1862 και το 1842 ήταν περίπου ίσα. Και γενικά θα βρείτε ότι, μπροστά σε μια

τεράστια αύξηση της αξίας, όχι μονάχα των εμπορευμάτων, αλλά όλων των χρηματικών συναλλαγών, το χρήμα που κυκλοφορεί έχει την τάση να ελαττώνεται προοδευτικά. Από την άποψη του φίλου μας Ουέστον αυτό αποτελεί ένα άλυτο αίνιγμα.

Αν είχε εξετάσει κάπως βαθύτερα το ζήτημα, τότε θα έβρισκε ότι –εντελώς ανεξάρτητα από το μισθό της εργασίας και αν ακόμη τον έπαιρνε σταθερό– η αξία και η μάζα των εμπορευμάτων που πρόκειται να κυκλοφορήσουν και γενικά το ποσό των χρηματικών συναλλαγών κυμαίνονται καθημερινά, ότι κυμαίνεται καθημερινά το ποσό των χαρτονομισμάτων που εκδίδονται, ότι κυμαίνεται καθημερινά το συνολικό ποσό των πληρωμών που γίνονται χωρίς τη μεσολάβηση του χρήματος, με τη βοήθεια συναλλαγματικών, επιταγών, λογιστικών πιστώσεων, συμψηφισμού τραπεζών, ότι, στο βαθμό που χρειάζεται μεταλλικό χρήμα, κυμαίνεται καθημερινά η σχέση ανάμεσα στο νόμισμα που κυκλοφορεί από το ένα μέρος και στα νομίσματα και τις ράβδους που κρατιούνται σε εφεδρεία ή που αναπαύονται στα υπογεία των τραπεζών από το άλλο, ότι κυμαίνεται καθημερινά το ποσό του μη νομισματοποιημένου ευγενούς μετάλλου, που απορροφιάται από την εθνική κυκλοφορία, καθώς και το ποσό που στέλνεται στο εξωτερικό για τη διεθνή κυκλοφορία. Θα έβρισκε ότι το δόγμα του για ένα σταθερό μέσο κυκλοφορίας αποτελεί μια τερατώδη πλάνη, που είναι ασυμβίβαστη με την καθημερινή κίνηση. Θα είχε εξετάσει τους νόμους που δίνουν τη δυνατότητα στη νομισματική κυκλοφορία να προσαρμόζεται σε συνθήκες που αλλάζουν ασταμάτητα, αντί να μετατρέψει σε επιχείρημα ενάντια σε μια αύξηση των μισθών τη λαθεμένη αντίληψή του για τους νόμους της νομισματικής κυκλοφορίας.

IV. ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΑΙ ΖΗΤΗΣΗ

Ο φίλος μας Ουέστον στηρίζεται στο λατινικό ρητό ότι «*Repetitio est mater studiorum*», δηλαδή ότι η επανάληψη εί-

ναι η μητέρα της μάθησης, και γι' αυτό επανέλαβε το αρχικό του δόγμα με νέα μορφή, ότι ένας περιορισμός της νομισματικής κυκλοφορίας, που θα προέκυπτε από μια αύξηση των μισθών, θα προκαλούσε μια μείωση του κεφαλαίου κ.ο.κ. Κι αφού ξετινάχτηκε η φαντασιοπληξία του σχετικά με τη χρηματική κυκλοφορία, θεωρώ ότι είναι εντελώς περιττό να ασχοληθώ με τις υποθετικές συνέπειες, που νομίζει ότι απορρέουν από τις φανταστικές του κυκλοφοριακές περιπέτειες. Και τώρα θα αναγάγω το ένα και το αυτό δόγμα του, που επαναλαμβάνεται με τόσα σχήματα στην απλούστερη θεωρητική του μορφή.

Ο μη κριτικός τρόπος με τον οποίο πραγματεύτηκε το θέμα του, γίνεται φανερός από μια και μόνη παρατήρηση. Εκφράζεται ενάντια σε μια αύξηση των μισθών ή ενάντια στον υψηλό μισθό της εργασίας, που θα ήταν το αποτέλεσμα μιας τέτοιας αύξησης. Εγώ όμως τον ρωτώ: τι είναι υψηλός και τι είναι χαμηλός μισθός; Γιατί, λ.χ., τα 5 σελίνια σημαίνουν χαμηλό και τα 20 σελίνια υψηλό βδομαδιατικό μισθό; Αν το 5 συγκρινόμενο με το 20 είναι χαμηλό, τότε το 20 συγκρινόμενο με το 200 είναι ακόμα χαμηλότερο. Αν κάποιος πρόκειται να κάνει μια διάλεξη για το θερμόμετρο κι άρχιζε να ρητορεύει για υψηλούς και χαμηλούς βαθμούς, τότε δε θα μεταβίβαζε κανενός είδους γνώσεις στους άλλους. Θα έπρεπε πρώτα να μου πει, πώς βρίσκεται το σημείο πήξης και πώς βρίσκεται το σημείο βρασμού, και πώς αυτά τα σταθερά σημεία καθορίζονται με φυσικούς νόμους και όχι σύμφωνα με τα γούστα των πωλητών ή των κατασκευαστών θερμομέτρων. Τώρα, σχετικά με το μισθό της εργασίας και το κέρδος, ο πολίτης Ουέστον όχι μονάχα παρέλειψε να βγάλει από τους οικονομικούς νόμους τέτοια σταθερά σημεία, αλλά δε θεώρησε καν αναγκαίο να τα αναζητήσει. Αρκέστηκε να δεχτεί τις συνηθισμένες κοινές εκφράσεις «χαμηλός» και «υψηλός» σαν κάτι που έχει καθορισμένη σημασία, αν και είναι ολοφάνερο ότι οι μισθοί της εργασίας μπορούν να χαρακτηριστούν υψηλοί ή χαμηλοί μονάχα όταν τους συγκρίνει κανείς με ένα σταθερό μέτρο που μ' αυτό θα μετριόνταν τα μεγέθη τους.

Δε θα είναι σε θέση να μου εξηγήσει γιατί ένα ορισμένο πο-

σό χρήματος δίνεται για ένα ορισμένο ποσό εργασίας. Αν θα μου απαντούσε ότι «αυτό καθορίστηκε από το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης», τότε εγώ θα τον ρωτούσα πριν απ' όλα με ποιο νόμο λοιπόν ρυθμίζονται οι ίδιες, η προσφορά και η ζήτηση; Και η αντίρρηση αυτή θα τον έθετε αμέσως εκτός μάχης. Οι σχέσεις ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση της εργασίας υφίστανται συνεχείς αλλαγές και μαζί τους και οι τιμές της εργασίας στην αγορά. Αν η ζήτηση ξεπερνά την προσφορά, ο μισθός της εργασίας ανεβαίνει. Αν η προσφορά ξεπερνά τη ζήτηση, ο μισθός της εργασίας πέφτει, αν και κάτω από αυτές τις συνθήκες θα χρειαζόταν ίσως να *εξακριβωθεί*, λ.χ., με μια απεργία ή με κάποιον άλλο τρόπο, η πραγματική κατάσταση της ζήτησης και της προσφοράς. Αν όμως παραδέχεστε την προσφορά και τη ζήτηση σαν το νόμο που ρυθμίζει το μισθό της εργασίας, τότε θα ήταν τόσο παιδίστικο όσο και άσκοπο να ξεσπαθώνετε ενάντια σε μια αύξηση των μισθών γιατί, σύμφωνα με τον υπέρτατο νόμο που επικαλείστε, μια περιοδική αύξηση των μισθών είναι το ίδιο σκόπιμη και αναγκαία όσο και μια περιοδική πτώση του μισθού της εργασίας. Αν δεν παραδέχεστε την προσφορά και τη ζήτηση σαν το νόμο που ρυθμίζει το μισθό της εργασίας, τότε επαναλαμβάνω πάλι την ερώτηση, γιατί ένα ορισμένο ποσό χρήματος δίνεται για ένα ορισμένο ποσό εργασίας;

Ας εξετάσουμε όμως το ζήτημα πιο πλατιά: Θα βρισκόσασταν σε λαθεμένο δρόμο αν νομίζατε ότι η αξία της εργασίας ή ενός οποιουδήποτε άλλου εμπορεύματος καθορίζεται σε τελευταία ανάλυση από την προσφορά και τη ζήτηση. Η προσφορά και η ζήτηση δε ρυθμίζουν τίποτε άλλο παρά τις παροδικές *διακυμάνσεις* των τιμών της αγοράς. Μπορούν να σας εξηγήσουν γιατί η τιμή της αγοράς ενός εμπορεύματος ανεβαίνει πάνω από την *αξία* του ή πέφτει κάτω απ' αυτήν, μα ποτέ δεν μπορούν να σας εξηγήσουν αυτή την ίδια την *αξία*. Υποθέστε ότι η προσφορά και η ζήτηση ισοσκελίζονται ή, όπως το λένε αυτό οι οικονομολόγοι, αλληλοκαλύπτονται. Λοιπόν, απ' τη στιγμή που οι δυο αυτές αντίθετες δυνάμεις γίνονται ίσες, απ' αυτή τη στιγμή αλληλοεξουδετερώνονται και δεν επενεργούν πια προς τη μια ή προς την άλλη κατεύ-

θυνση. Απ' τη στιγμή που η προσφορά και η ζήτηση ισοσκελίζονται και γι' αυτό παύουν να επενεργούν, η τιμή της αγοράς ενός εμπορεύματος συμπίπτει με την πραγματική του αξία, με την κανονική τιμή, που γύρω της κυμαίνονται οι τιμές της αγοράς του. Όταν εξετάσουμε λοιπόν τη φύση αυτής της αξίας δε μας ενδιαφέρουν οι προσωρινές επιδράσεις της προσφοράς και της ζήτησης πάνω στις τιμές της αγοράς. Το ίδιο που ισχύει για τις τιμές όλων των άλλων εμπορευμάτων ισχύει και για το μισθό της εργασίας.

V. ΜΙΣΘΟΙ ΚΑΙ ΤΙΜΕΣ

Όταν όλα τα επιχειρήματα του φίλου μας Ουέστον αναχθούν στην πιο απλή θεωρητική τους έκφραση, καταλήγουν στο ένα και μοναδικό δόγμα, ότι: «Οι τιμές των εμπορευμάτων καθορίζονται ή ρυθμίζονται από τους μισθούς της εργασίας».

Θα μπορούσα να επικαλεστώ την πρακτική παρατήρηση, για να τη χρησιμοποιήσω σαν απόδειξη ενάντια σ' αυτή την απαρхайωμένη και εγκαταλειμμένη σοφιστεία. Θα μπορούσα να σας πω ότι οι Άγγλοι εργοστασιακοί εργάτες, ανθρακωρύχοι, ναυπηγοί κλπ., που η εργασία τους πληρώνεται σχετικά καλά, βάζουν κάτω σχεδόν όλα τα άλλα έθνη με τη φτήνια του προϊόντος τους. Ενώ τον Άγγλο εργάτη γης, που η εργασία του πληρώνεται σχετικά λίγο, τον βάζει κάτω σχεδόν κάθε άλλο έθνος, λόγω της ακρίβειας του προϊόντος του. Κάνοντας σύγκριση ανάμεσα στα είδη μιας και της αυτής χώρας και ανάμεσα στα εμπορεύματα διαφόρων χωρών θα μπορούσα, παραβλέποντας ορισμένες εξαιρέσεις, που είναι κι αυτές περισσότερο φαινομενικές παρά πραγματικές, να αποδείξω ότι, κατά μέσο όρο, η εργασία που πληρώνεται καλά παράγει εμπορεύματα με χαμηλή τιμή και ότι η εργασία που πληρώνεται λίγο παράγει εμπορεύματα με υψηλή τιμή. Αυτό βέβαια δε θ' αποτελούσε απόδειξη ότι στη μια περίπτωση η υψηλή τιμή της εργασίας και στην άλλη η χαμηλή τιμή είναι οι αντίστοιχες αιτίες τόσο διαμετρικά αντίθετων αποτελε-

σμάτων, πάντως όμως θ' αποτελούσε μια απόδειξη ότι οι τιμές των εμπορευμάτων δεν καθορίζονται από τις τιμές της εργασίας. Ωστόσο είναι πέρα για πέρα περιττό για μας να χρησιμοποιήσουμε αυτή την εμπειρική μέθοδο.

Θα μπορούσε ίσως να αμφισβητηθεί ότι ο πολίτης Ουέστον έχει διατυπώσει το δόγμα ότι: «Οι τιμές των εμπορευμάτων καθορίζονται ή ρυθμίζονται από τους μισθούς της εργασίας». Και πραγματικά δεν το διατύπωσε ποτέ. Αντίθετα, είπε ότι και το κέρδος και η γαιοπρόσοδος αποτελούν επίσης συστατικά μέρη των τιμών των εμπορευμάτων, γιατί από τις τιμές των εμπορευμάτων πρόκειται να πληρωθούν όχι μονάχα οι μισθοί του εργάτη, μα επίσης και τα κέρδη του κεφαλαιοκράτη και οι πρόσοδοι του γαιοκτήμονα. Πώς όμως, κατά τη γνώμη του, σχηματίζονται οι τιμές; Πρώτα από το μισθό της εργασίας. Έπειτα προστίθεται σ' αυτόν ένα πρόσθετο ποσοστό προς όφελος του κεφαλαιοκράτη και ένα ακόμα προς όφελος του γαιοκτήμονα. Υποθέστε ότι ο μισθός για την εργασία που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγή ενός εμπορεύματος είναι 10. Αν το ποσοστό του κέρδους ήταν 100%, σχετικά με το μισθό εργασίας, τότε ο κεφαλαιοκράτης θα πρόσθετε 10 στο μισθό της εργασίας που έχει καταβάλει, και αν το ποσοστό της γαιοπρόσοδου ήταν επίσης 100%, τότε θα πρόσθετε άλλα 10 και η συνολική τιμή του εμπορεύματος θα έφτανε τα 30. Αλλά ένας τέτοιος καθορισμός των τιμών θα αποτελούσε απλά τον καθορισμό τους από το μισθό της εργασίας. Αν στην παραπάνω περίπτωση ο μισθός της εργασίας ανέβαινε στα 20, τότε η τιμή του εμπορεύματος θ' ανέβαινε στα 60 κ.ο.κ. Γι' αυτό όλοι οι αναχρονιστές συγγραφείς πολιτικής οικονομίας που ήθελαν να κάνουν παραδεκτό το δόγμα ότι ο μισθός της εργασίας είναι που ρυθμίζει τις τιμές, προσπάθησαν να το αποδείξουν θεωρώντας το κέρδος και τη γαιοπρόσοδο σαν απλά ποσοστά που προσθέτονται στο μισθό της εργασίας. Κανένας τους όμως δεν ήταν φυσικά σε θέση ν' αναγάγει τα όρια αυτών των ποσοστών σε ένα οποιοδήποτε οικονομικό νόμο. Αντίθετα, φαίνεται ότι νόμιζαν ότι τα κέρδη καθορίζονταν από την παράδοση, από τη συνήθεια, από τη θέληση του κεφαλαιοκράτη ή από μια οποιαδήποτε άλ-

λη, το ίδιο αυθαίρετη και ανεξήγητη μέθοδο. Αν ισχυρίζονται ότι τα καθορίζει ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους κεφαλαιοκράτες, τότε με αυτό δεν λένε τίποτα. Δε χωράει αμφιβολία ότι αυτός ο ανταγωνισμός εξισώνει τα διάφορα ποσοστά του κέρδους στους διάφορους κλάδους της παραγωγής, τα ανάγει σε ένα μέσο επίπεδο, μα ποτέ δεν μπορεί να καθορίσει το ίδιο το επίπεδο, είτε το γενικό ποσοστό του κέρδους.

Τι εννοούμε όταν λέμε ότι οι τιμές των εμπορευμάτων καθορίζονται από το μισθό της εργασίας; Μια κι ο μισθός της εργασίας δεν είναι παρά μια άλλη ονομασία για την τιμή της εργασίας, εννοούμε ότι οι τιμές των εμπορευμάτων ρυθμίζονται από την τιμή της εργασίας. Επειδή όμως η «τιμή» είναι ανταλλακτική αξία –και όταν μιλώ για αξία εννοώ πάντα την ανταλλακτική αξία– δηλαδή ανταλλακτική αξία εκφρασμένη σε χρήμα, η θέση αυτή καταλήγει στο ότι «η αξία των εμπορευμάτων καθορίζεται από την αξία της εργασίας» ή ότι «η αξία της εργασίας αποτελεί το γενικό μέτρο της αξίας».

Πώς όμως καθορίζεται τότε η «αξία της ίδιας της εργασίας»; Εδώ φτάνουμε σ' ένα νεκρό σημείο. Σ' ένα νεκρό σημείο, φυσικά στην περίπτωση μονάχα που προσπαθούμε να σκεφτούμε λογικά. Οι κήρυκες όμως αυτού του δόγματος, δεν πολυσκοτίζονται για τις απαιτήσεις της λογικής. Λ.χ., ο φίλος μας ο Ουέστον. Πρώτα μας δήλωσε ότι ο μισθός της εργασίας είναι που ρυθμίζει την τιμή του εμπορεύματος και ότι επομένως όταν ανεβαίνει ο μισθός της εργασίας πρέπει ν' ανέβουν και οι τιμές. Ύστερα έκανε στροφή για να μας δείξει ότι μια αύξηση των μισθών δε θα ωφελούσε σε τίποτα, γιατί οι τιμές των εμπορευμάτων θα ανέβαιναν και γιατί οι μισθοί στην πράξη θα μετριόνταν με τις τιμές των εμπορευμάτων για τα οποία θα ξοδεύονταν. Έτσι αρχίζουμε λέγοντας ότι η αξία της εργασίας καθορίζει την αξία των εμπορευμάτων και τελειώνουμε λέγοντας ότι η αξία των εμπορευμάτων καθορίζει την αξία της εργασίας. Έτσι στριφογυρίζουμε μέσα στον πιο φανύλο κύκλο και δεν καταλήγουμε σε κανένα απολύτως συμπέρασμα.

Γενικά, είναι ξεκάθαρο ότι όταν την αξία ενός εμπορεύματος, λ.χ., της εργασίας, του σταριού ή οποιουδήποτε άλλου

εμπορεύματος, την κάνουμε γενικό μέτρο και ρυθμιστή της αξίας, μεταθέτουμε μονάχα τη δυσκολία, γιατί καθορίζουμε τη μια αξία με μια άλλη, που με τη σειρά της χρειάζεται να καθοριστεί.

Το δόγμα ότι «ο μισθός της εργασίας καθορίζει τις τιμές των εμπορευμάτων», εκφραζόμενο με την πιο αφηρημένη του διατύπωση, καταλήγει στο ότι «η αξία καθορίζεται από την αξία», και η ταυτολογία αυτή σημαίνει στην πραγματικότητα ότι δεν ξέρουμε απολύτως τίποτα για την αξία. Αν επιμείνουμε σ' αυτή την υπόθεση, τότε κάθε συλλογισμός σχετικά με τους γενικούς νόμους της πολιτικής οικονομίας καταντά κούφια φλυαρία. Γι' αυτό, η μεγάλη υπηρεσία που πρόσφερε ο Ρικάρντο ήταν ότι στο έργο του *On the Principles of Political Economy* (Οι αρχές της Πολιτικής Οικονομίας), που εκδόθηκε το 1817, ξετίναξε από τη βάση της την παλιά συνηθισμένη και ξεφτισμένη σοφιστεία, σύμφωνα με την οποία «ο μισθός της εργασίας καθορίζει τις τιμές, μια σοφιστεία που ο Άνταμ Σμιθ και οι Γάλλοι πρόδρομοί του είχαν περιφρονήσει στα πραγματικά επιστημονικά μέρη των μελετών τους, που όμως την παρουσίαζαν στα πιο επιφανειακά και εκλαϊκευτικά κεφάλαια των έργων τους.

VI. ΑΞΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πολίτες, έφτασα τώρα σ' ένα σημείο που πρέπει να μπω στην πραγματική ανάπτυξη του ζητήματος: Δεν μπορώ να υποσχεθώ ότι θα το κάνω με πολύ ικανοποιητικό τρόπο, γιατί τότε θα ήμουν υποχρεωμένος να διατρέξω όλο το πεδίο της πολιτικής οικονομίας. Μπορώ να θίξω μονάχα τα κύρια σημεία ή όπως θα έλεγαν οι Γάλλοι «*effleurer la question*»*.

Το πρώτο ζήτημα, που πρέπει να θέσουμε, είναι: Τι είναι η αξία ενός εμπορεύματος; Πώς καθορίζεται;

Με την πρώτη ματιά θα μπορούσε να φανεί ότι η αξία ενός

* Θίγω πολύ ελαφρά το ζήτημα (σημ.τ. μετ.).

εμπορεύματος είναι κάτι πέρα για πέρα *σχετικό* και ότι δεν μπορεί να καθορισθεί χωρίς να εξεταστεί το ένα εμπόρευμα στις σχέσεις του με όλα τα άλλα εμπορεύματα. Πραγματικά όταν μιλάμε για την αξία, για την ανταλλακτική αξία ενός εμπορεύματος, εννοούμε τις ποσοτικές αναλογίες στις οποίες ανταλλάσσεται με όλα τα άλλα εμπορεύματα. Μα τότε γεννιέται το ερώτημα: Πώς ρυθμίζονται οι αναλογίες που μεταξύ τους ανταλλάσσονται τα εμπορεύματα;

Από την πείρα ξέρουμε ότι οι αναλογίες αυτές είναι σε άπειρο βαθμό ποικίλες. Αν πάρουμε ένα ξεχωριστό εμπόρευμα, λ.χ., το στάρι, θα βρούμε ότι ένα κουάρτερ στάρι ανταλλάσσεται σε μια αμέτρητη σχεδόν ποικιλία από αναλογίες με τα πιο διαφορετικά εμπορεύματα. *Ωστόσο, επειδή η αξία του παραμένει πάντα η ίδια*, είτε είναι εκφρασμένη σε μετάξι, είτε σε χρυσό, είτε σε ένα οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα, πρέπει να είναι κάτι το διαφορετικό, το ανεξάρτητο από αυτές τις *διαφορετικές αναλογίες ανταλλαγής* με τα διάφορα είδη. Πρέπει να είναι δυνατό, αυτές οι ποικίλες εξισώσεις με ποικίλα εμπορεύματα να εκφράζονται με μια μορφή, που να διαφέρει πολύ από αυτές.

Αν παρακάτω πω ότι ένα κουάρτερ στάρι ανταλλάσσεται σε ορισμένη αναλογία με σίδηρο, ή ότι η αξία ενός κουάρτερ σταριού εκφράζεται σε ένα ορισμένο ποσό από σίδηρο, τότε λέγω ότι η αξία του σταριού και το ισοδύναμό του σε σίδηρο είναι ίσα με *κάτι τρίτο*, που δεν είναι στάρι, ούτε σίδηρος, γιατί και τα δυο τα υποθέτω ότι εκφράζουν το ίδιο μέγεθος, με δυο διαφορετικές μορφές. Και τα δυο λοιπόν, το στάρι ή το σίδηρο, θα πρέπει, ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, να μπορούν ν' αναχθούν σ' αυτό το τρίτο, που είναι το κοινό τους μέτρο.

Για να κάνω αυτό το σημείο κατανοητό, θα προσφύγω σ' ένα πολύ απλό γεωμετρικό παράδειγμα. Ποια μέθοδο ακολουθούμε όταν συγκρίνουμε μεταξύ τους τα εμβαδά τριγώνων που έχουν όλες τις δυνατές μορφές και μεγέθη ή τριγώνων με ορθογώνια, ή με οποιαδήποτε άλλα ευθύγραμμα σχήματα; Ανάγουμε το εμβαδόν κάθε τριγώνου σε μια έκφραση που διαφέρει ολότελα από την ορατή του μορφή. Αφού από

τη φύση του τριγώνου βρήκαμε ότι το εμβαδόν του είναι ίσο με το μισό του γινομένου της βάσης προς το ύψος του, μπορούμε τώρα να συγκρίνουμε μεταξύ τους τα διάφορα εμβαδά όλων των ειδών των τριγώνων και όλων των δυνατών ευθύγραμμων σχημάτων, γιατί όλα μπορούν να αναλυθούν σε ένα ορισμένο αριθμό από τρίγωνα.

Η ίδια μέθοδος πρέπει να χρησιμοποιηθεί και για τις αξίες των εμπορευμάτων. Πρέπει να είμαστε σε θέση να τις αναγάγουμε σε μια έκφραση κοινή για όλα και να τις διακρίνουμε μονάχα κατά τις αναλογίες, που περικλείουν αυτό το κοινό μέτρο.

Επειδή οι *ανταλλακτικές αξίες* των εμπορευμάτων είναι μονάχα *κοινωνικές λειτουργίες* αυτών των πραγμάτων και δεν έχουν καμιά σχέση με τις *φυσικές* τους ιδιότητες, τότε μπαίνει πρώτα το ερώτημα: Ποια είναι η *κοινή κοινωνική ουσία* όλων των εμπορευμάτων; Είναι η *εργασία*. Για να παραχθεί ένα εμπόρευμα, πρέπει να ξοδευτεί γι' αυτό ή να δουλευτεί μέσα σ' αυτό ένα ορισμένο ποσό εργασίας. Μ' αυτό δεν εννοώ απλώς *εργασία*, αλλά *κοινωνική εργασία*. Όταν παράγει κανείς ένα είδος για τη δική του, την άμεση ατομική κατανάλωση, δημιουργεί βέβαια ένα *προϊόν*, όχι όμως ένα *εμπόρευμα*. Σαν παραγωγός, που παράγει για τον εαυτό του, δεν έχει καμιά σχέση με την κοινωνία. Για να παράγει όμως ένα *εμπόρευμα*, πρέπει το προϊόν που παράγεται απ' αυτόν να μην ικανοποιεί μονάχα μια οποιαδήποτε *κοινωνική* ανάγκη, αλλά πρέπει η ίδια η εργασία του να αποτελεί ένα συστατικό μέρος και ένα κλάσμα του συνολικού ποσού εργασίας, που ξοδεύεται από την κοινωνία. Η εργασία του θα πρέπει να υπάγεται στον *καταμερισμό της εργασίας μέσα στην κοινωνία*. Δεν είναι τίποτα χωρίς τις άλλες μερικές εργασίες και είναι απαραίτητο αυτή με τη σειρά της να *συμπληρώνει* τις άλλες.

Όταν εξετάζουμε τα *εμπορεύματα σαν αξίες*, τότε τα εξετάζουμε αποκλειστικά από τη μοναδική άποψη της αντικειμενοποιημένης, ενσωματωμένης ή αν θέλετε *αποκρυσταλλωμένης κοινωνικής εργασίας*. Από την άποψη αυτή μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους, μόνο γιατί αντιπροσωπεύουν μεγα-

λύτερα ή μικρότερα ποσά εργασίας, όπως λ.χ., για ένα μεταξωτό μαντίλι να έχει ξοδευτεί ένα μεγαλύτερο ποσό εργασίας απ' ό,τι έχει καταναλωθεί για ένα τούβλο. Πώς μετριοούνται όμως τα ποσά της εργασίας; Με τη διάρκεια του χρόνου εργασίας, μετρώντας την εργασία με ώρες, μέρες κλπ. Φυσικά, για να εφαρμόσουμε αυτό το μέτρο, ανάγουμε όλα τα είδη της εργασίας σε μέση ή απλή εργασία που παίρνεται σαν μονάδα τους.

Έτσι καταλήγουμε στο παρακάτω συμπέρασμα: Το εμπόρευμα έχει αξία, γιατί είναι αποκρυστάλλωση κοινωνικής εργασίας. Το μέγεθος της αξίας του, της σχετικής του αξίας εξαρτιέται από το μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσό αυτής της κοινωνικής ουσίας που περιέχεται σ' αυτό, δηλαδή από την αναγκαία σχετική μάζα εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή του. Οι σχετικές αξίες των εμπορευμάτων καθορίζονται λοιπόν από τις αντίστοιχες ποσότητες ή τα αντίστοιχα ποσά εργασίας που έχουν ξοδευτεί, αντικειμενοποιηθεί ή ενσωματωθεί μέσα σ' αυτά. Οι αντίστοιχες ποσότητες εμπορευμάτων, που μπορούν να παραχθούν στον ίδιο χρόνο εργασίας είναι ίσες. Η αξία ενός εμπορεύματος αναλογεί προς την αξία ενός άλλου εμπορεύματος, όπως το ποσό της εργασίας που είναι ενσωματωμένο στο ένα αναλογεί προς το ποσό της εργασίας που είναι ενσωματωμένο στο άλλο.

Υποψιάζομαι ότι πολλοί από σας θα ρωτήσουν: Υπάρχει πραγματικά μια τόσο μεγάλη, ή έστω μια οποιαδήποτε διαφορά ανάμεσα στον καθαρισμό των αξιών των εμπορευμάτων από το μισθό της εργασίας και στον καθορισμό τους από τα σχετικά ποσά εργασίας, που χρειάζονται για την παραγωγή τους; Θα έχετε ωστόσο αντιληφθεί ότι η ανταμοιβή για την εργασία και το ποσό εργασίας είναι δυο ολότελα διαφορετικά πράγματα. Υποθέστε, λ.χ., ότι σε ένα κουάρτερ στάρι και σε μια ουγκιά χρυσό είναι ενσωματωμένα ίσα ποσά εργασίας. Καταφεύγω στο παράδειγμα αυτό, γιατί ο Βενιαμίν Φραγκλίνος το χρησιμοποίησε στην πρώτη του πραγματεία που δημοσιεύτηκε το 1729 με τον τίτλο: *A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency* («Μια ταπεινή έρευνα σχετικά με τη φύση και την ανάγκη ενός χαρτονομί-

σματος»), και όπου, από τους πρώτους, μυρίστηκε την πραγματική φύση της αξίας. Ωραία! Υποθέτουμε τώρα ότι ένα κουάρτερ στάρι και μια ουγκιά χρυσός είναι *ίσες αξίες ή ισοδύναμα*, γιατί είναι *αποκρυσταλλώσεις ίσων ποσών μέσης εργασίας*, τόσων και τόσων ημερών ή εβδομάδων εργασίας που έχουν ενσωματωθεί στο καθένα απ' αυτά. Μήπως, καθορίζοντας έτσι τις σχετικές αξίες του χρυσού και του σταριού, αναφερόμαστε κατά ένα οποιοδήποτε τρόπο *στους μισθούς της εργασίας* του εργάτη γης και του μεταλλωρύχου; Ούτε κατά το ελάχιστο. Αφήνουμε τελείως *ακαθόριστο το πώς* πληρώθηκε η ημερήσια ή η εβδομαδιαία εργασία τους, ακόμα και αν χρησιμοποιήθηκε καθόλου μισθωτή εργασία. Αν χρησιμοποιήθηκε, τότε μπορεί ο μισθός της εργασίας να ήταν πολύ άνισος. Ο εργάτης, που η εργασία του είναι αντικειμενοποιημένη μέσα στο ένα κουάρτερ στάρι μπορεί να έχει πάρει μονάχα δυο μπούσελ στάρι (δηλαδή το $\frac{1}{4}$ του κουάρτερ – Σημ. τ. μετ.) ενώ ο εργάτης που χρησιμοποιήθηκε στο ορυχείο μπορεί να έχει πάρει μονάχα το μισό από μια ουγκιά χρυσό. Ή, αν υποθεθεί ότι οι μισθοί της εργασίας τους είναι ίσοι, μπορεί οι μισθοί αυτοί να αποκλίνουν σ' όλες τις δυνατές αναλογίες από τις αξίες των εμπορευμάτων που παράχθηκαν από αυτούς. Μπορεί να ανέρχονται στο μισό, στο ένα τρίτο, στο ένα τέταρτο, στο ένα πέμπτο, ή σε οποιοδήποτε άλλο ποσοστό του ενός κουάρτερ σταριού ή της μιας ουγκιάς χρυσού. *Οι μισθοί της εργασίας* τους δεν μπορούν φυσικά να ξεπερνούν τις αξίες των εμπορευμάτων που παράγονται απ' αυτούς, να είναι *μεγαλύτεροι* απ' αυτές, μπορούν όμως να είναι *μικρότεροι* απ' αυτές σε κάθε δυνατή αναλογία. *Οι μισθοί της εργασίας* τους θα έχουν για όριό τους τις *αξίες* των προϊόντων, μα οι *αξίες των προϊόντων* τους δε θα έχουν το όριό τους στους μισθούς της εργασίας τους. Και πριν απ' όλα οι αξίες, οι σχετικές αξίες, λ.χ., του σταριού και του χρυσού, θα έχουν καθοριστεί χωρίς να παίρνεται καθόλου υπόψη η αξία της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε, δηλαδή ο *μισθός της εργασίας*. Ο καθορισμός των αξιών των εμπορευμάτων από τα *σχετικά ποσά εργασίας που ενσωματώνονται μέσα σ' αυτά* αποτελεί γι' αυτό κάτι το τελείως διαφορετικό από τον ταυτο-

λογικό τρόπο του καθορισμού των αξιών των εμπορευμάτων από την αξία της εργασίας ή από το *μισθό της εργασίας*. Το σημείο αυτό ωστόσο θα φωτιστεί ακόμα πιο πολύ στην πορεία της έρευνάς μας.

Όταν υπολογίζουμε την ανταλλακτική αξία ενός εμπορεύματος πρέπει στο ποσό της εργασίας που ξοδεύτηκε *τελευταία* σ' αυτό, να προστεθεί και το ποσό της εργασίας που είχε καταναλωθεί *προηγούμενα* στην πρώτη ύλη του εμπορεύματος, καθώς και η εργασία που είχε χρησιμοποιηθεί στα όργανα, στα εργαλεία, στις μηχανές και στα κτίρια, που παίρνουν μέρος στην εργασία αυτή. Λ.χ., η αξία ενός ορισμένου ποσού βαμβακερής κλωστής είναι η αποκρυστάλλωση του ποσού της εργασίας που έχει προστεθεί στο βαμβάκι κατά το κλώσιμο, του ποσού της εργασίας που είχε προηγούμενα αντικειμενοποιηθεί μέσα στο ίδιο το βαμβάκι, του ποσού εργασίας που είχε αντικειμενοποιηθεί στο κάρβουνο, στο λάδι και στις άλλες βοηθητικές ύλες που χρησιμοποιήθηκαν, του ποσού εργασίας που ενσωματώθηκε μέσα στην ατμομηχανή, στα αδράχτια, στα κτίρια του εργοστασίου κλπ. Τα όργανα της παραγωγής στην καθαυτή έννοιά τους, όπως τα εργαλεία, οι μηχανές, τα κτίρια χρησιμεύουν πολλές φορές για μια μεγαλύτερη ή μικρότερη περίοδο, σε επανειλημμένους κύκλους παραγωγής. Αν ξοδεύονταν μεμιάς, όπως η πρώτη ύλη, τότε ολόκληρη η αξία τους θα περνούσε μεμιάς στα εμπορεύματα που πήραν μέρος στην παραγωγή τους. Επειδή όμως ένα αδράχτι, λ.χ., δεν ξοδεύεται παρά βαθμιαία, γίνεται ένας μέσος υπολογισμός με βάση το μέσο χρονικό διάστημα που διαρκεί, και με βάση τη μέση κατανάλωση ή φθορά του στο διάστημα μιας ορισμένης περιόδου, λ.χ., μιας μέρας. Μ' αυτό τον τρόπο υπολογίζουμε, πόσο κομμάτι από την αξία του αδραχτιού μεταβιβάζεται στην κλωστή που κλώθεται μέσα σε μια μέρα, και επομένως πόσο μέρος από το συνολικό ποσό της εργασίας, που είναι αντικειμενοποιημένη, λ.χ., μέσα σε μια λίβρα κλωστή, αναλογεί στο ποσό εργασίας, που προηγούμενα ήταν αντικειμενοποιημένο στο αδράχτι. Για τον τωρινό μας σκοπό δε χρειάζεται να σταθούμε περισσότερο σ' αυτό το σημείο.

Θα μπορούσε να φανεί ότι, αν η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται από το ποσό της εργασίας που ξοδεύεται για την παραγωγή του, τότε όσο πιο τεμπέλης όσο πιο αδέξιος είναι ένας άνθρωπος, τόσο πιο πολύτιμο είναι το εμπόρευσμά του, γιατί τόσο μεγαλύτερο είναι το χρονικό διάστημα που απαιτείται για την κατασκευή του εμπορεύματος. Αυτό όμως θα ήταν μια αξιοθρήνητη πλάνη. Θα θυμάστε ότι χρησιμοποιήσα τη λέξη «κοινωνική εργασία» και ο χαρακτηρισμός αυτός «κοινωνική» περικλείει πολλά σημεία. Όταν λέμε ότι η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται από το ποσό της εργασίας που έχει δουλευτεί ή αποκρυσταλλωθεί μέσα σ' αυτό, εννοούμε το ποσό της εργασίας, που είναι αναγκαίο για την παραγωγή του, μέσα σε μια δοσμένη κοινωνική κατάσταση, κάτω από ορισμένους μέσους κοινωνικούς όρους παραγωγής, με μια δοσμένη μέση κοινωνική εντατικότητα και με μια μέση επιδεξιότητα της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε. Όταν στην Αγγλία άρχισε ο ατμοκίνητος αργαλειός να συναγωνίζεται το χειροκίνητο αργαλειό, χρειαζόταν μονάχα ο μισός χρόνος εργασίας από ό,τι χρειαζόταν πριν για να μετατραπεί ένα δοσμένο ποσό κλωστής σε μια υάρδα βαμβακερό υφαντό ή πανί. Ο φτωχός χειροτέχνης υφαντουργός δούλεψε τώρα 17 ή 18 ώρες την ημέρα αντί 9 ή 10 ώρες που δούλεψε πριν. Το προϊόν όμως της εικοσάωρης εργασίας του αντιπροσώπευε τώρα μονάχα 10 κοινωνικές ώρες εργασίας ή 10 κοινωνικά αναγκαίες ώρες εργασίας, για τη μετατροπή ενός ορισμένου ποσού κλωστής σε ύφασμα. Το προϊόν των 20 ωρών του δεν είχε επομένως περισσότερη αξία από το προηγούμενο προϊόν του των 10 ωρών.

Αν λοιπόν το ποσό της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας, που είναι αντικειμενοποιημένη μέσα στα εμπορεύματα, ρυθμίζει τις ανταλλακτικές τους αξίες, τότε κάθε αύξηση στο ποσό της εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή ενός εμπορεύματος, θα πρέπει να μεγαλώνει την αξία του, όπως κάθε μείωσή του θα πρέπει να τη μικραίνει.

Αν τα αντίστοιχα ποσά της εργασίας που είναι απαραίτητα για την παραγωγή των αντίστοιχων εμπορευμάτων έμεναν σταθερά, τότε και οι σχετικές τους αξίες θα έμεναν επί-

σης σταθερές. Μόνο που τα πράγματα δεν είναι έτσι. Το ποσό της εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή ενός εμπορεύματος αλλάζει διαρκώς με τις αλλαγές στις παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε. Όσο μεγαλύτερη είναι η παραγωγική δύναμη της εργασίας τόσο περισσότερο προϊόν κατασκευάζεται μέσα σ' ένα δοσμένο χρόνο εργασίας, και όσο μικρότερη είναι η παραγωγική δύναμη της εργασίας τόσο λιγότερο προϊόν κατασκευάζεται στο ίδιο χρονικό διάστημα. Αν λ.χ., με την αύξηση του πληθυσμού προκύπτει η ανάγκη να αρχίσει η καλλιέργεια λιγότερο εύφορων εδαφών, τότε το ίδιο ποσό προϊόντος θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο αν ξοδευόταν ένα μεγαλύτερο ποσό εργασίας, και η αξία του αγροτικού προϊόντος επομένως θ' ανέβαινε. Από την άλλη, αν με τα σύγχρονα μέσα παραγωγής, ένας μόνο κλώστης μετατρέπει σε κλώστή μέσα σε μια εργάσιμη μέρα μια ποσότητα από βαμβάκι που είναι πολλές χιλιάδες φορές μεγαλύτερη απ' ό,τι θα μπορούσε να κλώσει με το ροδάνι μέσα στο ίδιο χρονικό διάστημα, τότε είναι φανερό ότι κάθε ξεχωριστή λίβρα βαμβάκι θ' απορροφήσει πολλές χιλιάδες φορές λιγότερη εργασία του κλώστη απ' ό,τι γινόταν πριν και ότι επομένως η αξία που προστίθεται με το κλώσιμο σε κάθε ξεχωριστή λίβρα βαμβάκι θα είναι χιλιάδες φορές μικρότερη απ' ό,τι ήταν προηγούμενα. Ανάλογα θα πέσει η αξία της κλώστης.

Αν παραβλέψουμε τις διαφορές που υπάρχουν στη φυσική δραστηριότητα και στην αποκτημένη επιδεξιότητα εργασίας ανάμεσα στους διάφορους λαούς, η παραγωγική δύναμη της εργασίας πρέπει να εξαρτάται κυρίως από τα παρακάτω:

Πρώτα, από τους *φυσικούς* όρους της εργασίας, όπως, λ.χ., από την ευφορία του εδάφους, την αποδοτικότητα των ορυχείων κλπ.

Δεύτερο, από την προοδευτική τελειοποίηση των *κοινωνικών δυνάμεων της εργασίας*, που προκύπτουν από την παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα, από τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και το συνδυασμό της εργασίας, από τον καταμερισμό της εργασίας, από τις μηχανές, από τις βελτιωμένες μεθόδους, από τη χρησιμοποίηση χημικών και άλλων φυσικών μέσων,

από την ελάττωση του χρόνου και του χώρου με τα μέσα συγκοινωνίας και μεταφοράς, και από κάθε άλλη εφεύρεση που μ' αυτήν η επιστήμη υποτάσσει τις φυσικές δυνάμεις στην υπηρεσία της εργασίας και αναπτύσσεται ο κοινωνικός και συνεταιριστικός χαρακτήρας της εργασίας. Όσο μεγαλύτερες είναι οι παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας τόσο λιγότερες είναι η εργασία που ξοδεύεται για ένα δοσμένο ποσό προϊόντος, τόσο μικρότερη επομένως είναι η αξία αυτού του προϊόντος. Όσο πιο μικρές είναι οι παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας τόσο περισσότερη είναι η εργασία που ξοδεύεται για το ίδιο ποσό προϊόντος, τόσο μεγαλύτερη επομένως είναι η αξία του. Μπορούμε λοιπόν να καθορίσουμε σαν γενικό νόμο ότι:

Οι αξίες των εμπορευμάτων είναι κατευθείαν ανάλογες προς τον εργάσιμο χρόνο που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή τους και αντίστροφα ανάλογες προς την παραγωγική δύναμη της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε.

Κι αφού ως τώρα μίλησα μονάχα για την αξία, θα προσθέσω μερικά λόγια για την τιμή, που αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή που παίρνει η αξία.

Η τιμή αυτή καθαυτή δεν είναι παρὰ η χρηματική έκφραση της αξίας. Εδώ (στην Αγγλία – Σημ. τ. μετ.), λ.χ., οι αξίες όλων των εμπορευμάτων εκφράζονται σε τιμές χρυσού, ενώ στην ηπειρωτική Ευρώπη, αντίθετα, εκφράζονται κυρίως σε τιμές αργύρου. Η αξία του χρυσού ή του αργύρου, όπως και η αξία όλων των άλλων εμπορευμάτων, ρυθμίζεται από το ποσό της εργασίας που είναι αναγκαίο για την απόκτησή τους. Ένα ορισμένο ποσό από τα ντόπια προϊόντα σας, που μέσα σ' αυτά είναι αποκρυσταλλωμένο ένα ορισμένο ποσό της εθνικής σας εργασίας, το ανταλλάσσετε με το προϊόν των χωρών που παράγουν χρυσό και άργυρο, που μέσα σ' αυτό είναι αποκρυσταλλωμένο ένα ορισμένο ποσό της εργασίας τους. Μ' αυτό τον τρόπο, δηλαδή στην πραγματικότητα με το ανταλλακτικό εμπόριο, μαθαίνετε να εκφράζετε σε χρυσό ή σε άργυρο τις αξίες όλων των εμπορευμάτων, δηλαδή τα αντίστοιχα ποσά εργασίας που ξοδεύονται γι' αυτά. Αν εξετάσετε από πιο κοντά τη χρηματική έκφραση της αξίας, ή, πράγ-

μα που σημαίνει το ίδιο, τη μετατροπή της αξίας σε τιμή, θα βρείτε ότι αυτό αποτελεί μια μέθοδο, με την οποία δίνετε στις αξίες όλων των εμπορευμάτων μια ανεξάρτητη και ομοιογενή μορφή ή τις εκφράζετε σαν ποσά ίσης κοινωνικής εργασίας. Αφού η τιμή δεν είναι τίποτε άλλο παρά η χρηματική έκφραση της αξίας, ο Άνταμ Σμιθ την ονόμασε «natural price» (φυσική τιμή) ενώ οι Γάλλοι φυσιοκράτες την ονόμασαν «prix nécessaire» (αναγκαία τιμή).

Ποια σχέση υπάρχει λοιπόν ανάμεσα στην αξία και στις τιμές της αγοράς ή ανάμεσα στις φυσικές τιμές και στις τιμές της αγοράς; Όλοι σας ξέρετε ότι η τιμή της αγοράς είναι η ίδια για όλα τα εμπορεύματα του ίδιου είδους, όσο διαφορετικοί κι αν είναι οι όροι της παραγωγής για τους ξεχωριστούς παραγωγούς. Η τιμή της αγοράς εκφράζει μονάχα το μέσο ποσό της κοινωνικής εργασίας που είναι αναγκαίο με τις μέσες συνθήκες παραγωγής που υπάρχουν για τον εφοδιασμό της αγοράς με μια ορισμένη μάζα ενός ορισμένου είδους. Υπολογίζεται με βάση το σύνολο των εμπορευμάτων ενός ορισμένου είδους.

Τότε η τιμή της αγοράς ενός εμπορεύματος συμπίπτει με την αξία του. Από την άλλη, οι διακυμάνσεις των τιμών της αγοράς, πότε πάνω πότε κάτω απ' την αξία ή φυσική τιμή, εξαρτώνται από τις διακυμάνσεις της προσφοράς και της ζήτησης. Οι παρεκκλίσεις των τιμών της αγοράς από τις αξίες είναι, λοιπόν, συνεχείς, ο Άνταμ Σμιθ όμως λέει: «Η φυσική τιμή είναι λοιπόν η κεντρική τιμή, προς την οποία έλκονται οι τιμές όλων των εμπορευμάτων. Διάφορα περιστατικά μπορούν κάποτε να τις κρατούν αρκετά ψηλά απ' αυτήν και κάποτε να τις ρίχνουν κάτω και μάλιστα πιο χαμηλά απ' αυτήν. Οποιαδήποτε όμως κι αν είναι τα κωλύματα που τις εμποδίζουν να σταματήσουν σ' αυτό το κέντρο ηρεμίας και ακινησίας, τείνουν διαρκώς προς αυτό».¹

Δεν μπορεί τώρα να εξετάσω πιο επισταμένα αυτό το ζή-

1. Άνταμ Σμιθ, *Ο πλούτος των εθνών*, Βιβλίο Ι, κεφ. 7ο, σελ. 57. Νέα Υόρκη 1931 (σημ. τ. σύντ.).

τημα. Φτάνει να πούμε ότι αν η προσφορά και η ζήτηση ισοσκελίζονται, οι τιμές της αγοράς των εμπορευμάτων θ' αντιστοιχούν στις φυσικές τιμές τους, δηλαδή στις αξίες τους, όπως καθορίζονται από τις αντίστοιχες ποσότητες εργασίας που χρειάζονται για την παραγωγή τους. Η προσφορά και η ζήτηση όμως *πρέπει* διαρκώς να προσπαθούν να ισοφαρίζονται, αν και αυτό το κάνουν μονάχα με το συμψηφισμό της μιας διακύμανσης με την άλλη, μιας αύξησης με μια μείωση και αντίστροφα. Αν τώρα, αντί να βλέπετε μονάχα τις καθημερινές διακυμάνσεις, αναλύσετε την κίνηση των τιμών της αγοράς για μεγαλύτερες χρονικές περιόδους, όπως, π.χ., ο κ. Τουκ στο έργο του *Ιστορία των τιμών*, θα βρείτε ότι οι διακυμάνσεις των τιμών της αγοράς, οι παρεκκλίσεις τους από τις αξίες, οι κινήσεις τους προς τα πάνω και προς τα κάτω, αλληλοεξουδετερώνονται και εξισώνονται, έτσι που, αν παραβλέψουμε την επίδραση των μονοπωλίων και μερικές άλλες τροποποιήσεις που είμαι τώρα υποχρεωμένος να τις προσπεράσω, όλα τα είδη εμπορευμάτων πωλούνται κατά μέσο όρο στις αντίστοιχες *αξίες* ή φυσικές τιμές τους. Η μέση διάρκεια της χρονικής περιόδου, που στο διάστημά της εξισώνονται οι διακυμάνσεις των τιμών της αγοράς, είναι διαφορετική για τα διάφορα είδη εμπορευμάτων, γιατί με το ένα είδος είναι ευκολότερο να προσαρμοστεί η προσφορά προς τη ζήτηση απ' ό,τι γίνεται με τ' άλλο.

Αν λοιπόν, μιλώντας γενικότερα, και αγκαλιάζοντας κάπως μεγαλύτερες περιόδους, όλες οι κατηγορίες των εμπορευμάτων πωλούνται στις αντίστοιχες αξίες τους, τότε είναι παραλογισμός να υποθέτουμε ότι το κέρδος, όχι σε ατομικές περιπτώσεις, αλλά τα σταθερά και συνηθισμένα κέρδη των διαφόρων παραγωγικών κλάδων προέρχονται από μια *αύξηση* στις τιμές των εμπορευμάτων ή από το γεγονός ότι πωλούνται σε μια τιμή που ξεπερνά πολύ την *αξία* τους. Ο παραλογισμός αυτής της αντίληψης γίνεται φανερός μόλις γενικευτεί. Αυτό που ένας άνθρωπος θα κέρδιζε σταθερά σαν πωλητής, θα το έχανε το ίδιο σταθερά σαν αγοραστής. Τίποτα δε θα έβγαινε, αν λέγαμε ότι υπάρχουν άνθρωποι, που είναι αγοραστές χωρίς να είναι πωλητές, ή που είναι κατανα-

λωτές χωρίς να είναι παραγωγοί. Ότι οι άνθρωποι αυτοί πληρώνουν στους παραγωγούς, πρέπει πρώτα να το πάρουν τζάμπα από αυτούς. Αν κάποιος παίρνει πρώτα τα χρήματά σας, και σας τα επιστρέφει αγοράζοντας τα εμπορεύματά σας, τότε δε θα πλουτίσετε ποτέ πωλώντας πιο ακριβά τα εμπορεύματά σας στον ίδιο αυτό άνθρωπο. Μια τέτοια συναλλαγή θα μπορούσε να ελαττώσει μια ζημιά, μα δε θα συντελούσε ποτέ στο να πραγματοποιηθεί ένα κέρδος.

Για να εξηγήσετε λοιπόν τη γενική φύση του κέρδους, θα πρέπει να ξεκινήσετε απ' την αρχή ότι κατά μέσο όρο τα εμπορεύματα πωλούνται στις πραγματικές τους αξίες και ότι τα κέρδη βγαίνουν απ' την πώληση των εμπορευμάτων στις αξίες τους, δηλαδή στην αναλογία προς την ποσότητα εργασίας που είναι αντικειμενοποιημένη μέσα σ' αυτά. Αν δεν μπορείτε να εξηγήσετε το κέρδος μ' αυτή την προϋπόθεση, τότε δεν μπορείτε καθόλου να το εξηγήσετε. Αυτό φαίνεται παράδοξο και αντίθετο με την καθημερινή παρατήρηση. Είναι εξίσου παράδοξο ότι η γη περιστρέφεται γύρω από τον ήλιο και ότι το νερό αποτελείται από δυο εξαιρετικά εύφλεκτα αέρια. Η επιστημονική αλήθεια είναι πάντα παράδοξη όταν κρίνεται με την καθημερινή πείρα που συλλαμβάνει μονάχα την απατηλή εξωτερική όψη των πραγμάτων.

VII. Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ

Αφού αναλύσαμε, όσο ήταν δυνατό ν' αναλύσουμε στα πεταχτά, τη φύση της αξίας, της αξίας οποιουδήποτε εμπορεύματος, πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας στην ειδική αξία της εργασίας. Και εδώ πρέπει να σας εκπλήξω πάλι με ένα φαινομενικό παράδοξο. Όλοι έχετε σταθερά πειστεί ότι αυτό που πουλάτε καθημερινά είναι η εργασία σας, ότι επομένως η εργασία έχει τιμή και ότι μια και η τιμή ενός εμπορεύματος είναι μονάχα η χρηματική έκφραση της αξίας του, θα πρέπει να υπάρχει κάτι σαν αξία της εργασίας. Ωστόσο, με τη συνηθισμένη έννοια της λέξης δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα σαν την αξία της εργασίας. Είδαμε ότι το ποσό της αναγκαί-

ας εργασίας, που είναι αποκρυσταλλωμένη μέσα σε ένα εμπόρευμα, αποτελεί την αξία του. Πώς μπορούμε τώρα να καθορίσουμε την αξία, ας πούμε μιας δεκάωρης εργάσιμης μέρας, όταν εφαρμόσουμε αυτή την έννοια της αξίας; Πόση εργασία περιέχει αυτή η εργάσιμη μέρα; Εργασία δέκα ωρών. Το να λέμε ότι η αξία μιας δεκάωρης εργάσιμης μέρας είναι ίση με εργασία δέκα ωρών ή με το ποσό της εργασίας που περιλαμβάνεται μέσα σ' αυτό, θα ήταν μια ταυτολογία και επιπλέον μια παράλογη έκφραση. Βέβαια, μια και ανακαλύψαμε τη σωστή, μα κρυμμένη έννοια της έκφρασης «*αξία της εργασίας*», θα είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε αυτή την παράλογη και φαινομενικά αδύνατη εφαρμογή της έννοιας αξία με τον ίδιο τρόπο που, έχοντας προηγούμενα γνωρίσει την πραγματική κίνηση των ουράνιων σωμάτων, θα είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε τις φαινομενικές κινήσεις τους.

Αυτό που πουλά ο εργάτης δεν είναι άμεσα η *εργασία του*, αλλά η *εργατική του δύναμη*, που τηθέτει προσωρινά στη διάθεση του κεφαλαιοκράτη. Αυτό είναι τόσο σωστό που, δεν ξέρω αν με τον αγγλικό νόμο, πάντως όμως σύμφωνα με κάποιους νόμους στην ηπειρωτική Ευρώπη είναι καθορισμένη η *ανώτατη χρονική διάρκεια* που επιτρέπεται σ' έναν άνθρωπο να πουλά την εργατική του δύναμη. Αν του επιτρεπόταν να το κάνει αυτό για μια απεριόριστη χρονική διάρκεια, τότε η δουλειά θα ξαναγυρνούσε αμέσως. Μια τέτοια πώληση, αν περιλάβαινε, λ.χ., όλη τη διάρκεια της ζωής του, θα τον έκανε μονομιάς ισόβιο σκλάβο του εργοδότη του.

Ένας από τους πιο παλιούς οικονομολόγους και από τους πιο πρωτότυπους φιλόσοφους της Αγγλίας – ο Τόμας Χοπς (Thomas Hobbes) υπόδειξε ενστικτώδικα ήδη στον *Λεβιάθαν* του αυτό το σημείο που είχε παραβλεφθεί απ' όλους τους μεταγενέστερους του. Είπε: «*Η αξία (value or worth) ενός ανθρώπου είναι, όπως και σ' όλα τα άλλα πράγματα, η τιμή του: δηλαδή τόσο όσο θα δινόταν για τη χρησιμοποίηση της δύναμής του*».

Ξεκινώντας από αυτή τη βάση, θα είμαστε σε θέση να καθορίσουμε την *αξία της εργασίας*, καθώς και όλων των άλλων εμπορευμάτων.

Πριν όμως το κάνουμε, μπορούμε να ρωτήσουμε από πού προέρχεται το περίεργο αυτό φαινόμενο, ότι δηλαδή βρίσκουμε στην αγορά, από τη μια, ομάδα από αγοραστές που είναι ιδιοκτήτες γης, μηχανών, πρώτων υλών και μέσων συντήρησης, που όλα αυτά, αν εξαιρέσουμε τη γη στη χέρσα της μορφή, είναι *προϊόντα εργασίας*, και, από την άλλη, μια ομάδα από πωλητές, που δεν έχουν άλλο τίποτα να πωλήσουν εκτός από την εργατική τους δύναμη, από τα εργαζόμενα χέρια και το μυαλό τους. Από πού προέρχεται το φαινόμενο ότι η μια ομάδα διαρκώς αγοράζει για να αποκτήσει κέρδος και να πλουτίσει, ενώ η άλλη ομάδα διαρκώς πουλά για να κερδίσει τα απαραίτητα για τη συντήρησή της; Η εξέταση αυτή του ζητήματος θα ήταν μια εξέταση αυτού που οι οικονομολόγοι ονομάζουν «*συσσώρευση που προηγήθηκε ή πρωταρχική συσσώρευση*», που θα έπρεπε όμως να ονομαστεί *πρωταρχική απαλλοτρίωση*. Θα βρίσκαμε ότι αυτή η λεγόμενη *πρωταρχική συσσώρευση* δε σημαίνει τίποτε άλλο, παρά μια σειρά ιστορικές διαδικασίες, που καταλήγουν στη *διάσπαση της πρωταρχικής ενότητας* που υπήρχε ανάμεσα στον εργαζόμενο και στα μέσα εργασίας. Μια τέτοια εξέταση όμως βγαίνει έξω από τα πλαίσια του τωρινού θέματός μου. Αφού γίνει ο *χωρισμός* ανάμεσα στον άνθρωπο της εργασίας και στα μέσα της εργασίας, η κατάσταση αυτή θα διατηρηθεί και θα αναπαράγεται σε μια διαρκώς αναπτυσσόμενη κλίμακα, ώσπου να την ανατρέψει πάλι μια νέα και ριζική επανάσταση στον τρόπο παραγωγής, που θα αποκαταστήσει την *πρωταρχική ενότητα* σε μια νέα ιστορική μορφή.

Τι είναι λοιπόν η *αξία της εργατικής δύναμης*;

Όπως και κάθε άλλου εμπορεύματος, η αξία της καθορίζεται από το ποσό εργασίας που είναι αναγκαίο για την παραγωγή της. Η εργατική δύναμη ενός ανθρώπου υπάρχει μονάχα μέσα στη ζωντανή του προσωπικότητα. Ένας άνθρωπος πρέπει να καταναλώνει μια ορισμένη μάζα από μέσα συντήρησης για να αναπτυχθεί και για να διατηρείται στη ζωή. Ο άνθρωπος όμως υπόκειται στη φθορά, όπως η μηχανή, και πρέπει να αντικαθίσταται από έναν άλλο άνθρωπο. Εκτός από τη μάζα των μέσων συντήρησης που απαιτείται

για τη δική του τη συντήρηση, χρειάζεται και μια άλλη ποσότητα από μέσα συντήρησης για να τρέφει έναν ορισμένο αριθμό από παιδιά, που προορίζονται να τον αντικαταστήσουν στην αγορά της εργασίας και να διαιωνίσουν τη γενιά των εργατών. Επιπλέον, για να αναπτύξει την εργατική του δύναμη και για ν' αποκτήσει μια δοσμένη επιδεξιότητα πρέπει να ξοδευτεί ένα άλλο ακόμα ποσό από αξίες. Για το σκοπό μας αυτό, αρκεί να πάρουμε υπόψη μας μονάχα τη μέση εργασία, που τα έξοδα για τη μόρφωση και εκπαίδευσή της αποτελούν μηδαμινά μεγέθη. Ωστόσο, πρέπει να επωφεληθώ από την ευκαιρία αυτή για ν' αναφέρω ότι, όπως διαφέρουν τα έξοδα παραγωγής της εργατικής δύναμης διαφορετικής ποιότητας, έτσι πρέπει να διαφέρουν και οι αξίες της εργατικής δύναμης που χρησιμοποιούνται στους διάφορους κλάδους παραγωγής. Η φωνή για μια *ισότητα των μισθών* στηρίζεται επομένως πάνω σε μια πλάνη, είναι μια *ανόητη* επιθυμία που δεν πρόκειται ποτέ να πραγματοποιηθεί. Είναι ένα προϊόν του ψεύτικου και ρηχού ριζοσπαστισμού, που δέχεται τις προϋποθέσεις, αλλά προσπαθεί ν' αποφύγει τα συμπεράσματα. Πάνω στη βάση του μισθωτού συστήματος, η αξία της εργατικής δύναμης καθορίζεται με τον ίδιο τρόπο όπως και η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος. Και επειδή τα διάφορα είδη της εργατικής δύναμης έχουν διαφορετικές αξίες, ή απαιτούν διαφορετικά ποσά εργασίας για την παραγωγή τους, *πρέπει να πραγματοποιούν διαφορετικές τιμές στην αγορά της εργασίας*. Το να κραυγάζεις για *ίση ή ακόμα και για δίκαιη αμοιβή* πάνω στη βάση του μισθωτού συστήματος, είναι το ίδιο σαν να φωνάζεις για *λευτεριά* πάνω στη βάση του συστήματος της δουλείας. Το ζήτημα δεν είναι τι θεωρείτε εσείς σωστό ή δίκαιο. Το ζήτημα είναι: Τι είναι αναγκαίο κι αναπόφευκτο σ' ένα δοσμένο σύστημα παραγωγής;

Ύστερα απ' αυτά που εκθέσαμε, θα γίνει αντιληπτό ότι η *αξία της εργατικής δύναμης* καθορίζεται από την *αξία των μέσων συντήρησης*, που απαιτούνται για την παραγωγή, την ανάπτυξη, τη διατήρηση και τη διαιώνιση της εργατικής δύναμης.

VIII. Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Ας υποθέσουμε τώρα ότι η παραγωγή του μέσου ποσού των καθημερινών μέσων συντήρησης που χρειάζεται ένας εργαζόμενος απαιτεί *6 ώρες μέσης εργασίας*. Ας υποθέσουμε ακόμα ότι οι 6 ώρες μέσης εργασίας είναι αντικειμενοποιημένες μέσα σ' ένα ποσό χρυσού που ισοδυναμεί με τρία σελίνια. Στην περίπτωση αυτή, τα 3 σελίνια θα ήταν *η τιμή ή χρηματική έκφραση της ημερήσιας αξίας της εργατικής δύναμης* αυτού του ανθρώπου. Αν δούλευε κάθε μέρα 6 ώρες, τότε θα δημιουργούσε κάθε μέρα μια αξία, που είναι αρκετή για να αγοράζει το μέσο ποσό των καθημερινών μέσων συντήρησής του ή για να διατηρείται ο ίδιος σαν εργαζόμενος στη ζωή.

Μα ο άνθρωπος του παραδείγματός μας είναι μισθωτός εργάτης. Είναι γι' αυτό υποχρεωμένος να πουλά την εργατική του δύναμη σ' ένα κεφαλαιοκράτη. Αν την πουλά προς 3 σελίνια τη μέρα ή προς 18 σελίνια τη βδομάδα, τότε την πουλά στην αξία της. Ας υποθέσουμε ότι είναι νηματουργός. Όταν δουλεύει 6 ώρες τη μέρα, τότε θα προσθέτει κάθε μέρα στο βαμβάκι μια αξία 3 σελινιών. Η αξία αυτή που την προσθέτει καθημερινά στο βαμβάκι, θα ήταν ακριβώς το ισοδύναμο για το μισθό της εργασίας ή την τιμή της εργατικής του δύναμης που παίρνει καθημερινά. Μα στην περίπτωση αυτή δε θα έμενε στον κεφαλαιοκράτη κανενός είδους *υπεραξία ή υπερπροϊόν*. Εδώ λοιπόν φτάσαμε στο βασικό σημείο.

Με την αγορά της εργατικής δύναμης του εργάτη και με την πληρωμή της αξίας της ο κεφαλαιοκράτης, όπως και κάθε άλλος αγοραστής, αποκτά το δικαίωμα να καταναλώνει ή να χρησιμοποιεί το αγορασμένο εμπόρευμα. Καταναλώνει ή χρησιμοποιεί κανείς την εργατική δύναμη ενός ανθρώπου βάζοντάς τον να δουλεύει, όπως καταναλώνει ή χρησιμοποιεί μια μηχανή, βάζοντάς την σε λειτουργία. Γι' αυτό, με την πληρωμή της ημερήσιας ή της βδομαδιατικής αξίας της εργατικής δύναμης του εργάτη, ο κεφαλαιοκράτης αποκτά το δικαίωμα να χρησιμοποιεί ή να βάζει αυτή την εργατική δύναμη να δουλεύει *σ' όλο το διάστημα της ημέρας ή της βδομάδας*. Η εργάσιμη μέρα ή η εργάσιμη βδομάδα έχει φυσικά

ορισμένα όρια, αλλά αυτά θα τα εξετάσουμε αργότερα πιο λεπτομερειακά.

Για την ώρα θα ήθελα να στρέψω την προσοχή σας σ' ένα αποφασιστικό σημείο.

Η αξία της εργατικής δύναμης καθορίζεται από το ποσό της εργασίας που είναι αναγκαίο για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή της, *μα η χρήση* αυτής της εργατικής δύναμης περιορίζεται μονάχα από την ενεργό δραστηριότητα και από τη σωματική δύναμη του εργάτη. Η ημερήσια ή εβδομαδιαία αξία της εργατικής δύναμης είναι πέρα για πέρα διαφορετική από την καθημερινή ή τη βδομαδιαία λειτουργία αυτής της δύναμης, ακριβώς όπως η νομή που χρειάζεται ένα άλογο είναι ολότελα διαφορετική από το χρόνο που μπορεί να κουβαλά τον καβαλάρη. Το ποσό της εργασίας στο οποίο περιορίζεται *η αξία* της εργατικής δύναμης του εργάτη, δεν αποτελεί με κανένα τρόπο ένα όριο το ποσό της εργασίας που μπορεί να δημιουργήσει η εργατική του δύναμη. Ας πάρουμε το παράδειγμα του νηματοουργού. Είδαμε ότι για να αναπαράγει καθημερινά την εργατική του δύναμη, πρέπει να αναπαράγει καθημερινά μια αξία 3 σελινιών, πράγμα που το κάνει εργαζόμενος 6 ώρες τη μέρα. Αλλά αυτό δεν τον εμποδίζει να μπορεί να δουλεύει 10 ή 12 ή περισσότερες ώρες τη μέρα. Με την πληρωμή όμως της καθημερινής ή της βδομαδιαίας *αξίας* της εργατικής δύναμης του νηματοουργού, ο κεφαλαιοκράτης αποκτά το δικαίωμα να χρησιμοποιεί αυτή την εργατική δύναμη σ' όλο το *διάστημα της μέρας ή της βδομάδας*. Θα τον αναγκάσει λοιπόν να δουλεύει τη μέρα, ας πούμε, 12 ώρες. Έτσι ο νηματοουργός θα είναι υποχρεωμένος να δουλέψει *άλλες 6 ώρες, πέρα και πάνω* από τις 6 ώρες που χρειάζονται για την αναπλήρωση του μισθού της εργασίας του, ή της αξίας της εργατικής του δύναμης, και που θα τις ονομάσω ώρες *υπερεργασίας*. Η υπερεργασία αυτή θα αντικειμενοποιηθεί σε μια *υπεραξία* και σε ένα *υπερπροϊόν*. Αν ο νηματοουργός μας, λ.χ., με την καθημερινή εξάωρη εργασία του, προσθέτει στο βαμβάκι μια αξία 3 σελινιών, μια αξία που αποτελεί ακριβώς ένα ισοδύναμο για το μισθό της εργασίας του, τότε, μέσα σε 12 ώρες θα προσθέσει στο βαμβάκι μια αξία

6 σελινιών και θα παράγει ένα *αντίστοιχο πλεόνασμα σε νήμα*. Επειδή πούλησε την εργατική του δύναμη στον κεφαλαιοκράτη, όλη η αξία που δημιουργήθηκε απ' αυτόν ή όλο του το προϊόν, ανήκει στον κεφαλαιοκράτη, στον προσωρινό ιδιοκτήτη της εργατικής του δύναμης. Ο κεφαλαιοκράτης, πληρώνοντας 3 σελίνια, θα πραγματοποιήσει λοιπόν μια αξία 6 σελινιών, γιατί πληρώνοντας μια αξία που μέσα της είναι αποκρυσταλλωμένες 6 ώρες εργασίας, θα πάρει σ' αντάλλαγμα μια αξία, όπου είναι αποκρυσταλλωμένες 12 ώρες εργασίας. Με την καθημερινή επανάληψη της ίδιας διαδικασίας ο κεφαλαιοκράτης θα καταβάλλει καθημερινά 3 σελίνια και θα τσεπώνει καθημερινά 6 σελίνια, απ' τα οποία τα μισά θα πηγαίνουν ξανά για την πληρωμή του μισθού της εργασίας και τα άλλα μισά θ' αποτελούν την *υπεραξία* για την οποία ο κεφαλαιοκράτης δεν πληρώνει κανένα ισοδύναμο. Σ' αυτό το είδος της ανταλλαγής *ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία* θεμελιώνεται ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος της παραγωγής ή το μισθωτό σύστημα και που υποχρεωτικά πρέπει να καταλήγει πάντα στην αναπαραγωγή του εργάτη σαν εργάτη και του κεφαλαιοκράτη σαν κεφαλαιοκράτη.

Όταν όλοι οι άλλοι όροι παραμένουν οι ίδιοι, *το ποσοστό της υπεραξίας* θα εξαρτιέται από την αναλογία που υπάρχει ανάμεσα στο κομμάτι της εργάσιμης μέρας που είναι αναγκαίο για την αναπαραγωγή της αξίας της εργατικής δύναμης και στον *παραπανίσιο χρόνο* ή *υπερεργασία* που γίνεται για τον κεφαλαιοκράτη. Θα εξαρτιέται επομένως από *την αναλογία που θα παρατείνεται η εργάσιμη μέρα, πέρα και πάνω από το χρονικό αυτό διάστημα*, στο οποίο ο εργάτης θα αναπαρήγε με τη δουλειά του μονάχα την αξία της εργατικής του δύναμης ή θα αναπλήρωνε το μισθό εργασίας.

IX. Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Πρέπει τώρα να ξαναγυρίσουμε στην έκφραση *«αξία, ή τιμή της εργασίας»*.

Είδαμε ότι στην πραγματικότητα δεν πρόκειται παρά για

την αξία της εργατικής δύναμης, που μετρείται με τις αξίες των εμπορευμάτων που είναι απαραίτητα για τη διατήρησή της. Εφόσον όμως ο εργάτης παίρνει το μισθό της εργασίας του *ύστερα* από την εκτέλεση της εργασίας του και επειδή, χάρη απ' αυτό, ξέρει ότι αυτό που δίνει πραγματικά στον κεφαλαιοκράτη είναι η εργασία του, η αξία ή τιμή της εργατικής του δύναμης αναγκαστικά εμφανίζεται σ' αυτόν σαν *η τιμή ή αξία της ίδιας της εργασίας του*. Αν η τιμή της εργατικής του δύναμης είναι 3 σελίνια, που μέσα σ' αυτά είναι αντικειμενοποιημένες 6 ώρες εργασίας κι αν αυτός εργάζεται 12 ώρες, τότε θεωρεί κατ' ανάγκη αυτά τα 3 σελίνια σαν την αξία ή την τιμή 12 ωρών εργασίας, αν και οι 12 αυτές ώρες εργασίας αντικειμενοποιούνται μέσα σε μια αξία 6 σελινιών. Απ' αυτό βγαίνουν δυο συμπεράσματα:

Πρώτο. *Η αξία ή τιμή της εργατικής δύναμης* παίρνει την όψη της *τιμής ή της αξίας της ίδιας της εργασίας*, αν και, για να μιλήσουμε ακριβολογημένα, αξία και τιμή της εργασίας είναι όροι δίχως νόημα.

Δεύτερο. Παρά το γεγονός ότι μονάχα ένα μέρος από την καθημερινή εργασία του εργάτη *πληρώνεται*, ενώ το άλλο μέρος μένει *απλήρωτο* και ενώ αυτή η απλήρωτη εργασία ή υπερεργασία αποτελεί ακριβώς το ποσό από το οποίο σχηματίζεται η *υπεραξία ή το κέρδος*, ωστόσο, φαίνεται σαν όλη η εργασία να είναι *πληρωμένη εργασία*.

Αυτή η απατηλή όψη διακρίνει τη *μισθωτή εργασία* από τις άλλες *ιστορικές* μορφές της εργασίας. Πάνω στη βάση του μισθωτού συστήματος, ακόμα και η *απλήρωτη* εργασία παρουσιάζεται σαν *πληρωμένη*. Στο δούλο, αντίθετα, και το πληρωμένο ακόμα μέρος της εργασίας του εμφανίζεται σαν απλήρωτο. Φυσικά, ο δούλος για να δουλεύει πρέπει να ζει, και ένα μέρος από την ημέρα της εργασίας του πάει για την αναπλήρωση της αξίας που καταναλώθηκε για τη δική του τη συντήρηση. Επειδή όμως ανάμεσα σ' αυτόν και στον κύριό του δεν κλείνεται καμιά εμπορική συναλλαγή και δε γίνονται κανενός είδους πράξεις πώλησης και αγοράς ανάμεσα στα δυο μέρη, όλη του η εργασία φαίνεται να παραχωρείται χάρισμα.

Πάρτε, από την άλλη μεριά, το δουλοπάροικο (κολίγο) αγρότη, που ως τα χτες, θα έλεγα, υπήρχε σ' όλη την Ανατολική Ευρώπη. Ο αγρότης αυτός εργαζόταν, λ.χ., 3 μέρες για τον εαυτό του στο δικό του χωράφι ή στο χωράφι που του καθορίστηκε, και τις ερχόμενες τρεις μέρες έκανε αναγκαστική απλήρωτη εργασία (αγγαρεία) στο κτήμα του τσιφλικά. Εδώ λοιπόν το πληρωμένο και το απλήρωτο μέρος της εργασίας ήταν αισθητά χωρισμένα, χωρισμένα σε χρόνο και σε τόπο. Και οι φιλελεύθεροί μας ξεχείλιζαν από ηθική αγανάκτηση για την παράλογη ιδέα να βάζεις έναν άνθρωπο να δουλεύει δωρεάν.

Στην πραγματικότητα όμως, αν ένας εργάζεται τρεις μέρες τη βδομάδα για τον εαυτό του στο δικό του χωράφι και τρεις μέρες δωρεάν στο κτήμα του τσιφλικά του, ή αν εργάζεται 6 ώρες τη μέρα στη φάμπρικα ή στο εργαστήριο για τον εαυτό του και 6 ώρες για τον εργοδότη του, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο, αν και στη δεύτερη περίπτωση το πληρωμένο και το απλήρωτο κομμάτι της δουλειάς είναι ανακατωμένα μ' έναν αξεδιάλυτο τρόπο μεταξύ τους, έτσι που η φύση όλης της συναλλαγής συγκαλύπτεται ολότελα με τη μεσολάβηση ενός συμβολαίου και με το μισθό που εισπράττεται στο τέλος της βδομάδας. Η δωρεάν εργασία εμφανίζεται στη μια περίπτωση σαν εθελοντικό δώρο και από την άλλη σαν αγγαρεία. Αυτή είναι όλη η διαφορά.

Εκεί λοιπόν που θα χρησιμοποιώ τη λέξη «αξία της εργασίας», θα τη χρησιμοποιώ σαν λαϊκό συμβατικό όρο για την «αξία της εργατικής δύναμης».

Χ. ΤΟ ΚΕΡΔΟΣ ΒΓΑΙΝΕΙ ΜΕ ΤΗΝ ΠΩΛΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΞΙΑ ΤΟΥ

Υποθέστε ότι μια ώρα μέσης εργασίας είναι αντικειμενοποιημένη σε μια αξία που είναι ίση με 6 πένες ή 12 ώρες μέσης εργασίας αντικειμενοποιημένες σε 6 σελίνια. Υποθέστε ακόμα ότι η αξία της εργασίας είναι 3 σελίνια ή το προϋόν

εξάωρης εργασίας. Αν λοιπόν στις πρώτες ύλες, στις μηχανές κλπ., που καταναλώνονται μέσα σ' ένα εμπόρευμα, θα ήταν αντικειμενοποιημένες 24 ώρες μέσης εργασίας, τότε η αξία του θα ανέβαινε σε 12 σελίνια. Αν επιπλέον ο εργάτης που απασχολεί ο κεφαλαιοκράτης προσθέτει 12 ώρες εργασίας στα μέσα αυτά παραγωγής, τότε οι 12 αυτές ώρες θα αντικειμενοποιούνταν σε μια πρόσθετη εργασία 6 σελινιών. Η *συνολική αξία του προϊόντος* θα ανερχόταν επομένως σε 36 ώρες αντικειμενοποιημένης εργασίας και θα ισοδυναμούσε με 18 σελίνια. Επειδή όμως η αξία της εργασίας ή ο μισθός της εργασίας που πληρώνεται στον εργάτη θα ήταν μονάχα 3 σελίνια, τότε ο κεφαλαιοκράτης δε θα πλήρωνε κανένα ισοδύναμο για την εξάωρη υπερεργασία που έκανε ο εργάτης και που είναι αντικειμενοποιημένη μέσα στην αξία του εμπορεύματος. Αν λοιπόν ο κεφαλαιοκράτης πουλούσε το εμπόρευμα αυτό στην αξία του, που είναι 18 σελίνια, θα πραγματοποιούσε μια αξία από 3 σελίνια, για την οποία δεν πλήρωσε κανένα ισοδύναμο. Αυτά τα 3 σελίνια θα αποτελούσαν την υπεραξία ή το κέρδος, που το τσεπώνει αυτός. Ο κεφαλαιοκράτης επομένως θα πραγματοποιούσε το κέρδος των 3 σελινιών, όχι πουλώντας το εμπόρευμα αυτό σε μια τιμή πέρα και πάνω από την αξία του, αλλά πουλώντας το *στην πραγματική του αξία*.

Η αξία ενός εμπορεύματος καθορίζεται από το *συνολικό ποσό εργασίας* που περιέχεται μέσα σ' αυτό. Ένα μέρος όμως απ' αυτό το ποσό εργασίας είναι αντικειμενοποιημένο σε μια αξία, για την οποία πληρώθηκε ένα ισοδύναμο με τη μορφή του μισθού της εργασίας, ένα άλλο μέρος σε μια αξία, για την οποία δεν πληρώθηκε κανένα ισοδύναμο. Ένα μέρος από την εργασία που περιέχεται μέσα στο εμπόρευμα είναι *πληρωμένη* εργασία. Ένα άλλο μέρος είναι *απλήρωτη* εργασία. Όταν λοιπόν ο κεφαλαιοκράτης πουλά το εμπόρευμα *στην αξία του*, δηλαδή σαν την αποκρυστάλλωση του *συνολικού ποσού εργασίας* που χρησιμοποιήθηκε γι' αυτό, τότε πρέπει αναγκαστικά να το πουλά με κέρδος. Δεν πουλάει μονάχα αυτό που του στοίχισε ένα ισοδύναμο, αλλά πουλά επίσης κι αυτό που δεν του στοίχισε τίποτα, παρ' όλο ότι στοίχισε την εργα-

σία του εργάτη του. Τα έξοδα παραγωγής του εμπορεύματος για τον κεφαλαιοκράτη και τα πραγματικά του έξοδα παραγωγής είναι διαφορετικά πράγματα. Γι' αυτό, επαναλαμβάνω ότι τα κανονικά και μέσα κέρδη γίνονται με την πώληση των εμπορευμάτων, όχι πάνω από τις αξίες τους, αλλά στις *πραγματικές αξίες τους*.

ΧΙ. ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΜΕΡΗ ΣΤΑ ΟΠΟΙΑ ΑΝΑΛΥΕΤΑΙ Η ΥΠΕΡΑΞΙΑ

Ονομάζω κέρδος, την *υπεραξία* ή το μέρος της συνολικής αξίας του εμπορεύματος, στο οποίο είναι αντικειμενοποιημένη η *υπερεργασία* ή *απλήρωτη εργασία* του εργαζόμενου. Ο κεφαλαιοκράτης βιομήχανος δεν τσεπώνει το συνολικό ποσό αυτού του κέρδους. Το μονοπώλιο της γης δίνει τη δυνατότητα στο γαιοκτήμονα να αποσπά ένα μέρος αυτής της *υπεραξίας* με το όνομα της *γαιοπροσόδου*, ανεξάρτητα αν το έδαφος χρησιμοποιείται για τη γεωργία ή για την ανέγερση οικοδομών ή για σιδηροδρόμους, ή για ένα οποιοδήποτε άλλο παροχή των *μέσων εργασίας* δίνει τη δυνατότητα στον κεφαλαιοκράτη βιομήχανο να παράγει *υπεραξία*, ή, πράγμα που καταλήγει στο ίδιο, να *ιδιοποιείται ένα ορισμένο ποσό απλήρωτης εργασίας*, δίνει τη δυνατότητα και στον ιδιοκτήτη των μέσων εργασίας, που τα δανείζει στο σύνολό τους ή κατά ένα μέρος στον κεφαλαιοκράτη βιομήχανο – με μια λέξη δίνει τη δυνατότητα στον *κεφαλαιοκράτη που δανείζει χρήματα*, να διεκδικεί για τον εαυτό του ένα άλλο μέρος αυτής της *υπεραξίας* με το όνομα *τόκος*, έτσι που στο βιομήχανο κεφαλαιοκράτη *σαν τέτοιο* να μένει μονάχα αυτό που λένε *βιομηχανικό ή εμπορικό κέρδος*.

Το ζήτημα ποιοι είναι οι νόμοι που ρυθμίζουν την κατανομή του συνολικού ποσού της *υπεραξίας* ανάμεσα στις τρεις αυτές κατηγορίες ανθρώπων, είναι κάτι που δεν έχει καμιά σχέση με το θέμα μας. Ωστόσο, απ' όσα αναπτύξαμε ως τώρα προκύπτουν τα παρακάτω:

Η γαιοπρόσδοος, ο τόκος και το βιομηχανικό κέρδος είναι απλώς διαφορετικά ονόματα για διαφορετικά μέρη της υπεραξίας του εμπορεύματος ή της απλήρωτης εργασίας που περικλείεται μέσα σ' αυτό και προέρχονται όλα εξίσου απ' αυτή και μονάχα απ' αυτή την πηγή. Δεν προέρχονται από τη γη σαν τέτοια ή από το κεφάλαιο σαν τέτοιο, αλλά η γη και το κεφάλαιο κάνουν τους ιδιοκτήτες τους ικανούς να βγάλουν τα αντίστοιχα μερτικά τους από την υπεραξία, που ο κεφαλαιοκράτης βιομήχανος ξεζουμίζει από τους εργάτες του. Για τον ίδιο τον εργάτη αποτελεί μια υπόθεση δευτερεύουσας σημασίας αν η υπεραξία αυτή, που είναι το αποτέλεσμα της υπερεργασίας ή της απλήρωτης δουλειάς του, τσεπώνεται ολόκληρη από τον κεφαλαιοκράτη βιομήχανο ή αν ο τελευταίος είναι υποχρεωμένος να πληρώνει κομμάτια απ' αυτή την υπεραξία σε τρίτα πρόσωπα με την ονομασία της γαιοπρόσδοου και του τόκου. Αν υποθέσουμε ότι ο κεφαλαιοκράτης βιομήχανος χρησιμοποιεί μονάχα δικό του κεφάλαιο και ότι είναι ο ίδιος ιδιοκτήτης της γης που χρησιμοποιεί, τότε, στην περίπτωση αυτή, όλη η υπεραξία θα πήγαινε στην τσέπη του.

Οποιοδήποτε μερτικό της υπεραξίας κι αν κρατήσει τελικά, ο κεφαλαιοκράτης βιομήχανος είναι εκείνος που ξεζουμίζει άμεσα την υπεραξία από τον εργάτη. Γι' αυτό όλο το μισθωτό σύστημα και όλο το σημερινό σύστημα παραγωγής περιστρέφεται γύρω απ' αυτή τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη βιομήχανο και στο μισθωτό εργάτη. Γι' αυτό μερικοί πολίτες που πήραν μέρος στη συζήτηση αυτή είχαν άδικο όταν προσπάθησαν να εξωραΐσουν τα πράγματα και να χαρακτηρίσουν αυτή τη θεμελιακή σχέση ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη βιομήχανο και στον εργάτη, σαν ένα δευτερεύον ζήτημα, αν και είχαν δίκιο όταν έκαναν τη διαπίστωση ότι κάτω από δοσμένες συνθήκες, μια άνοδος των τιμών θα μπορούσε να θίξει σε πολύ άνισο βαθμό τον κεφαλαιοκράτη βιομήχανο, το γαιοκτήμονα, τον κεφαλαιοκράτη που κατέχει το χρήμα και, αν αγαπάτε, το φοροεισπράκτορα.

Απ' αυτά που αναφέρθηκαν βγαίνει λοιπόν και κάτι άλλο.

Το μέρος εκείνο της αξίας του εμπορεύματος, που αντι-

προσωπεύει μονάχα την αξία των πρώτων υλών, των μηχανών, με δυο λόγια την αξία των μέσων παραγωγής που καταναλώθηκαν, δεν αποτελεί γενικά το εισόδημα, αλλά αντικαθιστά μονάχα το κεφάλαιο. Μα, ανεξάρτητα απ' αυτό, είναι λάθος ότι το άλλο μέρος της αξίας του εμπορεύματος, που αποτελεί το εισόδημα ή που μπορεί να ξοδευτεί με τη μορφή μισθού εργασίας, κέρδους, γαιοπροσόδου, τόκου, αποτελείται από την αξία του μισθού της εργασίας, από την αξία της γαιοπροσόδου, από την αξία του κέρδους κλπ. Στην πρώτη περίπτωση θ' αφήσουμε κατά μέρος το μισθό της εργασίας και θα πραγματευτούμε μονάχα το βιομηχανικό κέρδος, τον τόκο και τη γαιοπρόσοδο. Πριν λίγο είδαμε ότι η υπεραξία που περιέχεται μέσα στο εμπόρευμα, ή το μέρος εκείνο από την αξία του, στο οποίο είναι αντικειμενοποιημένη απλήρωτη εργασία αναλύεται σε διάφορα μέρη με τρία διαφορετικά ονόματα. Μα θα σήμαινε πέρα για πέρα αντιστροφή της αλήθειας, αν θα έλεγε κανένας ότι η αξία της αποτελείται ή σχηματίζεται από την πρόσθεση των αυτοτελών αξιών των τριών αυτών συστατικών μερών.

Αν μια ώρα εργασίας αντικειμενοποιείται μέσα σε μια αξία 6 πενών, αν η εργάσιμη ημέρα του εργάτη αποτελείται από 12 ώρες, αν ο μισός απ' αυτόν το χρόνο αποτελείται από απλήρωτη εργασία, τότε η υπερεργασία αυτή θα προσθέσει στο εμπόρευμα μια υπεραξία από 3 σελίνια, δηλαδή μια αξία για την οποία δεν πληρώθηκε κανένα ισοδύναμο. Αυτή η υπεραξία των 3 σελινιών αποτελεί όλο το ποσό που ο κεφαλαιοκράτης βιομήχανος μπορεί να το μοιραστεί σε μια οποιαδήποτε αναλογία με το γαιοκτήμονα και με τον πιστωτή του. Η αξία αυτών των 3 σελινιών αποτελεί το όριο της αξίας που έχουν να μοιράσουν μεταξύ τους. Δεν είναι όμως ο κεφαλαιοκράτης βιομήχανος που προσθέτει στην αξία του εμπορεύματος μια αυθαίρετη αξία για το κέρδος του, και που πάντως σ' αυτή την αξία προστίθεται μια ακόμα αξία για το γαιοκτήμονα κλπ., έτσι που το άθροισμα αυτών των τριών αυθαίρετα καθορισμένων αξιών να αποτελεί τη συνολική αξία. Έτσι βλέπετε την πλάνη της συνηθισμένης λαϊκής αντίληψης που συγχέει τη διάσπαση μιας δοσμένης αξίας σε τρία μέρη,

με το *σχηματισμό* αυτής της αξίας από το άθροισμα τριών *αυτοτελών αξιών*, μετατρέποντας έτσι σ' ένα αυθαίρετο μέγεθος τη συνολική αξία από την οποία προέρχονται η γαιοπρόσδοος, το κέρδος και ο τόκος.

Αν το συνολικό κέρδος που πραγματοποιείται από έναν κεφαλαιοκράτη είναι ίσο με 100 λίρες στεργλίνες, τότε, αν το ποσό αυτό το θεωρήσουμε σαν *απόλυτο* μέγεθος, το ονομάζουμε *μάζα του κέρδους*. Αν όμως υπολογίζουμε τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτές τις 100 λίρες στεργλίνες και στο κεφάλαιο που καταβλήθηκε, τότε αυτό το *σχετικό* μέγεθος το ονομάζουμε *ποσοστό του κέρδους*. Είναι φανερό ότι αυτό το ποσοστό του κέρδους μπορεί να το εκφράσει κανείς με δυο διαφορετικούς τρόπους.

Ας υποθέσουμε ότι το κεφάλαιο που *πληρώθηκε σε μισθό* της εργασίας είναι 100 λίρες στεργλίνες. Αν η υπεραξία που δημιουργήθηκε είναι επίσης 100 λίρες στεργλίνες –πράγμα που θα μας έδειχνε ότι η μισή εργάσιμη ημέρα του εργάτη αποτελείται από *απλήρωτη* δουλειά– και αν το κέρδος αυτό το συγκρίνουμε με το κεφάλαιο που καταβλήθηκε σε μισθό της εργασίας, τότε θα λέγαμε ότι *το ποσοστό του κέρδους* ανέρχεται σε 100 τα εκατό, γιατί η αξία που καταβλήθηκε ήταν 100 και η αξία που πραγματοποιήθηκε 200.

Αν, από την άλλη μεριά, εξετάσουμε όχι μόνο το κεφάλαιο που έχει *καταβληθεί σε μισθό της εργασίας*, αλλά το *συνολικό κεφάλαιο* που έχει καταβληθεί, λ.χ., 500 λίρες στεργλίνες απ' τις οποίες οι 400 λίρες στεργλίνες αντιπροσώπευαν την αξία των πρώτων υλών, των μηχανών κλπ., τότε θα λέγαμε ότι *το ποσοστό του κέρδους* ανέρχεται μονάχα σε 20 τα εκατό, γιατί το κέρδος των 100 λιρών δε θα ήταν παρά μονάχα το ένα πέμπτο του *συνολικού κεφαλαίου* που καταβλήθηκε.

Ο πρώτος τρόπος με τον οποίο εκφράζεται το ποσοστό του κέρδους είναι ο μόνος που σας δείχνει την πραγματική αναλογία ανάμεσα στην πληρωμένη και στην απλήρωτη δουλειά, τον πραγματικό βαθμό της *εκμετάλλευσης* (exploitation, θα μου επιτρέψετε να χρησιμοποιήσω αυτή τη γαλλική λέξη) *της εργασίας*. Ο άλλος τρόπος έκφρασης είναι αυτός που συνηθίζεται γενικά, και πραγματικά είναι κατάλληλος για ορισμέ-

νους σκοπούς. Οπωσδήποτε είναι πολύ χρήσιμος για να συγκαλύπτει σε ποιο βαθμό ο κεφαλαιοκράτης ξεξουμίζει από τον εργάτη δωρεάν εργασία.

Στις παρατηρήσεις που έχω να κάνω ακόμα θα χρησιμοποιώ τη λέξη *κέρδος* για το συνολικό ποσό της υπεραξίας που ξεξουμίζει ο κεφαλαιοκράτης, χωρίς να παίρνω καθόλου υπόψη την κατανομή αυτής της υπεραξίας ανάμεσα στα διάφορα πρόσωπα. Εκεί όμως που θα χρησιμοποιώ τις λέξεις *ποσοστό του κέρδους*, θα συγκρίνω πάντα το κέρδος με την αξία του κεφαλαίου που καταβάλλεται σε μισθό της εργασίας.

XII. Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΚΕΡΔΗ, ΣΤΟΥΣ ΜΙΣΘΟΥΣ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΤΙΜΕΣ

Όταν από την αξία ενός εμπορεύματος αφαιρέσουμε την αξία που αναπληρώνει την αξία των πρώτων υλών και των άλλων μέσων παραγωγής που καταναλώθηκαν σ' αυτό, δηλαδή την αξία της *προηγούμενης* εργασίας που περιέχεται μέσα σ' αυτό, τότε το υπόλοιπο της αξίας του αναλύεται στο ποσό της εργασίας που πρόσθεσε ο εργάτης που απασχολήθηκε *τελευταία*. Αν ο εργάτης αυτός δουλεύει 12 ώρες την ημέρα, αν 12 ώρες μέσης εργασίας είναι αποκρυσταλλωμένες μέσα σ' ένα ποσό χρυσού που είναι ίσο με 6 σελίνια, τότε αυτή η πρόσθετη αξία των 6 σελινιών θα είναι η *μόνη* αξία που θα έχει δημιουργήσει η εργασία του. Αυτή η δοσμένη αξία που καθορίζεται από το χρόνο της εργασίας του αποτελεί το μοναδικό ποσό, από το οποίο και οι δυο τους, ο εργάτης και ο κεφαλαιοκράτης μπορούν να πάρουν το αντίστοιχο μερτικό τους ή το μέροςμά τους, τη μοναδική αξία, που μπορεί να κατανεμηθεί σε μισθό της εργασίας και σε κέρδος. Είναι φανερό ότι αυτή η ίδια η αξία δεν μπορεί να αλλάξει σύμφωνα με τις μεταβολές στην αναλογία που μπορεί να μοιράζεται ανάμεσα στα δυο μέρη. Δε θα άλλαζε στο ζήτημα αυτό τίποτα κι αν ακόμα στη θέση του ενός εργάτη βάλεις ολόκληρο τον εργατικό πληθυσμό, τα 12 εκατομμύρια ημέρες εργασίας, λ.χ., αντί τη μια.

Επειδή ο κεφαλαιοκράτης και ο εργάτης έχουν να μοιραστούν μεταξύ τους μόνο αυτή την περιορισμένη αξία, δηλαδή την αξία που μετριέται με τη συνολική εργασία του εργάτη, τότε ο ένας απ' αυτούς θα παίρνει τόσο περισσότερα όσο λιγότερα θα πέφτουν στον άλλο, και αντίστροφα. Όταν ένα ποσό είναι δοσμένο, τότε το ένα μέρος απ' αυτό θα αυξάνει στο βαθμό που αντίστροφα θα ελαττώνεται το άλλο. Αν αλλάξει ο μισθός της εργασίας, τότε το κέρδος θα αλλάξει προς την αντίθετη κατεύθυνση. Αν ο μισθός της εργασίας πέφτει, τότε θ' ανεβαίνει το κέρδος. Αν, σύμφωνα με την προηγούμενη υπόθεσή μας, ο εργάτης παίρνει 3 σελίνια, που είναι ίσα με το μισό της αξίας που δημιουργήσε, ή αν όλη του η εργάσιμη μέρα αποτελείται η μισή από πληρωμένη και η μισή από απλήρωτη εργασία, τότε το *ποσοστό του κέρδους* θα είναι 100 τα εκατό, γιατί κι ο κεφαλαιοκράτης θα έπαιρνε επίσης 3 σελίνια. Αν ο εργάτης παίρνει μονάχα 2 σελίνια, ή αν εργάζεται μονάχα το ένα τρίτο της εργάσιμης ημέρας για τον εαυτό του, τότε ο κεφαλαιοκράτης θα πάρει 4 σελίνια, και το ποσοστό του κέρδους θα είναι 200 τα εκατό. Αν ο εργάτης παίρνει 4 σελίνια, τότε ο κεφαλαιοκράτης θα πάρει μονάχα 2, και το ποσοστό του κέρδους θα έπεφτε στα 50 τα εκατό, μα όλες αυτές οι αλλαγές δε θα έθιγαν την αξία του εμπορεύματος. Μια γενική αύξηση των μισθών θα κατέληγε επομένως σε μια πτώση του γενικού ποσοστού του κέρδους, χωρίς όμως να επηρεάσει καθόλου τις αξίες.

Παρά το γεγονός όμως ότι οι αξίες των εμπορευμάτων, που σε τελευταία ανάλυση πρέπει να ρυθμίζουν τις τιμές της αγοράς τους, καθορίζονται αποκλειστικά από τα συνολικά ποσά της εργασίας που ενσωματώνεται μέσα σ' αυτά και όχι από το χωρισμό αυτού του ποσού σε πληρωμένη και απλήρωτη δουλειά, ωστόσο δεν προκύπτει καθόλου απ' αυτό ότι θα παραμείνουν σταθερές οι αξίες των ξεχωριστών εμπορευμάτων ή ποσοτήτων από εμπορεύματα, που έχουν παραχθεί, λ.χ., μέσα σε 12 ώρες. Ο αριθμός ή η μάζα των εμπορευμάτων που έχουν παραχθεί μέσα σε ένα δοσμένο χρόνο εργασίας ή με μια δοσμένη ποσότητα εργασίας εξαρτιέται από την *παραγωγική δύναμη* της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε

και όχι από τη διάρκεια ή το μήκος της. Με ένα ορισμένο βαθμό της παραγωγικής δύναμης της εργασίας του νηματοουργού μπορεί, λ.χ., μια μέρα εργασίας 12 ωρών να παράγει 12 λίβρες κλωστή, με ένα όμως μικρότερο βαθμό παραγωγικής δύναμης μονάχα 2 λίβρες. Αν λοιπόν η δωδεκάωρη μέση εργασία ήταν αντικειμενοποιημένη στην αξία των 6 σελινιών, τότε, στη μια περίπτωση, οι 12 λίβρες κλωστή θα στοίχιζαν 6 σελίνια και στην άλλη περίπτωση οι 2 λίβρες κλωστή θα στοίχιζαν επίσης 6 σελίνια. Η μια λίβρα κλωστή θα στοίχιζε επομένως, στη μια περίπτωση 6 πένες και στην άλλη 3 σελίνια. Αυτή η διαφορά στην τιμή θα προερχόταν από τη διαφορά που υπάρχει στις παραγωγικές δυνάμεις εργασίας που χρησιμοποιήθηκαν. Με τη μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη, μέσα σε 1 λίβρα κλωστή θα αντικειμενοποιούνταν μια ώρα εργασίας, ενώ με τη μικρότερη θα αντικειμενοποιούνταν 6 ώρες εργασίας. Η τιμή μιας λίβρας κλωστής θα ήταν στη μια περίπτωση 6 πένες, παρά το γεγονός ότι ο μισθός της εργασίας θα ήταν σχετικά υψηλός και το ποσοστό του κέρδους χαμηλό. Θα ήταν στην άλλη περίπτωση 3 σελίνια, παρά το γεγονός ότι ο μισθός της εργασίας θα ήταν χαμηλός και το ποσοστό του κέρδους υψηλό. Αυτό θα γινόταν γιατί η τιμή της μιας λίβρας κλωστής ρυθμίζεται από το *συνολικό ποσό της εργασίας που έχει καταναλωθεί μέσα σ' αυτή και όχι από τον αναλογικό χωρισμό αυτού του συνολικού ποσού σε πληρωμένη και απλήρωτη δουλειά*. Το γεγονός επομένως που ανάφερα πριν, ότι η καλά πληρωνόμενη εργασία μπορεί να παράγει φτηνά και η χαμηλά πληρωνόμενη εργασία ακριβά εμπορεύματα, χάνει την παράδοξη όψη του. Είναι μονάχα η έκφραση του γενικού νόμου ότι η αξία ενός εμπορεύματος ρυθμίζεται από το ποσό της εργασίας που έχει καταναλωθεί μέσα σ' αυτό και ότι το ποσό της εργασίας που έχει καταναλωθεί μέσα σ' αυτό εξαρτιέται πέρα για πέρα από τις παραγωγικές δυνάμεις της εργασίας που χρησιμοποιήθηκαν και γι' αυτό θ' αλλάζει με κάθε αλλαγή που θα σημειώνεται στην παραγωγικότητα της εργασίας.

**ΧΙΙΙ. ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ
Ν' ΑΥΞΗΘΕΙ Ο ΜΙΣΘΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
Ή ΝΑ ΠΡΟΒΛΗΘΕΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ
ΣΤΟ ΚΑΤΕΒΑΣΜΑ ΤΟΥ**

Ας εξετάσουμε τώρα σοβαρά τις κύριες περιπτώσεις που επιχειρείται μια αύξηση του μισθού της εργασίας ή που θα προβληθεί αντίσταση στην ελάττωσή του.

1. Είδαμε ότι η *αξία της εργατικής δύναμης* ή, για να χρησιμοποιήσουμε το συνηθισμένο τρόπο έκφρασης, η *αξία της εργασίας*, καθορίζεται από την αξία των μέσων συντήρησης ή από το ποσό της εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή τους. Αν λοιπόν, σε μια δοσμένη χώρα, η μέση αξία των καθημερινών μέσων συντήρησης ενός εργάτη αντιπροσώπευε 6 ώρες εργασίας που θα εκφράζονταν με 3 σελίνια, τότε ο εργάτης θα έπρεπε να εργάζεται καθημερινά 6 ώρες για να παράγει ένα ισοδύναμο για την καθημερινή του συντήρηση. Αν ολόκληρη η μέρα εργασίας ήταν 12 ώρες, τότε ο κεφαλαιοκράτης θα του πλήρωνε την αξία της εργασίας του αν του πλήρωνε 3 σελίνια. Η μισή μέρα εργασίας θα αποτελούνταν από απλήρωτη δουλειά και το ποσοστό του κέρδους θα έφτανε τα 100%. Υποθέστε όμως τώρα ότι εξαιτίας μιας μείωσης της παραγωγικότητας θα χρειαζόταν περισσότερη εργασία για να παραχθεί ας πούμε το ίδιο ποσό αγροτικών προϊόντων, έτσι που η μέση τιμή των καθημερινών μέσων συντήρησης θ' ανέβαινε από 3 σελίνια σε 4 σελίνια. Στην περίπτωση αυτή, η *αξία της εργασίας* θα ανέβαινε κατά το ένα τρίτο ή κατά $33\frac{1}{3}$ τα εκατό. Θα χρειαζόνταν οχτώ ώρες της εργάσιμης μέρας, για να παραχθεί ένα ισοδύναμο για την καθημερινή συντήρηση του εργάτη σύμφωνα με το παλιό βιοτικό του επίπεδο. Η υπερεργασία θα έπεφτε λοιπόν από 6 σε 4 ώρες και το ποσοστό του κέρδους από 100% στα 50%. Αν όμως ο εργάτης επέμενε σε μια αύξηση του μισθού της εργασίας του, τότε θα επέμενε μονάχα για να πάρει την *αυξημένη αξία της εργασίας του*, ακριβώς όπως κάθε άλλος πωλητής εμπορεύματος που μόλις αυξηθούν τα έξοδα παραγωγής του εμπορεύματός του προσπαθεί να πετύχει την πληρωμή της αυξημένης αξίας του. Αν

ο μισθός της εργασίας δεν ανεβαίνει καθόλου ή δεν ανεβαίνει αρκετά για να ισοφαρίσει τις αυξημένες αξίες των μέσων συντήρησης, τότε η *τιμή* της εργασίας θα έπεφτε *κάτω από την αξία της εργασίας* και θα χειροτέρευε το βιοτικό επίπεδο του εργάτη.

Μα θα μπορούσε να σημειωθεί μια αλλαγή και σε αντίστροφη κατεύθυνση. Εξαιτίας της αυξημένης παραγωγικότητας της εργασίας θα μπορούσε το ίδιο μέσο ποσό των καθημερινών μέσων συντήρησης να πέσει από 3 σε 2 σελίνια, ή να χρειάζονταν 4 αντί 6 ώρες της εργάσιμης μέρας για την αναπαραγωγή ενός ισοδύναμου για την αξία των καθημερινών μέσων συντήρησης. Ο εργάτης θα ήταν τώρα σε θέση ν' αγοράζει με 2 σελίνια τόσα μέσα συντήρησης, όσα αγόραζε προηγούμενα με 3 σελίνια. Στην πραγματικότητα, *η αξία της εργασίας* θα έπεφτε, μα αυτή η ελαττωμένη αξία θα αντιπροσώπευε το ίδιο ποσό από μέσα συντήρησης όπως και πριν. Τότε το κέρδος θα ανέβαινε από 3 σε 4 σελίνια και το ποσοστό του κέρδους από 100 σε 200 τα εκατό. Αν και το απόλυτο βιοτικό επίπεδο του εργάτη θα έμενε το ίδιο, ο *σχετικός* μισθός της εργασίας του και μαζί του και η *σχετική κοινωνική θέση του* σε σύγκριση με τη θέση του κεφαλαιοκράτη θα έπεφτε πιο χαμηλά. Αν ο εργάτης αντιστεκόταν σ' αυτή την πτώση του σχετικού μισθού της εργασίας του, αυτό θα αποτελούσε μονάχα μια προσπάθεια να εξασφαλίσει για τον εαυτό του ένα ορισμένο μερτικό από την αυξημένη παραγωγική δύναμη της ίδιας του της δουλειάς και μια προσπάθεια να διατηρήσει την προηγούμενη σχετική θέση του στην κοινωνική κλίμακα. Έτσι, ύστερα από την κατάργηση των νόμων για τα σιτηρά,¹ οι Άγγλοι λόρδοι των εργοστασίων κατέβασαν γενικά κατά 10% τους μισθούς της εργασίας, παραβιάζοντας ανοιχτά τις πανηγυρικές υποσχέσεις που είχαν δώσει κατά την εκστρατεία ενάντια στο νόμο για τα σιτηρά. Στην αρχή υπερνικήθηκε η αντίσταση των εργατών, μα εξαιτίας μιας σει-

1. Πρόκειται για την κατάργηση των δασμών στα σιτηρά, πράγμα που είχε σαν συνέπεια την πτώση των τιμών τους (σημ. τ. μετ.).

ράς περιστατικών, στα οποία δεν μπορώ να σταθώ εδώ, τα 10% που είχαν χαθεί ξανακερδήθηκαν αργότερα.

2. Οι αξίες των μέσων συντήρησης, και επομένως η αξία της εργασίας, θα μπορούσαν να μένουν οι ίδιες, μα θα μπορούσε να υποστεί μια αλλαγή η χρηματική τους τιμή σαν συνέπεια μιας προηγούμενης αλλαγής στην αξία του χρήματος.

Ύστερα από την ανακάλυψη πιο αποδοτικών ορυχείων κλπ., η παραγωγή δυο ουγκιών χρυσού θα στοίχιζε, λ.χ., όχι περισσότερη εργασία απ' ό,τι χρειαζόταν προηγούμενα η παραγωγή μιας ουγκιάς. Η αξία του χρυσού θα ξέπεφτε τότε στο μισό ή κατά 50%. Και επειδή τώρα οι αξίες όλων των άλλων εμπορευμάτων θα εκφράζονταν στο διπλάσιο των προηγούμενων χρηματικών τιμών τους, το ίδιο θα γινόταν και με την αξία της εργασίας. Οι δώδεκα ώρες εργασίας, που εκφράζονταν προηγούμενα με 6 σελίνια, θα εκφράζονται τώρα με 12 σελίνια. Αν ο μισθός του εργάτη έμενε 3 σελίνια, αντί ν' ανέβει σε 6 σελίνια, τότε η χρηματική τιμή της εργασίας του θα ήταν ίση μονάχα με τη μισή αξία της εργασίας του και το βιοτικό του επίπεδο θα χειρότερε φοβερά. Αυτό θα συνέβαινε επίσης, σε μεγαλύτερο ή σε μικρότερο βαθμό, αν ο μισθός του ανέβαινε, όχι όμως στην ίδια αναλογία με την πτώση της αξίας του χρυσού. Στην περίπτωση αυτή δε θ' άλλαζε τίποτα, ούτε η παραγωγική δύναμη της εργασίας ούτε η προσφορά και η ζήτηση ούτε οι αξίες. Δε θ' άλλαζε τίποτε άλλο εκτός από τη χρηματική ονομασία αυτών των αξιών. Όταν λέμε ότι στην περίπτωση αυτή ο εργάτης δε θα πρέπει να επιμένει σε μια αναλογική αύξηση του μισθού, τότε είναι σαν να λέμε ότι θα πρέπει να θεωρεί τον εαυτό του ικανοποιημένο ότι πληρώνεται με ονόματα και όχι με πράγματα. Όλη η ως τα τώρα ιστορία αποδείχνει ότι κάθε φορά που γίνεται μια τέτοια υποτίμηση του χρήματος, οι κεφαλαιοκράτες δεν αφήνουν να χαθεί η ευκαιρία για να γελάσουν τον εργάτη. Μια αρκετά πολυάριθμη σχολή πολιτικοοικονομολόγων βεβαιώνει ότι σαν συνέπεια της ανακάλυψης νέων χρυσοφόρων περιοχών, της καλύτερης εκμετάλλευσης των ορυχείων αργύρου και της φτηνότερης προσφοράς υδραργύρου, ξέπεσε πάλι η τιμή των ευγενών μετάλλων. Το γεγονός αυτό εξηγεί γιατί στην ηπει-

ρωτική Ευρώπη γίνονται γενικές και ταυτόχρονες προσπάθειες για μια αύξηση των μισθών.

3. Ως τώρα υποθέσαμε σαν δοσμένα τα όρια της εργάσιμης ημέρας. Η εργάσιμη μέρα όμως αυτή καθαυτή δεν έχει σταθερά όρια. Το κεφάλαιο τείνει σταθερά να την επεκτείνει ως τα ακρότατα δυνατά φυσικά όρια, γιατί θα αυξηθεί στον ίδιο βαθμό η υπερεργασία και επομένως το κέρδος που βγαίνει απ' αυτή. Όσο περισσότερο πετυχαίνει το κεφάλαιο να παρατείνει την εργάσιμη μέρα τόσο μεγαλύτερο θα είναι το ποσό της εργασίας των άλλων ανθρώπων που θα ιδιοποιείται. Στο διάστημα του 17ου κι ακόμα στο διάστημα των πρώτων δυο τρίτων του 18ου αιώνα, μια δεκάωρη εργάσιμη μέρα ήταν η κανονική εργάσιμη μέρα σ' όλη την Αγγλία. Στο διάστημα του αντιακωβίνικου πολέμου, που στην πραγματικότητα ήταν ένας πόλεμος που έκαναν οι Βρετανοί βαρόνοι ενάντια στις βρετανικές εργατικές μάζες, το κεφάλαιο οργίαζε και παρέτεινε την εργάσιμη μέρα, από 10 σε 12, 14 και 18 ώρες. Ο Μάλλθους, που σε καμιά περίπτωση δεν πρόκειται να τον υποψιαστεί κανείς ότι υπόφερε από κλαψιάρικο αισθηματισμό, δημοσίευσε στα 1815 ένα λίβελο, όπου δήλωνε ότι, αν θα συνεχιζόταν αυτή η κατάσταση, τότε η ζωή του έθνους θα χτυπιόταν στη ρίζα της. Λίγα χρόνια πριν από τη γενική εισαγωγή των μηχανών που είχαν νεοεφευρεθεί, το 1765, εκδόθηκε στην Αγγλία ένας λίβελος με τον τίτλο *An Essay on Trade* (Πραγματεία για τη βιομηχανία). Ο ανώνυμος συγγραφέας, ένας άσπονδος εχθρός των εργαζόμενων τάξεων, διακηρύττει την ανάγκη να επεκταθούν τα όρια της εργάσιμης μέρας. Ανάμεσα σε άλλα μέσα για το σκοπό αυτό προτείνει την ίδρυση *σπιτιών εργασίας* που, όπως λέει, θα έπρεπε να είναι «σπίτια του τρόμου». Και ποια είναι η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας που προτείνει γι' αυτά τα «σπίτια του τρόμου»; Δώδεκα ώρες, δηλαδή ακριβώς το ίδιο χρονικό διάστημα, που το 1832 οι κεφαλαιοκράτες, οι πολιτικοοικονομολόγοι και οι υπουργοί το ανακήρυσσαν όχι μονάχα σαν τον υπάρχοντα, μα και σαν τον αναγκαίο χρόνο εργασίας για ένα παιδί κάτω των 12 χρόνων.

Πωλώντας ο εργάτης την εργατική του δύναμη, και μέσα

στο σημερινό σύστημα είναι υποχρεωμένος να το κάνει αυτό, παραχωρεί στον κεφαλαιοκράτη την κατανάλωση αυτής της δύναμης, μα μέσα σε ορισμένα λογικά όρια. Πουλιά την εργατική του δύναμη για να τη διατηρήσει, εκτός από τη φυσική φθορά της, και όχι για να την καταστρέψει. Όταν πουλάει την εργατική του δύναμη στην καθημερινή ή στη βδομαδιάτικη αξία της είναι αυτονόητο ότι αυτή η εργατική δύναμη δεν πρέπει στο διάστημα μιας μέρας ή μιας βδομάδας να παθαίνει φθορά δυο ημερών ή δυο βδομάδων. Πάρτε μια μηχανή που αξίζει 1.000 λίρες στερλίνες. Αν καταναλώνεται ολοκληρωτικά μέσα σε 10 χρόνια, θα προσθέτει στην αξία των εμπορευμάτων που συμμετέχει στην παραγωγή τους κάθε χρόνο μια αξία 100 λίρες στερλίνες. Αν καταναλώνεται μέσα σε 5 χρόνια, τότε θα πρόσθετε 200 λίρες στερλίνες. Μ' άλλα λόγια η αξία της χρονιάτικης φθοράς της είναι αντίστροφα ανάλογη προς το χρονικό διάστημα που χρειάζεται για να καταναλωθεί. Μα αυτό ακριβώς διακρίνει τον εργάτη από τη μηχανή. Η μηχανή δε φθείρεται ακριβώς στην ίδια αναλογία που χρησιμοποιείται. Ο άνθρωπος αντίθετα φθείρεται σε μεγαλύτερη αναλογία παρά όσο θα φαινότανε από το απλό αριθμητικό άθροισμα της εργασίας που έκανε.

Στις προσπάθειές τους να ελαττώσουν την εργάσιμη μέρα στην παλιά λογική της διάρκειας ή, εκεί όπου δεν μπορούν να επιβάλουν το νομοθετικό καθορισμό μιας κανονικής εργάσιμης ημέρας να χαλιναγωγήσουν την υπερεργασία με μια αύξηση του μισθού, μια αύξηση όχι μονάχα σε αναλογία προς τον παραπάνω χρόνο εργασίας που τους αποσπάται, μα σε μεγαλύτερη αναλογία, οι εργάτες εκπληρώνουν μόνο ένα καθήκον προς τον ίδιο τον εαυτό τους και τη γενιά τους. Βάζουν μονάχα όρια στους τυραννικούς σφετερισμούς του κεφαλαίου. Ο χρόνος είναι ο χώρος της ανθρώπινης ανάπτυξης. Ένας άνθρωπος που δε διαθέτει ελεύθερο χρόνο, που όλος ο χρόνος της ζωής του –εκτός από τις καθαρά φυσικές διακοπές για τον ύπνο, για το φαγητό κλπ.– απορροφιέται από την εργασία του για τον κεφαλαιοκράτη είναι κάτι λιγότερο από ένα φορτηγό ζώο. Είναι μια απλή μηχανή για την παραγωγή ξένου πλούτου, σωματικά τσακισμένος και πνευματικά απο-

κτηνωμένος. Κι ωστόσο όλη η ιστορία της σύγχρονης βιομηχανίας δείχνει ότι το κεφάλαιο, αν δεν του μπει φραγμός, τραβά χωρίς οίκτο και έλεος να ρίξει όλη την εργατική τάξη σ' αυτή την κατάσταση της ακραίας κατάρπτωσης.

Παρατείνοντας τη μέρα εργασίας, ο κεφαλαιοκράτης μπορεί να πληρώνει *υψηλότερο μισθό εργασίας* και όμως να κατεβάξει την *αξία της εργασίας*, αν η αύξηση του μισθού δεν αντιστοιχεί στο μεγαλύτερο ποσό εργασίας που ξεξουμίστηκε και στη γρήγορη φθορά της εργατικής δύναμης που προκλήθηκε μ' αυτό τον τρόπο. Αυτό μπορεί να γίνει και μ' άλλο τρόπο. Οι αστοί στατιστικοί σας θα σας πουν, λ.χ., ότι ανέβηκε ο μέσος μισθός των οικογενειών των εργοστασιακών εργατών στο Λαγκασίρ. Ξεχνούν όμως ότι εκτός από την εργασία του άντρα, του αρχηγού της οικογένειας, ρίχνονται τώρα κάτω από τις ρόδες του Τζαγκερνάουτ¹ του κεφαλαίου και η γυναίκα του και ίσως τρία ως τέσσερα από τα παιδιά του, και ότι η ύψωση του συνολικού μισθού της εργασίας δεν ανταποκρίνεται καθόλου στη συνολική υπερεργασία που ξεξουμίζεται απ' όλη την οικογένεια.

Ακόμα και όταν είναι δοσμένα τα όρια της εργάσιμης ημέρας, όπως γίνεται τώρα σ' όλους τους βιομηχανικούς κλάδους που υπάγονται στην εργοστασιακή νομοθεσία, μπορεί να χρειάζεται μια αύξηση των μισθών, έστω και μόνο για να διατηρηθεί η παλιά κανονική *αξία της εργασίας*. Με την αύξηση της *εντατικότητας* της εργασίας μπορεί ένας άνθρωπος να οδηγηθεί στο σημείο να ξοδεύει μέσα σε μια ώρα τόση ζωτική δύναμη, όση ξόδευε προηγούμενα μέσα σε δυο ώρες. Αυτό έγινε ως ένα βαθμό στους βιομηχανικούς κλάδους που υπαχθήκανε στην εργοστασιακή νομοθεσία, με την επιτάχυνση της κίνησης των μηχανών και με την αύξηση του αριθμού των μηχανών εργασίας που επιβλέπει στο εξής ένα μόνο άτομο. Αν η

1. Ο Μαξ υπονοεί εδώ το αμάξι που στις γιορτές φέρει ένα άγαλμα του ινδικού θεού Βισνού-Τζαγκερνάουτ, και που όταν γυρνά στους δρόμους της πόλης Πουρί των Ινδιών, οι φανατικοί πιστοί ρίχνονται κάτω από τις ρόδες του για να βρουν το θάνατο (σημ. τ. σύντ.).

αύξηση της εντατικότητας της εργασίας ή της μάζας της εργασίας που ξοδεύεται σε μια ώρα διατηρεί μια σωστή κάπως αναλογία με την ελάττωση της διάρκειας της εργάσιμης ημέρας, τότε ο εργάτης θα βγει κερδισμένος. Αν το όριο αυτό ξεπεραστεί, τότε χάνει με τη μια μορφή ό,τι κέρδισε με την άλλη, και οι 10 ώρες εργασίας μπορούν τότε να γίνουν τόσο καταστρεπτικές όσο ήταν πριν οι δώδεκα ώρες. Όταν ο εργάτης εμποδίζει αυτή την τάση του κεφαλαίου, παλεύοντας για μια αύξηση των μισθών που ν' αντιστοιχεί στην αυξημένη εντατικότητα της εργασίας, τότε αντιστέκεται μονάχα στην υποτίμηση της εργασίας του και στην εξασθένηση της γενιάς του.

4. Όλοι ξέρετε ότι η κεφαλαιοκρατική παραγωγή, για λόγους που δε χρειάζεται να τους αναπτύξω τώρα, κινείται μέσα σε ορισμένους περιοδικούς κύκλους. Περνά διαδοχικά τις καταστάσεις ηρεμίας, αναπτυσσόμενης ζωτικότητας, άνθησης, υπερπαραγωγής, κρίσης και στασιμότητας. Οι τιμές της αγοράς των εμπορευμάτων και τα τρέχοντα ποσοστά κέρδους, ακολουθούν αυτές τις φάσεις, πότε πέφτοντας κάτω από το μέσο όρο τους, πότε ανεβαίνοντας πάνω απ' αυτόν. Αν εξετάσετε ολόκληρο τον κύκλο, θα βρείτε ότι η μια παρέκκλιση της τιμής της αγοράς εξισώνεται από μια άλλη και ότι, αν πάρουμε υπόψη το μέσο όρο του κύκλου, οι τιμές της αγοράς των εμπορευμάτων ρυθμίζονται από τις αξίες τους. Ωραία! Στο διάστημα της φάσης που οι τιμές της αγοράς πέφτουν, όπως και στο διάστημα των φάσεων της κρίσης και της στασιμότητας, ο εργάτης, αν δεν πεταχτεί ολότελα στο δρόμο, είναι βέβαιος ότι τον περιμένει μια ελάττωση του μισθού του. Και για να μην πληρώσει αυτός τα σπασμένα, πρέπει ακόμα και με μια τέτοια πτώση των τιμών της αγοράς, να παζαρέψει με τον κεφαλαιοκράτη σε ποια αναλογία έχει γίνει αναγκαία μια πτώση του μισθού. Αν, στο διάστημα των φάσεων της άνθησης, όταν πραγματοποιούνται έκτακτα κέρδη, δεν αγωνιζόταν για μια αύξηση του μισθού του, τότε, στο μέσο όρο του βιομηχανικού κύκλου, δε θα έπαιρνε ούτε το μέσο μισθό του, δηλαδή ούτε την αξία της εργασίας του. Θα ήταν το αποκορύφωμα της τρέλας αν απαιτούσε κανείς από τον εργάτη, που ο μισθός του θίγεται αναγκαστικά από τις δυσμενείς φάσεις του κύκλου, να

παραιτηθεί από την προσπάθεια ν' αποζημιωθεί στις φάσεις της άνθησης. Γενικά, οι αξίες όλων των εμπορευμάτων πραγματοποιούνται μόνο με την εξίσωση των διαρκώς μεταβαλλόμενων τιμών της αγοράς που πηγάζουν από τις συνεχείς διακυμάνσεις της ζήτησης και της προσφοράς. Πάνω στη βάση του σημερινού συστήματος, η εργασία είναι απλώς εμπόρευμα όπως και τα άλλα εμπορεύματα. Πρέπει λοιπόν να δοκιμάσει τις ίδιες διακυμάνσεις για να πετύχει μια μέση τιμή που ν' αντιστοιχεί στην αξία της. Θα ήταν παράλογο, από τη μια να τη μεταχειρίζεται κανείς σαν ένα εμπόρευμα και, από την άλλη, να θέλει να την εξαιρέσει από τους νόμους που ρυθμίζουν τις τιμές των εμπορευμάτων. Ο σκλάβος παίρνει ένα διαρκές και σταθερό ποσό μέσω συντήρησης. Ο μισθωτός εργάτης δεν το παίρνει. Πρέπει να προσπαθήσει στη μια περίπτωση να εξασφαλίσει μια αύξηση του μισθού του, έστω και μόνο για να αποζημιωθεί από μια πτώση του μισθού στην άλλη περίπτωση. Αν δεχόταν να υποταχθεί στη θέληση, στις προσταγές του κεφαλαιοκράτη σαν σ' ένα μόνιμο οικονομικό νόμο, θα συμμεριζόταν την ίδια άθλια μοίρα του σκλάβου, χωρίς την εξασφαλισμένη ύπαρξη του σκλάβου.

5. Σ' όλες τις περιπτώσεις που εξέτασα –κι αυτές αποτελούν τα εννήντα εννιά τα εκατό– είδατε ότι ο αγώνας για την αύξηση των μισθών αποτελεί απλώς το επακόλουθο *προηγούμενων* αλλαγών, και είναι το αναγκαίο προϊόν προηγούμενων μεταβολών στο ποσό της παραγωγής, της παραγωγικής δύναμης της εργασίας, της αξίας της εργασίας, της αξίας του χρήματος, της διάρκειας ή της εντατικότητας της ξεζουμισμένης εργασίας, των διακυμάνσεων των τιμών της αγοράς, που εξαρτώνται από τις διακυμάνσεις της ζήτησης και της προσφοράς και που συμφωνούν με τις διάφορες φάσεις του βιομηχανικού κύκλου, με μια λέξη σαν αντιδράσεις της εργασίας ενάντια στην προηγούμενη δράση του κεφαλαίου. Όταν εξετάζετε την πάλη για αύξηση του μισθού ανεξάρτητα απ' όλες αυτές τις συνθήκες, όταν προσέχετε μόνο τις αλλαγές του μισθού και παραβλέπετε όλες τις άλλες αλλαγές από τις οποίες προέρχονται, τότε ξεκινάτε από μια λαθεμένη προϋπόθεση για να φτάσετε σε λαθεμένα συμπεράσματα.

ΧΙΥ. Η ΠΑΛΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ Τ' ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ

1. Αφού δείξαμε ότι η περιοδική αντίσταση των εργατών ενάντια σε μια μείωση των μισθών και οι περιοδικά επαναλαμβανόμενες προσπάθειές τους να πετύχουν μια αύξηση των μισθών τους είναι αχώριστες από το μισθωτό σύστημα και υπαγορεύονται από το ίδιο το γεγονός ότι η εργασία μπαίνει στην κατηγορία των εμπορευμάτων και επομένως υπάγεται στους νόμους που ρυθμίζουν τη γενική κίνηση των τιμών. Αφού δείξαμε ακόμα ότι μια γενική αύξηση των μισθών θα είχε σαν συνέπεια μια πτώση του γενικού ποσοστού του κέρδους, δε θα έθιγε όμως τις μέσες τιμές των εμπορευμάτων, ή τις αξίες τους, μπαίνει τώρα τελικά το ερώτημα: ως ποιο σημείο, σ' αυτή την ακατάπαυτη πάλη ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, έχει η δεύτερη πιθανότητες επιτυχίας.

Θα μπορούσα να απαντήσω με μια γενίκευση και να πω ότι, όπως και σ' όλα τ' άλλα εμπορεύματα, έτσι και στην εργασία, *η τιμή της αγοράς* της θα προσαρμοστεί με τον καιρό στην *αξία* της, ότι επομένως ο εργάτης, ό,τι κι αν κάνει παρ' όλες τις διακυμάνσεις προς τα πάνω και προς τα κάτω, θα πάρει κατά μέσον όρο μονάχα την αξία της εργασίας του, που αναλύεται στην αξία της εργατικής του δύναμης, που με τη σειρά της καθορίζεται από την αξία των μέσων συντήρησης που χρειάζονται για τη διατήρηση κι αναπαραγωγή της και που η αξία τους ρυθμίζεται τελικά από την ποσότητα της εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή τους.

Υπάρχουν όμως μερικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που ξεχωρίζουν την *αξία της εργατικής δύναμης*, ή την *αξία της εργασίας*, από την αξία όλων των άλλων εμπορευμάτων. Η αξία της εργατικής δύναμης αποτελείται από δυο στοιχεία – το ένα είναι καθαρά φυσικό, το άλλο ιστορικό ή κοινωνικό. Το *ακρότατο όριο* της καθορίζεται από το *φυσικό* στοιχείο. Αυτό σημαίνει ότι η εργατική τάξη για να διατηρείται και ν' αναπαράγεται, για να διαιωνίζει τη φυσική της ύπαρξη, πρέπει να παίρνει τα απολύτως απαραίτητα για τη ζωή και τον

πολλαπλασιασμό μέσα συντήρησης. *Η αξία* αυτών των απαραίτητων μέσων συντήρησης αποτελεί λοιπόν το ακρότατο όριο της *αξίας της εργασίας*. Από την άλλη μεριά, η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας περιορίζεται επίσης από ακρότατα, αν και πολύ ελαστικά όρια. Το ακρότατο όριό της, το δίνει η σωματική δύναμη του εργάτη. Αν η καθημερινή εξάντληση της ζωτικής του δύναμης ξεπερνά ένα ορισμένο βαθμό, δεν μπορεί να την απασχολεί κανείς ξανά και ξανά κάθε μέρα με την ίδια ένταση. Ωστόσο, όπως είπα, το όριο αυτό είναι πολύ ελαστικό. Μια γρήγορη αλληλουχία από ασθενικές και βραχύβιες γενεές θα εφοδίαζε την αγορά της εργασίας εξίσου καλά όσο και μια σειρά από ρωμαλέες και μακρόβιες γενεές.

Εκτός απ' αυτό το καθαρά φυσικό στοιχείο, η αξία της εργασίας καθορίζεται σε κάθε χώρα από ένα *πατροπαράδοτο βιοτικό επίπεδο*. Δεν πρόκειται για την καθαρά φυσική ζωή, αλλά για την ικανοποίηση ορισμένων αναγκών που πηγάζουν από τις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες είναι τοποθετημένοι και αναπτύσσονται οι άνθρωποι. Το βιοτικό επίπεδο του Άγγλου μπορεί να κατεβεί ως το επίπεδο του Ιρλανδού, το βιοτικό επίπεδο ενός Γερμανού αγρότη ως το επίπεδο ενός Λιθουανού αγρότη. Πόσο σημαντικό ρόλο μπορεί να παίξουν, απ' αυτή την άποψη, η ιστορική παράδοση και η κοινωνική συνήθεια, μπορείτε να το δείτε από το έργο του κ. Θόρντον για τον *Υπερπληθυσμό*, όπου ο συγγραφέας αποδείχνει ότι ο μέσος μισθός στις διάφορες αγροτικές περιοχές της Αγγλίας, ακόμα και σήμερα διαφέρει λίγο-πολύ ανάλογα με τις περισσότερες ή λιγότερες ευνοϊκές περιστάσεις από τις οποίες οι περιοχές αυτές βγήκαν από την κατάσταση της δουλοπαροικίας.

Αυτό το ιστορικό ή κοινωνικό στοιχείο που μπαίνει στην αξία της εργασίας, μπορεί να δυναμώσει ή ν' αδυνατίσει ή και να σβήσει ολότελα, έτσι που να μη μείνει τίποτε άλλο εκτός από το *φυσικό όριο*. Τον καιρό του αντιακωβίνικου πολέμου που έγινε –όπως συνήθιζε να λέει ο αδιόρθωτος καρπωτής των φόρων και των αργόμισθων, ο γερο-Τζορτζ Ροζ– για να προστατευτούν τα αγαθά της αγίας ημών θρησκείας από τις επιδρομές των Γάλλων απίστων, οι έντιμοι Άγγλοι ενοικιαστές γης, που τόσο τρυφερά τους μεταχειρι-

στήκαμε σε μια από τις προηγούμενες συνεδριάσεις μας, κατέβασαν τους μισθούς των εργατών γης χαμηλότερα ακόμα κι από κείνο το *καθαρά φυσικό ελάχιστο όριο*, αλλά συμπλήρωσαν το υπόλοιπο που ήταν απαραίτητο για τη φυσική διαίωγση του γένους με το *νόμο για τους φτωχούς*. Αυτό ήταν ένας ένδοξος τρόπος για τη μετατροπή του μισθωτού εργάτη σε σκλάβο και του περήφανου ελεύθερου γαιοκάτοχου του Σαίξπηρ σε εξαθλιωμένο άνθρωπο.

Συγκρίνετε το επίπεδο των μισθών ή των αξιών της εργασίας στις διάφορες χώρες, και συγκρίνετέ τους σε διάφορες ιστορικές εποχές της ίδιας χώρας, και θα βρείτε ότι η *αξία της εργασίας* δεν είναι ένα σταθερό, αλλά ένα μεταβλητό μέγεθος, ακόμα κι αν υποθέσετε ότι οι αξίες όλων των άλλων εμπορευμάτων παρέμειναν σταθερές.

Μια παρόμοια σύγκριση θ' αποδειχne ότι αλλάζουν όχι μόνο τα *τρέχοντα ποσοστά* του κέρδους, αλλά και τα μέσα ποσοστά του.

Για τη *κέρδη* όμως, δεν υπάρχει νόμος που να καθορίζει το *κατώτατο όριό* τους. Δεν μπορούμε να πούμε ποιο είναι το ακρότατο όριο της ελάττωσής τους. Και γιατί δεν μπορούμε να ορίσουμε αυτό το όριο; Γιατί, παρά το γεγονός ότι μπορούμε να ορίσουμε το *κατώτατο όριο* των μισθών, δεν μπορούμε να ορίσουμε το *ανώτατο όριό* τους. Μπορούμε μόνο να πούμε ότι, με δοσμένα τα όρια της εργάσιμης μέρας, το *ανώτατο όριο* του κέρδους αντιστοιχεί στο *φυσικό κατώτατο όριο του μισθού*, και ότι με δοσμένο το μισθό της εργασίας, το *ανώτατο όριο του κέρδους* αντιστοιχεί με μια τέτοια παρτάση της εργάσιμης μέρας που συμβιβάζεται με τις σωματικές δυνάμεις του εργάτη. Το ανώτατο όριο του κέρδους περιορίζεται λοιπόν από το φυσικό κατώτατο όριο του μισθού και από το φυσικό ανώτατο όριο της εργάσιμης μέρας. Είναι φανερό ότι ανάμεσα στα δυο όρια αυτού του *ανώτατου ποσοστού του κέρδους* είναι δυνατή μια ατέλειωτη κλίμακα από παραλλαγές. Ο καθορισμός του πραγματικού του βαθμού ρυθμίζεται με μια συνεχή πάλη ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, γιατί ο κεφαλαιοκράτης τείνει διαρκώς να μειώσει το μισθό στο φυσικό κατώτατο όριό του και να επεκτείνει την

εργάσιμη μέρα στο φυσικό ανώτατο όριό της, ενώ ο εργάτης σταθερά ασκεί πίεση προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Η υπόθεση αναλύεται στο ζήτημα του συσχετισμού των δυνάμεων των αντιμαχόμενων.

2. Όσο για τον περιορισμό της εργάσιμης μέρας στην Αγγλία, όπως σ' όλες τις άλλες χώρες, δεν έγινε ποτέ διαφορετικά παρά με νομοθετική επέμβαση. Χωρίς την απέξω συνεχή πίεση των εργατών, η επέμβαση αυτή δε θα γινόταν ποτέ. Οπωσδήποτε όμως, ο περιορισμός της εργάσιμης μέρας δε θα κατορθωνόταν με ιδιωτική συμφωνία ανάμεσα στους εργάτες και τους κεφαλαιοκράτες. Ακριβώς η αναγκαιότητα αυτή της γενικής πολιτικής δράσης αποδεικνύει ότι στην καθαρά οικονομική δράση του το κεφάλαιο είναι το ισχυρότερο μέρος.

Όσο για τα όρια της αξίας της εργασίας, ο πραγματικός καθορισμός της εξαρτάται πάντα από την προσφορά και τη ζήτηση. Εννοώ τη ζήτηση για εργασία από τη μεριά του κεφαλαίου και την προσφορά της εργασίας από τους εργάτες. Στις αποικιακές χώρες ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης ευνοεί τον εργάτη. Έτσι εξηγείται το σχετικά υψηλό επίπεδο των μισθών στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το κεφάλαιο μπορεί εκεί να κάνει τα αδύνατα δυνατά, δεν μπορεί όμως να εμποδίσει την αγορά της εργασίας να αδειάζει συνεχώς από τη συνεχή μετατροπή μισθωτών εργατών σε ανεξάρτητους αγρότες νοικοκυραίους. Η θέση του μισθωτού εργάτη για ένα πολύ μεγάλο μέρος του αμερικανικού λαού δεν είναι παρά μια δοκιμαστική κατάσταση που είναι βέβαιο ότι θα την εγκαταλείψει αργά ή γρήγορα.¹ Για να θεραπεύσει αυτή την κατάσταση πραγμάτων στις αποικίες, η πατρική βρετανική κυβέρ-

1. Βλ. στο *Κεφάλαιο* (τόμ. Ι, σημείωση 253 του 25ου Κεφαλαίου: «Η σύγχρονη αποικιακή θεωρία»). «Πρόκειται εδώ για πραγματικές αποικίες, για παρθένα εδάφη, αποικισμένα από ελεύθερους μετανάστες. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, από οικονομική άποψη, δεν είναι ακόμα παρά μια αποικία της Ευρώπης. Εξάλλου, σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν επίσης παλιές φυτείες σαν εκείνες όπου η κατάργηση της δουλείας ανάτρεψε ολοκληρωτικά τις προηγούμενες σχέσεις.» Από τότε που η γη στις αποικιακές χώρες μετατράπηκε παντού με τη βία σε ατομική ιδιοκτησία, έγινε αδύνατη η μετατροπή των μισθωτών εργατών σε ανεξάρτητους παραγωγούς (σημ. τ. σύντ.).

νηση δέχτηκε για ορισμένο χρονικό διάστημα αυτό που ονομάζεται σύγχρονη θεωρία αποικιοποίησης, που συνίσταται στο να επιβάλλεται μια τεχνητά υψηλή τιμή στην αποικιακή γη, για να εμποδίζεται η πολύ γρήγορη μετατροπή του μισθωτού εργάτη σε ανεξάρτητο αγρότη.

Ας έρθουμε όμως τώρα στις παλιές πολιτισμένες χώρες, όπου το κεφάλαιο κυριαρχεί πάνω σ' ολόκληρη τη διαδικασία παραγωγής. Πάρτε, λ.χ., την άνοδο των μισθών των εργατών γης στην Αγγλία από το 1849 ως το 1859. Ποια ήταν η συνέπειά της; Οι ενοικιαστές γης δεν μπορούσαν, όπως θα τους είχε συμβουλευσει ο φίλος μας Ουέστον, ούτε ν' ανεβάσουν την αξία του σταριού ούτε καν τις τιμές της αγοράς του. Ήταν, απεναντίας, υποχρεωμένοι να βολευτούν με την πτώση των τιμών. Μέσα σ' αυτά όμως τα έντεκα χρόνια εισάγανε κάθε λογής μηχανές, εφάρμοσαν πιο επιστημονικές μεθόδους, μετέτρεψαν ένα μέρος της καλλιεργήσιμης γης σε βοσχές, αύξησαν την έκταση των κομματιών γης που νοικιάζονται και μαζί μ' αυτό την κλίμακα της παραγωγής. Και μ' αυτές και μ' άλλες μεθόδους που ελάττωναν τη ζήτηση για εργασία χάρη στην αύξηση της παραγωγικής της δύναμης, δημιούργησαν πάλι ένα σχετικό πλεόνασμα του αγροτικού πληθυσμού. Αυτή είναι γενικά, στις από παλιά αποικισμένες χώρες, η μέθοδος με την οποία παρουσιάζεται μια γοργότερη ή αργότερη αντίδραση του κεφαλαίου ενάντια σε μια ύψωση των μισθών. Ο Ρικάρντο σωστά παρατήρησε ότι η μηχανή βρίσκεται σε διαρκή συναγωνισμό με την εργασία και συχνά μπορεί να εφαρμόζεται μόνο όταν η τιμή της εργασίας έχει φτάσει ένα ορισμένο ύψος. Μα η εισαγωγή των μηχανών δεν είναι παρά μια από τις πολλές μεθόδους για την αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Ακριβώς αυτή η ίδια η ανάπτυξη που κάνει σχετικά πληθωρική την ανειδίκευτη εργασία, απλοποιεί, από την άλλη μεριά, την ειδικευμένη εργασία κι έτσι της ρίχνει την τιμή.

Τον ίδιο νόμο τον συναντούμε και με άλλη μορφή. Με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας επιταχύνεται η συσσώρευση του κεφαλαίου, ακόμα και παρά το σχετικά υψηλό επίπεδο των μισθών. Απ' αυτό θα μπορούσε κα-

νείς να συμπεράνει, όπως πραγματικά είχε συμπεράνει ο Άνταμ Σμιθ που στον καιρό του η σύγχρονη βιομηχανία βρισκόταν ακόμα στην παιδική της ηλικία, ότι η επιταχυνόμενη συσσώρευση του κεφαλαίου κάνει τη ζυγαριά να κλίνει υπέρ του εργάτη, εξασφαλίζοντας μια όλο και μεγαλύτερη ζήτηση της δουλειάς του. Ξεκινώντας από την ίδια αυτή άποψη, πολλοί σύγχρονοι συγγραφείς απορούσαν γιατί ενώ το αγγλικό κεφάλαιο αυξήθηκε, στην τελευταία εικοσαετία, πολύ πιο γρήγορα από ό,τι αυξήθηκε ο αγγλικός πληθυσμός, οι μισθοί δεν αυξήθηκαν σημαντικά. Ταυτόχρονα όμως με την πρόοδο της συσσώρευσης συντελείται μια *προοδευτική αλλαγή στη σύνθεση του κεφαλαίου*. Το μέρος εκείνο του συνολικού κεφαλαίου που αποτελείται από σταθερό κεφάλαιο, από μηχανές, πρώτες ύλες, μέσα παραγωγής σε κάθε δυνατή μορφή, αυξάνεται πιο γρήγορα σε σύγκριση με το άλλο μέρος του κεφαλαίου που ξοδεύεται σε μισθούς ή στην αγορά εργασίας. Ο νόμος αυτός διατυπώθηκε με τρόπο λιγότερο ή περισσότερο ακριβή από τους Μπάρτον, Ρικάρτο, Σισμόντι, από τους καθηγητές Ρίτσαρντ Τζονς, Ράμσεϊ, Σερμπιλιέζ και άλλους.

Αν η αναλογία των δυο αυτών στοιχείων του κεφαλαίου ήταν αρχικά 1 προς 1, με την πρόοδο της βιομηχανίας θα γίνει 5 προς 1 κλπ. Αν από ένα συνολικό κεφάλαιο 600, ξοδεύονται 300 σε εργαλεία, πρώτες ύλες κλπ., και 300 σε μισθούς, φτάνει μονάχα να διπλασιαστεί το συνολικό κεφάλαιο για να δημιουργήσει μια ζήτηση για 600 εργάτες αντί για 300. Αν όμως από ένα κεφάλαιο 600, ξοδεύονται 500 σε μηχανές, υλικά κλπ., και μόνο 100 σε μισθούς, το ίδιο κεφάλαιο πρέπει να αυξηθεί από 600 σε 3.600 για να δημιουργήσει μια ζήτηση για 600 εργάτες όπως έγινε στην πρώτη περίπτωση. Με την πρόοδο της βιομηχανίας, η ζήτηση για εργασία δε συμβαδίζει λοιπόν με τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Θα εξακολουθεί ν' αυξάνεται, αλλά σε μια αναλογία που διαρκώς θα ελαττώνεται σε σύγκριση με την αύξηση του κεφαλαίου.

Αυτές οι λίγες παρατηρήσεις αρκούν να δείξουν ότι ολόκληρη η ανάπτυξη της σύγχρονης βιομηχανίας θα πρέπει να κάνει τη ζυγαριά να κλίνει προοδευτικά υπέρ του κεφαλαιοκράτη κι ενάντια στον εργάτη και ότι επομένως η γενική τά-

ση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής δεν είναι να ανεβάσει αλλά να ρίχνει το μέσο επίπεδο των μισθών ή να πιέζει την *αξία της εργασίας* περισσότερο ή λιγότερο στο *κατώτατο όριό* της. Επειδή όμως είναι τέτοια η τάση των *πραγμάτων* στο σημερινό σύστημα, μήπως αυτό πάει να πει ότι η εργατική τάξη θα έπρεπε να παραιτηθεί από την αντίστασή της ενάντια στους ληστρικούς σφετερισμούς του κεφαλαίου και να εγκαταλείψει τις προσπάθειές της να επωφεληθεί με τον καλύτερο τρόπο από τις ευνοϊκές περιστάσεις για την πρόσκαιρη καλυτέρευση της θέσης της; Αν το έκανε αυτό, θα ξέπεφτε στην κατάσταση μιας άμορφης μάζας από αφανισμένους φτωχούς διαβόλους που τίποτα δεν μπορεί να τους σώσει. Πιστεύω να έχω αποδείξει ότι οι αγώνες της εργατικής τάξης για το επίπεδο του μισθού της αποτελούν φαινόμενα αχώριστα από το όλο μισθωτό σύστημα, ότι στις 99 περιπτώσεις από τις 100 οι προσπάθειές της για το ανέβασμα των μισθών δεν είναι παρά προσπάθειες για τη συγκράτηση της δοσμένης αξίας της εργασίας και ότι η ανάγκη του παζαρέματος της τιμής της με τον καπιταλιστή ενυπάρχει στο γεγονός ότι οι εργάτες είναι υποχρεωμένοι να πουλούν οι ίδιοι τον εαυτό τους σαν εμπόρευμα. Αν υποχωρούσαν άνανδρα στην καθημερινή σύγκρουσή τους με το κεφάλαιο, θ' αποδείχονταν ανίκανοι να επιχειρήσουν ένα οποιοδήποτε πλατύτατο κίνημα.

Ταυτόχρονα, και ολότελα ανεξάρτητα από τη γενική υποδούλωση της εργασίας που συνδέεται με το μισθωτό σύστημα, η εργατική τάξη δε θα πρέπει να υπερβάλλει την τελική αποτελεσματικότητα των καθημερινών αυτών αγώνων. Δε θα πρέπει να ξεχνά ότι παλεύει ενάντια στα αποτελέσματα κι όχι ενάντια στις αιτίες αυτών των αποτελεσμάτων, ότι καθυστερεί, βέβαια, την προς τα κάτω κίνηση, δεν αλλάζει όμως την κατεύθυνσή της, ότι χρησιμοποιεί καταπραϊντικά φάρμακα, που όμως δε γιατρεύουν την αρρώστια. Δε θα πρέπει λοιπόν να κατατρίβεται αποκλειστικά σ' αυτόν τον αναπόφευκτο μικροπόλεμο, που ξεπηδά διαρκώς από τους ατέλειωτους σφετερισμούς, του κεφαλαίου ή τις διακυμάνσεις στην αγορά. Θα πρέπει η εργατική τάξη να καταλάβει ότι, μαζί με όλες τις αθλιότητες που της επιβάλλει, το σημερινό σύστημα εγκυμονεί

ταυτόχρονα και τους υλικούς όρους και τις κοινωνικές μορφές που είναι απαραίτητες για έναν οικονομικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Αντί το συντηρητικό σύνθημα: «Ένα δίκαιο μεροκάματο για μια δίκαιη εργάσιμη μέρα», θα πρέπει να γράψει στη σημαία της το επαναστατικό σύνθημα: «Κατάργηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας».

Ύστερα απ' αυτή τη μεγάλη και, όπως φοβούμαι, κουραστική έκθεση που υποχρεώθηκα να κάνω για να ανταποκριθώ κάπως στο θέμα που συζητιέται, θα ήθελα να κλείσω με την πρόταση να παρθούν οι ακόλουθες αποφάσεις:

Πρώτο. Μια γενική άνοδος του επιπέδου των μισθών θα είχε σαν αποτέλεσμα την πτώση του γενικού ποσοστού του κέρδους, χωρίς όμως, για να μιλήσουμε γενικά, να επηρεάσει τις τιμές των εμπορευμάτων.

Δεύτερο. Η γενική τάση της καπιταλιστικής παραγωγής δεν είναι ν' ανεβάζει αλλά να κατεβάζει το μέσο επίπεδο των μισθών.

Τρίτο. Οι εργατικές ενώσεις προσφέρουν καλή υπηρεσία σαν κέντρα αντίστασης ενάντια στους σφετερισμούς του κεφαλαίου. Αποτυχαίνουν μερικά στο σκοπό τους, όταν δεν κάνουν σωστή χρήση της δύναμής τους. Αποτυχαίνουν ολοκληρωτικά στο σκοπό τους όταν περιορίζονται σ' ένα μικροπόλεμο ενάντια στα αποτελέσματα του σημερινού συστήματος, αντί να προσπαθούν ταυτόχρονα να το αλλάξουν, αντί να χρησιμοποιούν τις οργανωμένες δυνάμεις τους σαν ένα μοχλό για την τελική απελευθέρωση της εργατικής τάξης, δηλαδή για την οριστική κατάργηση του συστήματος της μισθωτής εργασίας.

*Διάλεξη που την έκανε ο Μαρξ στις 20 και 27 του Ιουνίου 1865
σε δυο συνεδριάσεις του γενικού συμβουλίου
της Διεθνούς Ένωσης των Εργατών.*

*Δημοσιεύτηκε αρχικά σαν χωριστή μπροσούρα με τον τίτλο
Αξία, Τιμή και Κέρδος στο Λονδίνο, το 1889.*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα με το κείμενο της αγγλικής έκδοσης,
ύστερα από παραβολή με το χειρόγραφο του Μαρξ.
Μεταφράστηκε από τα αγγλικά παίρνοντας υπόψη
και τη γερμανική μετάφραση.*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Το έργο, που τον πρώτο του τόμο τον παραδίδω στο κοινό, αποτελεί τη συνέχεια του συγγράμματός μου *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* που δημοσιεύτηκε το 1859. Το μεγάλο διάλειμμα ανάμεσα στην αρχή και στη συνέχεια οφείλεται σε μια μακροχρόνια αρρώστια που κάθε τόσο διέκοπτε την εργασία μου.

Το περιεχόμενο του προηγούμενου συγγράμματος συνοψίζεται στο πρώτο κεφάλαιο αυτού του τόμου.¹ Αυτό έγινε όχι μονάχα για λόγους συνοχής και πληρότητας. Και η ίδια η περιγραφή καλυτέρευσε. Όσο το επέτρεπε η κατάσταση των πραγμάτων, πολλά σημεία που προηγούμενα αναφέρονταν απλώς, αναπτύσσονται εδώ παραπέρα, ενώ αντίστροφα, τα σημεία που εκεί αναπτύσσονται διεξοδικά, εδώ απλώς θίγονται. Τα μέρη για την ιστορία της θεωρίας της αξίας και του χρήματος φυσικά παραλείπονται τώρα ολότελα. Ωστόσο, ο αναγνώστης του προηγούμενου συγγράμματος βρίσκει στις υποσημειώσεις του πρώτου κεφαλαίου ν' ανοίγονται νέες πηγές για την ιστορία της θεωρίας αυτής.

Κάθε αρχή είναι δύσκολη – αυτό ισχύει για κάθε επιστήμη. Η κατανόηση λοιπόν του πρώτου κεφαλαίου, ιδιαίτερα του μέρους που περιέχει την ανάλυση του εμπορεύματος, θα δημιουργήσει τις περισσότερες δυσκολίες. Κι όσο για την ανάλυση της ουσίας της αξίας και του μεγέθους της αξίας ιδιαίτερα, τα έχω εκκλαΐκεύσει όσο ήταν δυνατό.² Η μορφή της

1. Στην πρώτη έκδοση, ο πρώτος τόμος του *Κεφαλαίου* ήταν χωρισμένος σε κεφάλαια, που αντιστοιχούν με τα μέρη των κατοπινών εκδόσεων. Επομένως το πρώτο εδώ κεφάλαιο αντιστοιχεί με το πρώτο μέρος (Κεφ. 1ο ως 3ο) των κατοπινών εκδόσεων (σημ. τ. σύντ.).

2. Αυτό ήταν τόσο πιο απαραίτητο όσο περιέχει σημαντικές παρεξηγήσεις ακόμα και το μέρος του συγγράμματος του Φ. Λασάλ που στρεφόταν ενάντια στον Σούλτσε-Ντέλιτς, όπου, όπως δηλώνει, δίνει την «πνευματική πεμπτουσία» της ανάπτυξής μου για τη θεωρία αυτή. Εν παρόδω. Αν ο Φ. Λασάλ, όλες τις γενικές θεωρητικές θέσεις των οικονομικών του εργασιών, λ.χ., για τον ιστορικό χαρακτήρα του κεφαλαίου, για τη σχέση ανάμεσα στις

αξίας, που η αποτελειωμένη μορφή της είναι η χρηματική μορφή, είναι πολύ απλή και χωρίς περιεχόμενο. Και όμως το ανθρώπινο πνεύμα προσπάθησε μάταια να την εξερευνήσει εδώ και περισσότερο από 2.000 χρόνια, ενώ αντίθετα κατάφερε, τουλάχιστον κατά προσέγγιση, να αναλύσει μορφές που ήταν πιο πλούσιες σε περιεχόμενο και πιο περίπλοκες. Γιατί; Γιατί πιο εύκολο είναι να μελετήσει κανείς το διαμορφωμένο σώμα από το σωματικό κύτταρο. Εκτός απ' αυτό, στην ανάλυση των οικονομικών μορφών δεν μπορούν να μας εξυπηρετήσουν ούτε το μικροσκόπιο ούτε τα χημικά αντιδραστικά. Και τα δυο πρέπει να τα αντικαταστήσει η δύναμη της αφαίρεσης. Για την αστική κοινωνία όμως η εμπορευματική μορφή του προϊόντος της εργασίας ή η μορφή αξίας του εμπορεύματος είναι η οικονομική κυτταρική μορφή της. Στον αμόρφωτο, η ανάλυσή της φαίνεται σαν απλό στριφογύρισμα με σοφιστείες. Και πραγματικά πρόκειται εδώ για σοφιστείες αλλά τόσο μονάχα, όσο στη μικροσκοπική ανατομία.

Αν εξαιρέσουμε το μέρος για τη μορφή της αξίας, δε θα μπορούσαν να κατηγορήσουν το βιβλίο αυτό ότι είναι δυσκολονόητο. Υποθέτω φυσικά αναγνώστες, που θέλουν να μάθουν κάτι το καινούργιο κι επομένως να σκεφτούν κι οι ίδιοι.

Ο φυσικός παρατηρεί τα φυσικά φαινόμενα είτε εκεί όπου εμφανίζονται με την πιο καθαρή μορφή και όπου θολώνονται όσο το δυνατό λιγότερο από ενοχλητικές επιδράσεις, είτε, εφόσον είναι δυνατό, κάνει πειράματα μέσα σε συνθήκες που εξασφαλίζουν την καθαρή πορεία της διαδικασίας. Αυτό που έχω να εξερευνήσω σ' αυτό το έργο είναι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής και ανταλλαγής που αντιστοιχούν σ' αυτόν. Ο κλασικός τρόπος αυτού του τρόπου παραγωγής είναι ως τώρα η Αγγλία. Αυτός είναι

παραγωγικές σχέσεις και στον τρόπο της παραγωγής κλπ., κλπ. ακόμα και τη δημιουργημένη από μένα ορολογία τις έχει πάρει σχεδόν επί λέξει από τα έργα μου, και μάλιστα χωρίς ν' αναφέρει τις πηγές, αυτό βέβαια, ο τρόπος αυτός ενέργειας, καθοριζόταν από προπαγανδιστικούς λόγους. Δε μιλώ φυσικά για τις λεπτομερειακές εξηγήσεις του και για την πρακτική χρήση τους, με τις οποίες δεν έχω καμιά σχέση (Σημείωση του Μαρξ).

ο λόγος που η Αγγλία χρησιμεύει σαν βασικό παράδειγμα για τη θεωρητική ανάπτυξη που κάνω. Κι αν ο Γερμανός αναγνώστης θα σήκωνε φαρισαϊκά τους ώμους για την κατάσταση των Άγγλων εργατών της βιομηχανίας και της γεωργίας, ή αν θα καθυσύχαζε με αισιοδοξία τον εαυτό του, για το ότι στη Γερμανία τα πράγματα δεν είναι καθόλου τόσο άσχημα, τότε είμαι υποχρεωμένος να του φωνάξω: *De te fabula narratur!**

Αυτή καθαυτή η υπόθεση δεν αφορά το μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ανάπτυξης των κοινωνικών ανταγωνισμών που απορρέουν από τους φυσικούς νόμους της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Πρόκειται γι' αυτούς τους ίδιους τους νόμους, γι' αυτές τις ίδιες τις τάσεις που επενεργούν κι επιβάλλονται με σιδερένια αναγκαιότητα. Η βιομηχανικά αναπτυγμένη χώρα δείχνει στη λιγότερο αναπτυγμένη μονάχα την εικόνα του μέλλοντός της.

Ας αφήσουμε όμως αυτά. Εκεί όπου η κεφαλαιοκρατική παραγωγή έχει καθιερωθεί ολότελα σε μας, λ.χ., στα καθαυτό εργοστάσια, οι συνθήκες είναι πολύ χειρότερες από την Αγγλία, γιατί λείπει το αντίβαρο των εργοστασιακών νόμων. Σ' όλες τις άλλες σφαίρες μας βασανίζει όπως βασανίζει κι όλη την υπόλοιπη ηπειρωτική Ευρώπη, όχι μονάχα η ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, αλλά και η ανεπάρκεια της ανάπτυξής της. Πλάι στα σύγχρονα κακά μας πιέζει μια ολόκληρη σειρά από κληρονομημένα κακά που πηγάζουν από το ότι εξακολουθούν να φυτοζωούν παλιωμένοι, ξεπερασμένοι τρόποι παραγωγής με την ακολουθία τους από αναχρονιστικές κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις. Δεν υποφέρουμε μονάχα από τους ζωντανούς, αλλά και από τους πεθαμένους. *Le mort saisit le vif!***

Σε σύγκριση με την αγγλική, η κοινωνική στατιστική της Γερμανίας και της υπόλοιπης ηπειρωτικής Δυτικής Ευρώπης βρίσκεται σε άθλια κατάσταση. Ωστόσο ανασηκώνει λίγο τον πέπλο, ίσα-ίσα όσο χρειάζεται για να διαιστανθεί κανείς από

* Για σένα γίνεται λόγος εδώ! (Σημ. τ. μετ.).

** Ο πεθαμένος αρπάζει τον ζωντανό! (σημ. τ. μετ.).

πίσω του την ύπαρξη ενός κεφαλιού Μέδουσας. Θα μας έπιανε τρόμος για την κατάστασή μας αν οι κυβερνήσεις και τα κοινοβούλιά μας διόριζαν περιοδικές εξεταστικές επιτροπές για τις οικονομικές συνθήκες, αν οι επιτροπές αυτές ήταν εφοδιασμένες με την ίδια πληρεξουσιότητα, όπως στην Αγγλία, για την εξερεύνηση της αλήθειας, αν κατορθωνόταν να βρεθούν για το σκοπό αυτό εμπειρογνώμονες το ίδιο αμερόληπτοι και αποφασιστικοί άνθρωποι, όπως είναι οι εργοστασιακοί επιθεωρητές της Αγγλίας, οι ιατρικοί εισηγητές της για την «Public Health» (Δημόσια Υγεία), τα μέλη των αγγλικών εξεταστικών επιτροπών, για την εκμετάλλευση των γυναικών και των παιδιών, για τις συνθήκες κατοικίας και διατροφής κλπ. Ο Περσέας χρειαζόταν ένα μαγικό κάλυμμα από σύννεφο για να κυνηγά τα τέρατα. Εμείς κατεβάζουμε το μαγικό κάλυμμα βαθιά μπροστά απ' τα μάτια και τ' αυτιά για να μπορούμε ν' αρνιούμαστε την ύπαρξη των τεράτων.

Δεν πρέπει να γελιόμαστε γι' αυτό. Όπως ο αμερικανικός πόλεμος της ανεξαρτησίας του 18ου αιώνα σήμανε τον κώδωνα της εφόδου για την ευρωπαϊκή μεσαία τάξη, το ίδιο έκανε ο αμερικανικός εμφύλιος πόλεμος του 19ου αιώνα για την ευρωπαϊκή εργατική τάξη. Στην Αγγλία, είναι χειροπιαστή η διαδικασία της ανατροπής. Όταν φτάσει μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης, πρέπει να βρει την απήχυσή της στην ηπειρωτική Ευρώπη. Εκεί θα κινηθεί σε πιο άγριες ή πιο ανθρωπιστικές μορφές, ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξης της ίδιας της εργατικής τάξης. Αν παραβλέψουμε τα ανώτερα ελατήρια, τα πιο ουσιαστικά συμφέροντα επιβάλλουν στις κυρίαρχες τάξεις να παραμερίσουν όλα τα εμπόδια που μπορούν να ελεγχθούν με νόμους, και που εμποδίζουν την ανάπτυξη της εργατικής τάξης. Γι' αυτό το λόγο, ανάμεσα στ' άλλα, διέθεσα στον τόμο αυτό ένα τόσο εκτεταμένο χώρο στην ιστορία, στο περιεχόμενο και στ' αποτελέσματα της αγγλικής εργοστασιακής νομοθεσίας. Το ένα έθνος πρέπει και μπορεί να μαθαίνει από το άλλο. Ακόμα κι αν μια κοινωνία βρίσκεται στα ίχνη του φυσικού νόμου της κίνησής της –κι ο τελικός σκοπός αυτού του έργου είναι ν' αποκαλύψει τον οικονομικό νόμο κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας– δεν μπορεί ούτε

να υπερπηδήσει ούτε και να καταργήσει με διατάγματα φυσικές φάσεις της εξέλιξής της. Μπορεί όμως να συντομεύσει και ν' απαλύνει τους πόνους του τοκετού της.

Λίγα λόγια, για ν' αποφευχθούν ενδεχόμενες παρεξηγήσεις. Τις μορφές του κεφαλαιοκρατή και του τσιφλικά δεν τις ζωγραφίζω καθόλου με ρόδινα χρώματα. Εδώ πρόκειται όμως μονάχα για τα πρόσωπα, εφόσον αποτελούν την προσωποποίηση οικονομικών κατηγοριών, για φορείς καθορισμένων ταξικών σχέσεων και συμφερόντων. Η δική μου η άποψη, που αντιλαμβάνεται την ανάπτυξη των οικονομικών κοινωνικών σχηματισμών σαν μια φυσικοϊστορική διαδικασία, μπορεί λιγότερο από κάθε άλλη άποψη, να κάνει τα ξεχωριστά πρόσωπα υπεύθυνα για σχέσεις, που κοινωνικά τους προϊόντα αποτελούν αυτά τα ίδια, όσο κι αν θέλουν υποκειμενικά ν' ανυψωθούν πάνω απ' αυτές τις σχέσεις.

Στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας, η ελεύθερη επιστημονική έρευνα δεν αντιμετωπίζει μονάχα τον εχθρό που αντιμετωπίζει σ' όλα τα άλλα πεδία. Η ιδιόμορφη φύση της ύλης που πραγματεύεται, προκαλεί στο πεδίο της μάχης ενάντια της τα πιο βίαια, μικροπρεπή και μισητά πάθη της ανθρωπίνης ψυχής, τις μαινάδες του ατομικού συμφέροντος. Η υψηλή αγγλικανική εκκλησία, λ.χ., περισσότερο συγχωρεί μια επίθεση ενάντια στα 38 από τα 39 άρθρα της πίστης της, παρά μια επίθεση ενάντια στο 1/39 των χρηματικών της εισοδημάτων. Σε σύγκριση με την κριτική των πατροπαράδοτων σχέσεων ιδιοκτησίας σήμερα κι αυτός ο αθεϊσμός είναι ένα *culpa levis*.^{*} Εδώ όμως είναι καταφανής η πρόοδος. Παραπέμπω γι' αυτό τον αναγνώστη, λ.χ., στην Κυανή Βίβλο που δημοσιεύτηκε τις τελευταίες βδομάδες: «Correspondence with Her Majesty's Missions Abroad, regarding Industrial Questions and Trade's Unions».^{**} Οι αντιπρόσωποι του αγγλικού στέμματος στο εξωτερικό εκφράζονται εδώ με σταράτα λόγια, ότι στη

^{*} Συγχωρητέο αμάρτημα (σημ. τ. μετ.).

^{**} Αλληλογραφία με τις αντιπροσωπίες της Αυτού μεγαλειότητας για τα ζητήματα της βιομηχανίας και των τρεϊντιγιούνιων (σημ. τ. μετ.).

Γερμανία, τη Γαλλία, κοντολογίς σ' όλα τα πολιτισμένα κράτη της ευρωπαϊκής ηπείρου, είναι το ίδιο αισθητή, και το ίδιο αναπόφευκτη όπως στην Αγγλία, η ριζική αλλαγή των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία. Ταυτόχρονα, στην απέναντι ακτή του Ατλαντικού Ωκεανού ο αντιπρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Βόρειας Αμερικής κύριος Ουέιν δήλωσε σε ανοιχτές συγκεντρώσεις ότι: 'Υστερα από την κατάργηση της δουλείας μπαίνει στην ημερήσια διάταξη η ριζική αλλαγή των σχέσεων του κεφαλαίου και της γαιοκτησίας! Αυτά είναι σημάδια των καιρών, που δεν μπορούν να κρυφτούν με πορφύρες και με μαύρα ράσα. Αυτό δε σημαίνει ότι αύριο θα γίνουν θαύματα. Δείχνουν πως ακόμα και στις κυρίαρχες τάξεις αρχίζει να αναφαίνεται η προαίσθηση ότι η σημερινή κοινωνία δεν είναι ένα στέρεο κρύσταλλο, αλλά ένας οργανισμός που υπόκειται σε αλλαγή και που βρίσκεται διαρκώς σε πορεία αλλαγής.

Ο δεύτερος τόμος αυτού του συγγράμματος θα πραγματεύεται τη διαδικασία της κυκλοφορίας του κεφαλαίου (βιβλίο II) και τις διαμορφώσεις της συνολικής διαδικασίας (βιβλίο III) και ο τελευταίος τρίτος τόμος (βιβλίο IV) την ιστορία της θεωρίας.

Μου είναι ευπρόσδεκτη κάθε κρίση επιστημονικής κριτικής. Απέναντι στις προκαταλήψεις της λεγόμενης κοινής γνώμης, που δεν της έκανα ποτέ παραχωρήσεις, ισχύει για μένα και τώρα όπως και παλιά το ρητό του μεγάλου Φλωρεντινού: *Segui il tuo corso, e lascia dir le genti.**

Λονδίνο 25 του Ιούλη 1867

Καρλ Μαρξ

*Δημοσιεύτηκε στο έργο του Μαρξ Το Κεφάλαιο, Αμβούργο 1867.
Σύμφωνα με το κείμενο της 4ης έκδοσης του 1890.*

* Τράβα το δρόμο σου κι άσε τον κόσμο να λέει (Δάντης) (σημ. τ. μετ.).

ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΠΙΛΟΓΟ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

...Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε στο *Κεφάλαιο* κατανοήθηκε λίγο, όπως το αποδείχνουν οι αντιφατικές γι' αυτήν εκτιμήσεις.

Έτσι η *Revue Positiviste* του Παρισιού με κατηγορεί από τη μια ότι πραγματεύομαι μεταφυσικά την πολιτική οικονομία και από την άλλη –μαντέψτε το!– ότι περιορίζομαι μονάχα σε μια κριτική ανάλυση του δοσμένου, αντί να γράφω συνταγές (όπως ο Κοντ;) για το μαγικείο του μέλλοντος. Ενάντια στην κατηγορία της μεταφυσικής ο καθηγητής Ζίμπερ παρατηρεί: «Εφόσον πρόκειται για την καθαυτό θεωρία, η μέθοδος του Μαρξ είναι η απαγωγική μέθοδος όλης της αγγλικής σχολής, που οι ελλείψεις και τα πλεονεκτήματά της είναι κοινά και στους καλύτερους θεωρητικούς οικονομολόγους».¹ Ο κύριος Μ. Μπλοκ –«Οι θεωρητικοί του σοσιαλισμού στη Γερμανία, από τη *Journal des Economistes*, Ιούλης και Αύγουστος 1872»– ανακαλύπτει ότι η μεθοδός μου είναι αναλυτική, και λέει ανάμεσα στ' άλλα: «Με το έργο αυτό ο κ. Μαρξ κατατάσσεται ανάμεσα στα πιο διακεκριμένα αναλυτικά μυαλά». Οι Γερμανοί επικριτές φωνάζουν φυσικά για χεγκελιανή σοφιστική. Το περιοδικό *Dtvmyn Tdjkh<W* (*Ευρωπαϊκός Αγγελιοφόρος*) που βγαίνει στην Πετρούπολη, σ' ένα άρθρο που πραγματεύεται αποκλειστικά τη μέθοδο του *Κεφαλαίου* (στο φύλλο του Μάη 1872, σελ. 427-436)², βρίσκει τη μέθοδο έρευνάς μου ότι είναι αυστηρά ρεαλιστική, ενώ τη μέθοδο έκθεσης τη βρίσκει δυστυχώς γερμανική-διαλεκτική. Λέει: «Με την πρώτη ματιά, αν κρίνει κανείς από την εξωτερική μορφή της έκθεσης, ο Μαρξ είναι ο μέγιστος ιδεαλιστής

1. Ν. Ζίμπερ, *Η θεωρία της αξίας και του κεφαλαίου του Ντ. Ρικάρντο*. Ρωσική έκδοση του Κιέβου, 1871, σελ. 170 (σημ. τ. σύντ.).

2. Πρόκειται για το άρθρο: «Η άποψη της πολιτικοοικονομικής κριτικής του Κ. Μαρξ» του καθηγητή του πανεπιστημίου της Πετρούπολης Ι. Ι. Κάουφμαν (σημ. τ. σύντ.).

φιλόσοφος και μάλιστα με τη γερμανική, δηλαδή με την κακή έννοια της λέξης. Στην πραγματικότητα όμως είναι σε άπειρο βαθμό πιο ρεαλιστής από όλους τους προδρόμους του στο ζήτημα της οικονομικής κριτικής... Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να τον θεωρείτε ιδεαλιστή.» Δεν μπορώ να απαντήσω στον κύριο συντάκτη καλύτερα, παρό με μερικά αποσπάσματα από τη δική του την κριτική, που άλλωστε μπορεί να ενδιαφέρουν μερικούς από τους αναγνώστες μου, στους οποίους δεν είναι προσιτό το ρουσικό πρωτότυπο.

Ύστερα από μια περικοπή από τον πρόλόγό μου στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Βερολίνο 1859, σελ. IV-VII, όπου έχω εκθέσει την υλιστική βάση της μεθόδου μου, ο κύριος συντάκτης συνεχίζει:

«Για τον Μαρξ ένα πράγμα είναι σημαντικό: να βρει το νόμο των φαινομένων που ασχολείται με την έρευνά τους. Και μάλιστα γι' αυτόν δεν είναι σημαντικός μόνο ο νόμος που τα κυριαρχεί, εφόσον έχουν μια ορισμένη μορφή και εφόσον βρίσκονται σε μια συνάφεια, που παρατηρείται σε μια δοσμένη περίοδο. Γι' αυτόν είναι σημαντικός, πριν απ' όλα, ο νόμος της αλλαγής τους, της εξέλιξής τους, δηλαδή το πέρασμα από τη μια μορφή στην άλλη, από μια κατάσταση συνάφειας σε μια άλλη. Όταν έχει πια ανακαλύψει αυτό το νόμο, εξετάζει λεπτομερειακά τις συνέπειες, με τις οποίες φανερώνεται στην κοινωνική ζωή... Σύμφωνα μ' αυτό ο Μαρξ φροντίζει μονάχα για ένα πράγμα: ν' αποδείξει με ακριβή επιστημονική εξέταση την αναγκαιότητα ορισμένων καθεστώτων κοινωνικών σχέσεων και να διαπιστώσει όσο το δυνατό πιο άμεμπτα τα γεγονότα που του χρησιμεύουν σαν σημεία αφετηρίας και στηρίγματος. Γι' αυτόν είναι πέρα για πέρα αρκετό, αν, αποδείχνοντας την αναγκαιότητα του σημερινού καθεστώτος, αποδείχνε συνάμα και την αναγκαιότητα ενός άλλου καθεστώτος στο οποίο πρέπει αναπόφευκτα να περάσει το πρώτο, αδιάφορο αν το πιστεύουν ή αν δεν το πιστεύουν αυτό, αν έχουν ή αν δεν έχουν συνείδηση γι' αυτό. Ο Μαρξ εξετάζει την κοινωνική κίνηση σαν μια φυσικο-ιστορική διαδικασία που τη διευθύνουν νόμοι, που όχι μόνο είναι ανεξάρτητοι από τη θέληση, τη συνείδηση και τις επιδιώξεις των

ανθρώπων, μα που αντίθετα οι ίδιοι καθορίζουν τη θέληση, τη συνείδηση και τις επιδιώξεις των ανθρώπων... Αν το συνειδητό στοιχείο στην ιστορία του πολιτισμού παίζει έναν τόσο δευτερεύοντα ρόλο, τότε είναι αυτονόητο, ότι η κριτική που έχει για αντικείμενό της τον πολιτισμό, λιγότερο από κάθε άλλο μπορεί να έχει σαν βάση της κάποια μορφή ή κάποιο αποτέλεσμα της συνείδησης. Δηλαδή όχι η ιδέα, αλλά μόνο η εξωτερική εμφάνιση μπορεί να της χρησιμεύει σαν σημείο αφετηρίας. Η κριτική θα περιορίζεται σε μια σύγκριση, σε μια αντιπαράθεση και αντιπαράβολή ενός γεγονότος όχι με την ιδέα, μα με ένα άλλο γεγονός. Γι' αυτήν σημαντικό είναι απλώς να έχουν εξερευνηθεί και τα δυο γεγονότα με ακρίβεια και ν' αποτελούν πραγματικά το ένα απέναντι στο άλλο διαφορετικές βαθμίδες ανάπτυξης και, περισσότερο απ' όλα είναι σημαντικό να εξερευνηθεί με ακρίβεια η σειρά, η αλληλουχία και η σχέση, στην εμφάνιση αυτών των βαθμίδων εξέλιξης...

Διαφορετικά, ο αναγνώστης μπορεί να ρωτήσει... μήπως οι γενικοί νόμοι της οικονομικής ζωής είναι οι ίδιοι, αδιάφορο αν εφαρμόζονται στο παρόν ή στο παρελθόν. Μα αυτό ακριβώς δεν παραδέχεται ο Μαρξ. Γι' αυτόν δεν υπάρχουν τέτοιοι γενικοί νόμοι... Κατά τη γνώμη του, αντίθετα, κάθε μεγάλη ιστορική περίοδος έχει τους νόμους της. Μόλις όμως η ζωή έχει ξεπεράσει μια δοσμένη περίοδο εξέλιξης, έχει βγει από το δοσμένο στάδιο και έχει μπει σ' ένα άλλο, αρχίζει να διευθύνεται επίσης από άλλους νόμους. Με δυο λόγια, η οικονομική ζωή μας παρουσιάζει στην περίπτωση αυτή ένα φαινόμενο πέρα για πέρα ανάλογο μ' αυτό που παρατηρούμε σ' άλλα πεδία της βιολογίας... Η προσεκτική ανάλυση της εσωτερικής διάρθρωσης και των ιδιοτήτων της ενεργής κατάστασης των φαινομένων αυτής της οικονομικής ζωής, από τη δεκαετία 1840-50 έπεισε κιόλας πολλούς ερευνητές για την ανακρίβεια της άποψης των παλιών οικονομολόγων σχετικά με τη φύση του οικονομικού νόμου, σύμφωνα με την οποία ο νόμος αυτός είναι ίδιος με τους νόμους της φυσικής και της χημείας... Μια βαθύτερη ανάλυση των φαινομένων απόδειξε ότι οι κοινωνικοί οργανισμοί διαφέρουν ο ένας από τον

άλλο, όχι λιγότερο βαθιά απ' ό,τι οι οργανισμοί των φυτών και των ζώων... Το ίδιο και το αυτό φαινόμενο υπόκειται σε ολότελα διαφορετικούς νόμους λόγω διαφοράς στην κατασκευή αυτών των οργανισμών, της ποικιλίας των οργάνων τους, της διαφοράς των συνθηκών μέσα στις οποίες είναι υποχρεωμένα να λειτουργούν κλπ. Ο Μαρξ, λ.χ., αρνείται να παραδεχτεί ότι ο νόμος κίνησης του πληθυσμού είναι ο ίδιος πάντα και παντού, για όλες τις εποχές και για όλα τα μέρη. Αντίθετα, βεβαιώνει ότι κάθε βαθμίδα της εξέλιξης έχει το δικό της νόμο κίνησης του πληθυσμού... Ανάλογα με τις διαφορές στην παραγωγικότητα θα διαφέρουν και οι συνέπειές της, και μαζί μ' αυτές και οι νόμοι που τις διέπουν. Θέτοντας ο Μαρξ για σκοπό του να ερευνήσει και να εξηγήσει έτσι το κεφαλαιοκρατικό οικονομικό καθεστώς, διατυπώνει απλώς αυστηρά επιστημονικά το σκοπό, που πρέπει να έχει κάθε ακριβής εξέταση της οικονομικής ζωής... Η επιστημονική αξία της τέτοιας έρευνας βρίσκεται στην αποσαφήνιση των ιδιαίτερων νόμων που ρυθμίζουν την εμφάνιση, την ύπαρξη, την εξέλιξη, το θάνατο ενός δοσμένου κοινωνικού οργανισμού και την αντικατάστασή του από ένα άλλο, ανώτερο. Κι αυτή την αξία την έχει πραγματικά το βιβλίο του Μαρξ.»

Περιγράφοντας ο κύριος συντάκτης τόσο πετυχημένα αυτό που το ονομάζει πραγματική μου μέθοδο, περιγράφοντας με τόση ευμένεια την εφαρμογή αυτής της μεθόδου, προσωπικά από μένα, τι άλλο κάνει λοιπόν παρό να περιγράφει τη διαλεκτική μέθοδο;

Βέβαια, ο τρόπος της έκθεσης πρέπει τυπικά να διαφέρει από τον τρόπο της έρευνας. Η έρευνα πρέπει να αφομοιώσει την ύλη στις λεπτομέρειες, να αναλύσει τις διάφορες μορφές εξέλιξης και ν' ανακαλύψει τον εσωτερικό τους δεσμό. Μόνο όταν θα έχει πια συντελεστεί η δουλειά αυτή, μπορεί να παρασταθεί αντίστοιχα η πραγματική κίνηση. Όταν επιτευχθεί αυτό και καθρεφτίζεται ιδεατά η ζωή της ύλης, τότε μπορεί να φαίνεται σαν να 'χει να κάνει κανείς με ένα εκ των προτέρων οικοδόμημα.

Η διαλεκτική μου μέθοδος στη βάση της δεν είναι μονάχα διαφορετική από τη χεγκελιανή μέθοδο, μα είναι το κα-

τευθείαν αντίθετό της. Για τον Χέγκελ η λειτουργία της νόησης –που με το όνομα ιδέα τη μετατρέπει μάλιστα σε αυθυπόστατο υποκείμενο– είναι ο δημιουργός του πραγματικού το οποίο αποτελεί μονάχα το εξωτερικό της φανέρωμα. Για μένα αντίθετα, το ιδεατό δεν είναι παρά το υλικό, το μεταφερόμενο και μετασχηματισμένο στο ανθρώπινο κεφάλι.

Τη μυστικιστική πλευρά της χεγκελιανής διαλεκτικής την έχω κριτικάρει πριν 30 σχεδόν χρόνια, τον καιρό που ήταν της μόδας. Μα ακριβώς όταν επεξεργαζόμουν τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, άρεσε στους γκρινιάρηδες, τους φανασμένους και τους μέτριους επιγόνους, που σήμερα δίνουν τον τόνο στη μορφωμένη Γερμανία, να μεταχειρίζονται τον Χέγκελ, όπως ο αγαθός Μότσε Μέντελσον μεταχειριζόταν τον Σπινόζα στον καιρό του Λέσινγκ, δηλαδή σαν «ψόφιο σκύλο». Έτσι αναγνώρισα ανοιχτά τον εαυτό μου σαν μαθητή εκείνου του μεγάλου στοχαστή και ερωτοτροπούσα μάλιστα εδώ και κει στο κεφάλιο για τη θεωρία της αξίας με τον τρόπο έκφρασης που τον χαρακτηρίζει. Ο μυστικισμός που παθαίνει η διαλεκτική στα χέρια του Χέγκελ, με κανένα τρόπο δεν εμποδίζει το γεγονός ότι πρώτος αυτός έχει εκθέσει τις γενικές μορφές κίνησής της με έναν τρόπο καθολικό και συνειδητό. Στον Χέγκελ, η διαλεκτική βρίσκεται με το κεφάλι κάτω. Χρειάζεται να την αναποδογυρίσουμε και να τη στηρίξουμε στα πόδια της, για ν' αποκαλύψουμε το λογικό πυρήνα μέσα στο μυστικιστικό περικάλυμμα.

Με τη μυστικιστική της μορφή, η διαλεκτική έγινε γερμανική μόδα, γιατί φαινόταν σαν να ομορφαίνει αυτό που υπάρχει. Στη λογική της μορφή είναι για τους αστούς και για τους δογματικούς εκπροσώπους της σκάνδαλο και φρικαλεότητα, γιατί στη θετική αντίληψη αυτού που υπάρχει περικλείνει ταυτόχρονα και την αντίληψη της άρνησής του, του αναγκαίου αφανισμού του, γιατί αντιλαμβάνεται κάθε μορφή που υπάρχει μέσα στη ροή της κίνησης, επομένως και από την παροδική της πλευρά, γιατί τίποτα δεν την επηρεάζει, γιατί στην ουσία της είναι κριτική κι επαναστατική.

Η γεμάτη αντιφάσεις κίνηση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας γίνεται αισθητή στον πρακτικό αστό με τον πιο χτυπη-

τό τρόπο στις εναλλαγές του περιοδικού κύκλου που διαγράφει η σύγχρονη βιομηχανία, και που το αποκορύφωμά τους είναι η γενική κρίση. Η κρίση ξανάρχεται, αν και είναι ακόμα στα προστάδιά της και χάρη στην ολόπλευρη έκτασή της καθώς και στην ένταση της αποτελεσματικότητάς της θα διδάξει τη διαλεκτική ακόμα και στους τυχεράκηδες του νέου, άγιου πρωσογερμανικού ράιχ.

Λονδίνο 24 του Γενάρη 1873

Καρλ Μαρξ

*Πρώτη φορά δημοσιεύτηκε στη δεύτερη έκδοση
του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου του Καρλ Μαρξ.
Σύμφωνα με το κείμενο της δεύτερης έκδοσης.*

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ

*Από το 24ο κεφάλαιο
του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου*

...Πού οδηγεί η πρωταρχική συσσώρευση του κεφαλαίου, δηλαδή η ιστορική γέννησή του; Εφόσον δεν πρόκειται για την άμεση μετατροπή δούλων και δουλοπάροικων σε μισθωτούς εργάτες, δηλαδή για απλή αλλαγή στη μορφή, σημαίνει μονάχα την απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών, δηλαδή τη διάλυση της ατομικής ιδιοκτησίας που στηρίζεται στην προσωπική εργασία.

Η ατομική ιδιοκτησία σαν αντίθεση στην κοινωνική, συλλογική ιδιοκτησία, υπάρχει μονάχα εκεί όπου τα μέσα εργασίας και οι εξωτερικοί όροι της εργασίας ανήκουν σε ιδιώτες. Ανάλογα όμως με το αν οι ιδιώτες είναι εργάτες ή μη εργάτες, έχει και η ατομική ιδιοκτησία έναν άλλο χαρακτήρα. Οι ατελείωτες αποχρώσεις, που παρουσιάζει στην πρώτη ματιά, αντανακλούν μονάχα τις μέσες καταστάσεις που βρίσκονται ανάμεσα στα δυο αυτά άκρα.

Η ατομική ιδιοκτησία του εργάτη στα μέσα παραγωγής είναι η βάση της μικρής επιχείρησης, η μικρή επιχείρηση είναι ο απαραίτητος όρος για την εξέλιξη της κοινωνικής παραγωγής και της ελεύθερης ατομικότητας του ίδιου του εργάτη. Βέβαια, αυτός ο τρόπος της παραγωγής υπάρχει και μέσα στη δουλεία, στη δουλοπαροικία και σ' άλλες σχέσεις εξάρτησης. Ανθίζει όμως, αναπτύσσει όλη του την ενεργητικότητα, αποκτά την ταιριαστή κλασική μορφή μονάχα εκεί όπου ο εργάτης είναι ελεύθερος ατομικός ιδιοκτήτης των όρων της εργασίας του που τους χειρίζεται ο ίδιος, όπου ο αγρότης είναι νοικοκύρης στο χωράφι που καλλιεργεί και όπου ο χειροτέχνης είναι ιδιοκτήτης του εργαλείου που το παίζει σαν δεξιότηχνης.

Αυτός ο τρόπος της παραγωγής προϋποθέτει το κομμάτι της γης και των άλλων μέσων παραγωγής. Όπως αποκλείει τη συγκέντρωση των τελευταίων, έτσι αποκλείει και τη

συνεργασία, τον καταμερισμό της δουλειάς μέσα στις ίδιες τις διαδικασίες της παραγωγής, αποκλείει την κοινωνική κυριαρχία και ρύθμιση της φύσης, την ελεύθερη ανάπτυξη των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων. Συμβιβάζεται μονάχα με τους στενούς πρωτόγονους περιορισμούς της παραγωγής και της κοινωνίας. Το να θέλουμε να τον διαιωνίσουμε, θα σήμαινε, όπως λέει με το δίκιο του ο Πέκερ, «να διατάξουμε τη γενική μετριότητα». Σε ένα ορισμένο βαθμό ανάπτυξης δημιουργεί ο ίδιος τα υλικά μέσα της καταστροφής του. Απ' τη στιγμή αυτή στους κόλπους της κοινωνίας μπαίνουν σε κίνηση δυνάμεις και πάθη που αισθάνονται τον εαυτό τους δεσμευμένο από την κοινωνία. Πρέπει να καταστραφεί, θα καταστραφεί. Η καταστροφή της, δηλαδή η μετατροπή των ατομικών και κομματιασμένων μέσων παραγωγής σε κοινωνικά συγκεντρωμένα, επομένως η μετατροπή της μικρής ιδιοκτησίας των πολλών σε μαζική ιδιοκτησία των λίγων, η απαλλοτρίωση της μεγάλης λαϊκής μάζας από τη γη, τα μέσα συντήρησης και τα εργαλεία δουλειάς, αυτή η φοβερή και δύσκολη απαλλοτρίωση της λαϊκής μάζας αποτελεί την προϊστορία του κεφαλαίου. Περιλαμβάνει μια σειρά από βίαιες μεθόδους, από τις οποίες απαριθμήσαμε μονάχα τις μεθόδους εκείνες που σημείωσαν εποχή σαν μεθόδοι της πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου. Η απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών πραγματοποιείται με αμείλικτο βανδαλισμό και με κίνητρο τα πιο άνομα, βρομερά και μικρόπρεπα απαίσια πάθη. Η ατομική ιδιοκτησία που αποκτήθηκε με τη δουλειά και που στηρίζεται σαν να λέμε στη σύμφυση του χωριστού, ανεξάρτητα εργαζόμενου ατόμου με τους όρους της δουλειάς του παραμερίζεται από την κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία, που βασίζεται στην εκμετάλλευση ξένης, μα τυπικά ελεύθερης εργασίας.¹

1. «Βρισκόμαστε σε μια ολότελα νέα κατάσταση της κοινωνίας... προσπαθούμε να χωρίσουμε κάθε είδους ιδιοκτησία, από κάθε είδους εργασία.» (Σισμόντι, *Νέες αρχές της πολιτικής οικονομίας*, τόμ. II, σελ. 434). (Σημείωση του Μαρξ). – Ο Μαρξ παραπέμπει εδώ στη δεύτερη έκδοση του έργου του Σισμόντ ντε Σισμόντι, *Νέες αρχές της πολιτικής οικονομίας, ή ο πλούτος στη σχέση του με τον πληθυσμό*, τόμ. I-II, Παρίσι 1827 (σημ. τ. σύντ.).

Όταν η διαδικασία αυτή της μετατροπής έχει αποσυνθέσει σε αρκετό βάθος και έκταση την παλιά κοινωνία, όταν θα έχουν μετατραπεί οι εργάτες σε προλετάρειους και οι όροι της δουλειάς τους σε κεφάλαιο, όταν ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής θα στέκεται στα δικά του τα πόδια, αποκτούν μια νέα μορφή η παραπέρα κοινωνικοποίηση της εργασίας και η περαιτέρω μετατροπή της γης και των άλλων μέσων παραγωγής σε μέσα παραγωγής που τα εκμεταλλεύονται κοινωνικά, δηλαδή σε κοινά μέσα παραγωγής, και επομένως και η παραπέρα απαλλοτρίωση των ατομικών ιδιοκτητών. Αυτός που πρέπει τώρα να απαλλοτριωθεί δεν είναι πια ο εργάτης που διευθύνει μόνος το νοικοκυριό του, αλλά ο κεφαλαιοκράτης που εκμεταλλεύεται πολλούς εργάτες.

Η απαλλοτρίωση αυτή συντελείται με το παιχνίδι των εσωτερικών νόμων της ίδιας της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, με τη συγκεντροποίηση των κεφαλαίων. Κάθε κεφαλαιοκράτης σκοτώνει πολλούς άλλους κεφαλαιοκράτες. Χέρι με χέρι μ' αυτή τη συγκεντροποίηση ή με την απαλλοτρίωση πολλών κεφαλαιοκρατών από λίγους, αναπτύσσεται σε διαρκώς αυξανόμενη κλίμακα η συνεργατική μορφή της διαδικασίας της δουλειάς, η συνειδητή τεχνική εφαρμογή της επιστήμης, η σχεδιασμένη εκμετάλλευση της γης, η μετατροπή των μέσων δουλειάς σε μέσα δουλειάς που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μονάχα από κοινού, η οικονομία χρήση όλων των μέσων παραγωγής με τη χρησιμοποίησή τους σαν μέσων παραγωγής συνδυασμένης κοινωνικής εργασίας, η περιπλοκή όλων των λαών στο δίκτυο της παγκόσμιας αγοράς και μαζί μ' αυτό ο διεθνής χαρακτήρας του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος. Μαζί με τον διαρκώς ελαττωνόμενο αριθμό των μεγιστάνων του κεφαλαίου, που σφετερίζονται και μονοπωλούν όλα τα οφέλη αυτής της διαδικασίας μετατροπής, αυξάνει η μάζα της αθλιότητας, της καταπίεσης, της σκλαβιάς, του εκφυλισμού, της εκμετάλλευσης, αλλά μαζί αυξάνει και η αγανάκτηση της εργατικής τάξης που διαρκώς πληθαίνει και, που διαπαιδαγωγείται, συνενώνεται και οργανώνεται απ' αυτό τον ίδιο το μηχανισμό της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας της παραγωγής. Το μονοπώλιο του κεφαλαίου μετατρέπεται σε δεσμά του τρόπου

παραγωγής που άνθισε μαζί του και κάτω απ' αυτό. Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε ένα σημείο, όπου δε συμβιβάζονται με το κεφαλαιοκρατικό τους περιβάλλον. Το περιβάλλον αυτό σπάει. Σιμώνει το τέλος της κεφαλαιοκρατικής ατομικής ιδιοκτησίας. Απαλλοτριώνονται οι απαλλοτριωτές.

Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος ιδιοποίησης που προέρχεται από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, επομένως, η κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία, αποτελεί την πρώτη άρνηση της προσωπικής ατομικής ιδιοκτησίας που στηρίζεται πάνω στην προσωπική εργασία. Μα η κεφαλαιοκρατική παραγωγή παράγει με την αναγκαιότητα μιας φυσικής διαδικασίας τη δική της την άρνηση. Είναι η άρνηση της άρνησης. Αυτή δεν αποκαθιστά ξανά την ατομική ιδιοκτησία, αποκαθιστά όμως την προσωπική ιδιοκτησία πάνω στη βάση της κατάκτησης της κεφαλαιοκρατικής εποχής: της συνεργασίας και της κοινής ιδιοκτησίας της γης και των μέσων παραγωγής που τα παράγει η εργασία.

Η μετατροπή της κομματιασμένης ατομικής ιδιοκτησίας που βασίζεται στην προσωπική εργασία των ατόμων, σε κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία είναι φυσικά μια διαδικασία, ασύγκριτα πιο μακροχρόνια, σκληρή και δύσκολη από τη μετατροπή σε κοινωνική ιδιοκτησία της κεφαλαιοκρατικής ιδιοκτησίας που βασίζεται πραγματικά κιόλας πάνω σε κοινωνικό τρόπο παραγωγής. Εκεί επρόκειτο για την απαλλοτρίωση της λαϊκής μάζας από λίγους σφετεριστές, εδώ πρόκειται για την απαλλοτρίωση λίγων σφετεριστών από τη λαϊκή μάζα.¹

*Δημοσιεύτηκε στο έργο του Μαξ Το Κεφάλαιο,
Αμβούργο 1867.*

Σύμφωνα με το κείμενο της έκδοσης του 1890.

1. «Η πρόοδος της βιομηχανίας, που η αστική τάξη είναι ο άβουλος και παθητικός της φορέας, βάζει στη θέση της απομόνωσης των εργατών με το

συναγωνισμό, την επαναστατική τους συνένωση με την οργάνωση. Έτσι, με την ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας αφαιρείται κάτω από τα πόδια της αστικής τάξης το έδαφος που πάνω στη βάση του παράγει και ιδιοποιείται τα προϊόντα. Πριν απ' όλα η αστική τάξη παράγει τους νεκροθάφτες της. Η πτώση της και η νίκη του προλεταριάτου είναι το ίδιο αναπόφευκτες... Οι μεσαίες τάξεις, ο μικρός βιομήχανος, ο μικρέμπορος, ο βιοτέχνης, ο αγρότης, όλοι αυτοί καταπολεμούν την αστική τάξη για να διατηρήσουν την ύπαρξή τους σαν μεσαίες τάξεις και να σωθούν απ' τον αφανισμό... είναι αντιδραστικές γιατί ζητούν να στρέψουν προς τα πίσω τον τροχό της ιστορίας.» (Καρλ Μαρξ και Φ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Λονδίνο 1847, σελ. 9-11) (Σημείωση του Μαρξ).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	7
I. Παραγωγή και μισθός.....	8
II. Παραγωγή, μισθός, κέρδος	11
III. Μισθός και νομισματική κυκλοφορία	22
IV. Προσφορά και ζήτηση	27
V. Μισθοί και τιμές	30
VI. Αξία και εργασία.....	33
VII. Η εργατική δύναμη	44
VIII. Η παραγωγή της υπεραξίας	48
IX. Η αξία της εργασίας	50
X. Το κέρδος βγαίνει με την πώληση ενός εμπορεύματος στην αξία του	52
XI. Τα διάφορα μέρη στα οποία αναλύεται η υπεραξία.....	54
XII. Η γενική σχέση ανάμεσα στα κέρδη, στους μισθούς και στις τιμές	58
XIII. Οι κυριότερες προσπάθειες ν' αυξηθεί ο μισθός της εργασίας ή να προβληθεί αντίσταση στο κατέβασμά του	61
XIV. Η πάλη ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία και τ' αποτελέσματά της.....	69
Πρόλογος στην πρώτη γερμανική έκδοση του πρώτου τόμου του <i>Κεφαλαίου</i>	77
Από τον επίλογο στη δεύτερη γερμανική έκδοση του πρώτου τόμου του <i>Κεφαλαίου</i>	83
Η ιστορική τάση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης	89

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΜΙΣΘΟΣ, ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΚΕΡΔΟΣ
Τυπογραφική διόρθωση: Στέλιος Στεμνής
Φωτοστοιχειοθεσία - Μοντάζ: Compu Libro – Αθανασίου
Εκτύπωση: Α. Χονδρορρίζος & Σία ΟΕ
Μακέτα εξωφύλλου: Εύα Μελά
Εκτύπωση εξωφύλλου: Β. & Π. Αβραμοπούλου ΟΕ
Βιβλιοδεσία: Κ. Δελής
Νοέμβρης 2003
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕΒΕ

Handwritten text in a cursive script, likely a manuscript or a page from a book. The text is written in a dark ink on a light-colored, textured paper. The handwriting is dense and fills most of the page. There are several lines of text, some of which are underlined. The text appears to be in a historical or literary context, possibly a letter or a chapter from a novel. The overall appearance is that of an old, handwritten document.

ISBN 960-224-840-8